

St. Helena
1840

M. Haawq

~

Anna Haava

~~II-61~~

Anna Haava

50-aastase sünnipäeva puhul

□□

Kirjutanud

V. Ridala

□□

Fr. W. Kreutzwaldi
Eesti NSV Riiklik
Raamatukogu

EA 36751

8E3.092 [Haava].

Eesti Kirjastuse-Ühisuse „Postimehe“ trükk, Tartus.

Anna Haava.

3. oktoobril sai täide 50 aastat meie nüüdisaja silmapaistvama naislühiriku Anna Haava sündimispäevast. Päeva ei saadud sõja aja tõttu pühitseda tähtpäevale vastava avalikkusega, ainult siin sääl kinnistes ringides pandi toime sünnipäeva mälestuseks õhtuid, kus luuletaja töid esitati ja ta kirjanduslikku tegevust meele tuletati; ajalehed avaldasid tähtpäeva puhul kirjutusi naiskirjaniku eluloo ja teoste kohta.

Meil on enam kui üks põhjus Anna Haava kirjanduslikku tegevust meele tuletada. Mitte üksi et pilku tagasi heita meie kirjanduse arenemiskäigu pääle, vaid samuti et meele tuletada seda, mis meil nende 50 aasta jooksul ühiskondlikult ja hingeeluliseltgi on muutunud.

Viis kümmend aastat, mida ei tähenda see koguni meie saatustes, Eesti naise hariduseloos ja Eesti hingeelu ajaloos üleüldse. Ja kirjanduse kaudu saame sagedasti kõige otsekohesema pilgu sinna läinud aegade voolu heita.

Anna Haava, õigemini Haavakivi, sest nii oli sugukonna talu nimi, millest siis pärisnimi saadi — sündis aastal 1864. Kodavere kihelkonnas, Pala vallas, kuhu üks esisadest, perekonna traditsjoone mööda, pärast Põhja sõda Alutagusest asunud. Perekonnas näib üleüldse tugevaid sugukonna traditsjoone olnud ja nende hulgas oli hariduse püüd üks silmapaistvamist.

Haavakivi kodu ümbritses hulk perekonna mälestusi, kesk looduslikku Peipsi rannaäärilist ilu ja need näivad vara jäädavad mõjud jätnud vastavõtlikku, tundelisesse ja mõlgutajasse hinge. Soojadesse sõnadesse on luuletaja neid koduse taluümbruse mälestusi põiminud omas, kahjuks, ainukeseks jäänud lühikeste jutude kogus: Väikesed pildid Eestist. Need on sagedasti eluloolised, ja haruldase tõepärasuse ja südamlikkusega esitatud, üks parem osa mälestuste kirjandusest, mis meil leidub.

Peipsi meretaoline veeselg, metsad kevadises lillekülluses ja ojade sulinaga, lõode ja ööpikude lauluga karjase eas näivad vara haruldasemalt sügava, vagusa ja isenesesse pöördinud tütarlapse mõtteilma köitnud ja pärastpoolegi raskeil meelete päivil selleks üleskeevaks allikaks jäänud, kust luule ikka uuesti ja uuesti troosti leidis, idealiseerituna ja seletatuna mineviku kauguse läbi.

Siin kesk patriarhaalist rahulikku talu elu on Anna Haava kahtlemata kõige õnnelikumad päevad veernud, ah! nii tagasikutsumata kiirusega.

Vara nagu see sarnast laadi tütarlaste elus, oli Haavakivi hakanud omile unistustele laiemat maailma otsima ja seda leidis ta raamatuist. Ebatavalised vaimuanded ja enne kõike suurem tõsisus ja mõtlikkus, ülepää mõistusliku külje arenemine tegid selle võimalikuks.

Aga siis tuli kooliaeg, see talulapse elus sagedasti nii pöördkohaks saav aeg, iseäranis siis kui koha muutus maalt linna sellega kaasas käib. See oli maailm väljaspool rahulikku idüllilist kodu, talu õue, aida, põldusid ja loodusevaba ümbrust, maailm — uus, kuid võõras ja sagedasti külm, osavõtmatu. Ja mis pettumusi ei pidanud kooliaastad kõik kaasa tooma Haavakivile kui vagusale, vara tõsisele, võib olla koguni kurvameelsele talulapsele, kes hariduse, võõrakeelse hariduse vaevarikast rada läks astuma ja kelle siseminine sulgunud tundeilm raskena oli esile tulema, ega kergesti võinud arusaamist ja osavõtmist leida. Kuidas pidi vahe selle võõra, uue maailma vahel, mis päälegi külma, sagedasti kunstlikult kanget võõrast vaimu uhkas ja koduse vabas looduserüpes uinuva vanamoelise, rahuliku talu idüllil vahel tunduma! See tunne võõrsil olles võis ainult viimase kasuks olla, päälegi et nii palju pettumusi tuli läbi elada, nii palju meeletibedust ja meeletiharmi kogeda. Ja see oli seda valusam, et viimane kodune maailm kõige oma meeldivusega nii sügavasti tõsiseloomulise talulapse hinge oli juurdunud, et seda väline uus mõju kogu sellega, mis ses ahvatlikku, ei suutnud ära varjata või kinni katta, nagu see muidu nii mitme Eesti tütarlapse saatuses on olnud.

See ajajärk algas õige hõrnas eas, siis kui Anna Haava kodu lähessesse Pataste mõisa viidi. Siin töötas Saksa kool, mis sel ajal nii sama nagu hiljemini kõik püüdis lõpetada, mis koduste traditsioonidega kuidagi ühenduses kehtas olla.

Haava ise kirjeldab seda omas eelnimetatud kogus järgmiselt.

„Kõrwal toas, pikerguses, üheaknaga toas, ühe pika ja kahe lühema laua ümber asub kool, mis kella kaheksast saadik juba töö. Piimarentniku vanem tütar on kooli-preili, peab Saksa kooli. Umbes kolmkümmend ragunit on sääal koos, tüdrukakesi ja ka poisikesi, ruugepäid ja mustepäid, üle- ja allakümne aasta. Mõned ajavad alles aabitsat, nii et raamatu leheküljed takendavad. Teised murravad juba grammatikat ja veerivad Vene keelt, õpivad lugemise raamatust salmisid, tunnevad kõik viis päätükki, piiblilugu ja geograafiat, kirjutavad rehkendamist ja või, üks ehk kaks Prantsuse keeli lugemistgi — nii kuidas iga-ühe mõistus seda annab ja kooliaja pikkus kannab“.

Juba siis käivad noorel tütarlapsel isesugused igatsemised.

„Mann õpib häämeele, aga kui ta vahel lõuna vaheajal, ehk õhtu videvikul väljas sinna poole mõtleb, kust läbi ridaspuie tee paarikümne versta taha koju poole viib, kuhu nüüd iga nädal ei saa — siis unistab ta vahest ometi neist tulevasist õnnepäivist, mil ta nii suur, vast ka juba nelja- või viieteistkümne aastane on, nagu ta õde Leeni, et koju võib jääda, istuda ema ja tüdrukute seltsis, kui need ketravad või kuduvad, või ükskõik mis teevad ja juttu ajavad, ja igapäev sooja suppi ja kõiki neid kodutoitused süüa“.

Need olid veel lapsikud, ebamäärasedgi koduigatsused, mis aga ometi nii vara ärkasid, tõendus vara vaandunud meelelaadist. Huvitav on ka selles tükis esinev suhe looduse vastu, nii vähe naiselik, sest et liig suurt meelisklust oletav joon.

„Aga nüüd peab Mann merest midagi kirjutama ja ta ei ole merd kunagi näinud. Kuid — igal Jaanipäeval on ema ta surnuaiapühale kaasa võtnud, sinna, kus tema mõlemad vanaisad ja vanaemad mullas magavad ja kus lähedal surnuaia müüri taga Peipsi mühiseb. Peipsi jah! See on ju ka nagu meri, laiad lained ja ei paista äärt. — — — Aga Peipsit, seda oli ta oma silmaga näinud, sellest on vanaisa, kes kalamees olnud, ise kõnelnud, sellest ta kirjutab! — . . . Ja siis kirjutab ta — kirjutab põksuval südamel, õhetaval palgel, kõige viletsamas Saksa keeles muidugi, aga ta kirjutab, nagu kuuleks ja näeks ta merd — Peipsit! Nagu kuuleks ta lainete kohinat — näeks oma vanaisa, kalameest merehädas — nagu mängiks päike pääle tormi vanaisa vene purjedes.“

Siin on loodusetunnet, tõsist, sügavat loodusetunnet ja teravat tähelepanemist ning kunstilist nägemust! Misgi

ei ole Haava lüürika nii suurt sügavat põhja annud, kui just see herk loodusetunne, mis usulise ja armastuse tunde-
dega sulades otse müstikaks saab, paiguti.

Ja siis see hingeelu, kui teda oli süüdistatud ära-
kirjutamises.

„Löunatunnil sahrvis, kui teised kõik juba on välja
jooksma läinud, — seisab Mann ikka veel riuli juures,
oma leivakoti ees, ilma et koti suudgi oleks avanud, tee-
kann, millega köögist kuuma vett oleks võinud võtta,
seisab ka sääal, teekann seisab rahuliselt ja kiviselt, üks
kõik, kas tal soe või külm on. Mann aga väriseb talve
jahedas sahrvis külma käes ja nutab kibedaid pisaraid...“

„Ei! seda ei pea enam ialgi ette tulema! lialgi ei
taha ta ei koolipreilile ega kellegile inimesele oma hingest
midagi kirjutada“.

See enessekäändimine, sulgumine siis nii varakult,
sest et see loomupärane oli.

Ja siis korduvad ometi samad pettumused, samad
kannatud linnas, Saksa koolis. See on hingeelu, mis ise-
teadmisele on püüdnud, vara, sest et mõtleja lapse oma.

Võib arvata, kuidas tundelise lapse meelt puudu-
tasid kitsendused ja ülekohtud kesk seda saksamoelist
ümbrust, millesse tõsine laps ei suutnud ega tahtnudgi
muganeda, kohastuda. Ja esimesed lapsepõlve meelehaiged
ja alandused valasid siis ebamääraste unistuste sekka kevadest
ja kodust looduseilust esimest korda meeleheite mõrusid
pisaraid. Siin, ses sagedasti südametuse ümbruses tun-
dus esimest korda välismaailma elu külma hingeõhku,
ja karmed meelepiinad ja nukrused ahistasid hinge. Mis
ime, et siis näitas igatsus endise koduse maailma järge
nagu õnnelik helendus muinasjutu imemaalt. See valus
joon on kogu Anna Haava kirjanduslikust tegevusest jää-
nud läbi valendama.

Ka kooliskäik linnas, Saksa tütarlaste koolis, kitsaste
oludega, mida julge tütarlaps küll ei lasknud enese päale
mõjuda, ei toonud parandust, kui ka nüüd muidu see, et
selle maailmaga enam oli harjunud, võis tunduda kergen-
dusena. Õige kauni, südame soojusega kirjutatud, kujutuse
on kirjanik sellest annud omas enne nimetatud jutukeses
Kooli ajast. Ta jätkab.

„Tal seisab meeles, kuidas see ükskord geograafia
tunnis, mis sääal klassis ka tema hooleks, kord koguni
eestlastest rääkinud ja ütelnud: „Lätlased on vast
anderikkamad, nad on elavamad; aga eestlastel on iga-
tahes rohkem iseloomu?“ Need sõnad ja üleüldse see, et

ka eestlasi klassis nimetati, on Mannile nagu suureks kingituseks.“

Et oleks osanud kõik lapsed, tütarlapsed nii mõtelda ega tunda. Väga iselaadiline on see õpilase hingeelu linnasgi. Järgmised kohad võivad selle kohta valgust heita.

„Lõuna koju jõudes, kus ta Ojamamma juures korteris, aga oma söögi pääl elab, ei ole aega, veel keetma hakata, võib seekord jälle külma süüa: õppused vaja ruttu ära õppida ja pärast puhata, linnaserva, või surnuaiale jalutama minna, et õhtu kirjaliku töö jaoks vabaks jääks. Ja kui siis teised majarahvas kõik magavad, siis on nii ilus vaikne, nagu oleksid üksinda toas, siis võib kirjutada. Oja mamma teine tuba, kolmnurka pikk, õige kitsas, ühe aknaga, tagumine tuba on nimelt kaheks, osalt kolmeks ära jaotatud Aga kapi ja ahjutagune, ahtakene nurk, see on Manni riik. Sääl istub ta õhtul, sāngi ääre pääl ja kirjutab, kõrval kasti pääl lamp ja kruusi täis külma kanget teed ergutuseks une vastu.“

Vaevalt ulatab selle hingeelu piirkonda veel suur maailm. Sest kõneleb järgmine koht.

„Ja Millal on Mannile tihti jutustada teatrist ehk peenest, lõbusast perekonnaõhtust kodus, ehk tuttavate juures. Mannile on need asjad terra incognita — tundmata maa, puuduvad tarviline taskuraha ja ka selle kohased riided; elab ainult Milla ja tõiste koolisõprade jutustustes kaasa.“

See on teine maailm, millest koolitüdruk unistab.

„Saagu mis saab“ mõtleb Mann, kui päälepühi oma kirjutamist algab ja põimib siis oma pühade kirjelduse sisse osakese sellest, mis tal koolis nüüd kanda olnud.“

„Ilus oli päev enne ärasõitu kodumetsas“ kirjutab ta muu seas, „päike paistis nagu tahaks ta kõik mälestused talve külmast ja pimedusest kustutada. Lõo laul hõiskab kõrgel ja ikka kõrgemal, nagu oleks ta vabadus nii suur, et otseteel taevasse tohiks tõusta! Ja sinav, pruunendav mets, orus ja mäel — oli nagu aimdus ärkavast muinasjutust Aga — siis tõusis taeva servast korraga pilv, mustav pilv! ja hakkas puhuma kõle tuul säält, kus mägelikkude ja väljade taga viiekümne versta taga, minu koolilinn seisab Külma hakkab mul korraga, meelde tulivad mulle viimasist aegust minu piinatunnid koolis, Saksa keele ja geograafia tunnid ülemkooliõpetaja T. juures. . . .“

„Tahaksin parem jälle siia kodumetsa jääda, karjaseks hakata, nagu ennegi. — Aga — ei! seda ei tohi olla. Tahtsin ju ise kooli minna. Minu vanematel ei ole

kerge mind kauge maa taha linna saata. Ei ma hakka neile oma kurbtust kaebama, lähen siis jälle, õpin, mis võin“

Küsimus oli olnud sellest, et Saksa keele kooliõpetaja oli süüdistanud Manni ärakirjutamises, kui see omad tähele panekud varese kohta karjase põlvest kirjalikus töös oli tarvitanud. Ja siis oli taasgi süüdistatud, ja ta oli tundnud ülekohtu kibedust.

„ . . . ta istub nüüd juba eel, esimeses pingis — ei vasta midagi teiste, paari sõbranna küsimuste pääle, raputab ainult pääd, palub paari sõnaga, et teda üksi jäetaks — ei tihka aga koolist väljaheitmise tagajärge lõpule mõtelda . . .“

Aga siis tuleb ilmsiks, et ta ilma süüta.

„ — — — Sest päevast saadik tunneb Mann, et tema endale koolis korraga nagu iseoma koha on võitnud, et tema, hoolimata oma argtusest ja kohmetusest vabaks ülesastumises ometi nagu indiviiduumiks on tõusnud. Seda ei ütle ega näita talle keegi, aga ometi tunneb ta seda mõnikord“.

Missugune enesetunnistus ja rõõm selles! See ei võinud jääda tähtsusetu, pärast kui valu sundis luuleks puhkema. Veelgi teised tähelepanekud.

„Mann oli nimelt paar päeva haige olnud — tal tundub viimasil aegul, et tema päävalu ja väsimus ja sellega ühes ka muist argtust tema korteri ja korratu toitmise oludega ikka ka muidugi ühenduses peab olema — ta on haige olnud ja toob kooli ilmudes vabandusesedeli Kui ta selle ülemkooliõpetaja tunnil, kes ühtlasi ka klassivanem, ära annab, ütleb see kõikide kuuldes: „Teie, Marie Laanberg, ei tarvitse vabanduse sedelit tuua: sellest on küllalt, kui suusõnal oma koolist ärajäämise põhjust mulle nimetate“

„Võit“ hõiskas Mann omas südames“.

Veelgi mõned kujutavad kohad.

„Teiste seas on ka Laanemäe Mann. Ei taha endist Tuhka-Triinu Manni nagu äragi tunda tema viisipärasest mustas kleidis, mis vanemad talle eksami puhuks kinkinud ja moodsas valges tipukraes ning laias, mustas lindis paksu punase palmiku otsas viimased paar kooliaastat on ta ühes haritud Saksa perekonnas, kuhu proua von Baldur juhatanud kosti pääl elanud, on säääl koguni teise maailma leidnud, kõige hää ja halvaga, mis temale senini tundmata; säääl on igatahes lihvitud kombeid omandanud, ühtlasi aga ka, ehk küll iseenesest hääde inimeste keskel, võitlusele

ärgranud oma ümberrahvustamise vastu passiivilise vastu-paneku võitlusele.*

Siingi ei esine tavaline tütarlaps, pääliskaudne, vähe mõtleja, veel vähem otsustaja. See on teist laadi loomus, võitleja ja mõistusega, mis siit kõneleb. Ja kooli lõpuse kohta jätkub jutustus.

„Jah“, oli vana kortsuspalgeline hallpää, kelle spontanset satiirat nagu tuld kardeti, keda aga kui paratamata idealisti ometi armastati ja austati, „jah preili“ oli ta Mannile tõsiselt öelnud: „see antud kavast ja harilikust vormist üleastumine siin ja säääl oli terve kooliaeg teie suurem nõrkus ja — jõud. Soovin, et Teie ka elus ise oma teed edasi astuksite. Ei tee viga . . .“

Ja kuna teised kooliõed olid kõnelnud laulutundide võtmisest, peene näputöö tundidest, Moskva ja Peeterburi minekust, siis:

„Mann vaatab nagu tahtmata saali pääükse poole. kust ka nüüd tema tee varsti välja viib. Väljas kõrgel, tume, külm veebruari-kuu taevast ja kauged säätendavad tähed; all uulitsal laternate ja vaateakente valgus ja inimesed nagu sipelgad, igaüks oma teed . . .“

Ja siis see erakorraline palvekirj, kus Haava palunud oli oma esialgust Eesti nime tunnistusele saada.

„Mitte muuta“, inspektori herra, „vaid ainult oma õiget nime sooviksin ja paluksin, ristimise tähe pääl seisab ju ometi ka Laanemägi“. „Ja kuhu teie siis selle oma eestikeelse nimega lähete . . . Aga Teie tahtmine sündigu“ . . . —

„Kas Moskvasse, või Peeterburis, nagu need kaks?“

Ei, see oli teine tee, kuigi see mitte vähem okkiline, vähem raske, ja ränk ei olnud.

Ja siis see jutt, muinasjutt majatütre päevaraamatus — mis koolieas juba oli kirjutatud, „muinasjutt peidetud metsa järvest, kus lauldud põhjas uinumas — kuni üks lind tuli ja järvekaldal kibuvitsa põõsas laulis — oma lauluga uinuva järve äratas!“

Nagu oleks see luuletuste komentatsjoon, nii on see olnud püsiv, see luule toon, selle algmotiivid.

„Aga ometi . . . proua von Balduri sõnad on midagi nagu uinuvat saatust tema hinges puudutanud — nii puudutanud, et see valus! — — sest et juba Uue-aasta ööl laulis vist kibuvitsa põõsas see lind, ja uinuv metsajärv näeb rahuta und! — — vast peab ta, kord ometi ka midagi kirjutama . . .“ Ja siis lausub lahkuja õpilane: „Kui mul — ka midagi oleks kirjutada — kui ma peaks kirjutama, siis“ jätkab ta korraga nagu kohkunult, nagu

lennul! „siis võiks ja tohiks see ometi ainult minu ema keeles olla!“

Kui raske, võib olla valusgi näib see tunnistus olnud, ja ometi on sellega kogu sugupõlve hingeelus nagu lõhe, murrang sündis. Pidi taganema traditsjoonest ja uusi ei olnud ja valu oli nende uute sündimisel. Meil on raske aimata, kui palju see kõik võis maksa, see tunnistus enesele ja muile.

Õige vara näikse luuletaja isik kogu oma tundelaadi ja vaimu omadustega valmis kujunud. Juba varases koolieas oli see enesetundele ärganud ja varemini teadvaks saanud, kui see muidu tütarlaste juures on. See oli tugevasti enesesse käändinud, mõtleja iseloom, kalduv unistustele ja põhjalikkudele tähelepanekutele, õige tõsine ja sügavam kui tavalise tütarlapse oma, tugevasti lausunud enesetundmuse ja õigluse tundega, õige arenud mõistuse küljega pääliskaudse ja kerge tundelisuse kulul, mõne asja poolest naisloomusele vastakas, iseloom, mis valmis on asju traagiliselt käsitama ja omi tundeid ja mõtteid kaua haudlema ja meeles pidama.

Kahekümne aastasena, aastal 1884 lõpetas Haava oma kooli, kus ta selleaegse Balti Saksa hariduse osaliseks sai, ilma et see, siiski, vähematgi oleks suutnud koduseid, liig sügavale juurdunud traditsjoone lõdvendada. Sarnaste loomude juures kui Haava oli kodutunne, see mõistuslikkude naiste tugev pool, ometi liig suur, liig kestev. Aga see võit, kui ka võit, ei võinud olla kätte saadaval ometi ilma suuremate pingutusteta, võib olla ka mitte ilma hingeliste murdumisteta, kõigiti aga mitte ilma pettumusteta, kes teab, ka ilma kibeduse tundeta südame põhjas. Ja see oli oma korda omane veelgi teravamaks tegema seda traagilist joont, mis Haavas nii varakult oli saanud areneda. Igatahes ei võinud see sisemine hingeline murrang omane olla elu optimismi tõstma ja maailmavaatlust harmooniliseks, kokkukõlaliseks tegema. Tõsi, seda oleks võinud ja pidanud noorus andma, kuid see noorus oli liig visasti mineviku mälestustega köidetud, nagu see sarnaste nähtuste juures harilik.

Nüüd tuli käändekoht, mis kogu elu kohta oleks pidanud määravaks saama. Et see nii läks, kui ta läks, võib olla selle asjaolule oleme tänu võlgu, et meil ülepää Anna Haava lüürikat on olemas.

Anna Haava, oli kooli lõpetanuna kodumaale, kodulinna Tartu jäänud, ega olnud teinud nagu mitmed kooliõdedest, kes laiale Venemaale kadusid. Siin Tartus, kesknooruse kõige küpsemat tundeküllust sattus esimest korda

esile murduma see naise elus nii keskkohadne tunne, armastus, mis kogu elu täidab ja kogu elu määrab nagu vali saatus. See tunne valdas meeled ja pani õitsema need ebamäärased igatsused, mis vähe raskemeelse tütarlapse meeli karjase eas ja koolis olid täitnud ja teda pannud unistama looduse ilust ja kevadisest õnneajast, kus lõokesed laulsid, taevas nii sinine oli, päike säras ja õhetas ja kõik avarus täis oli valgust ja aimdust. See oli nagu elementaarne looduse jõu esile murdumine, mis kõik välised pidemed purustas ja taltsutamata esile puhkes, hoolimata kujust, vormist, rütmusest. See otsis avaldust vägivaldselt nagu valu, mis leevendub, kui seda saadakse avaldada.

Nii sündisid 1885 paigus esimesed Anna Haava luuletused, mis esialgu siiski avaldamata jäid. Alles aastal 1886 pääsisid esimesed „Postimehesse“.

See oli siiski alles aastal 1888, mõni aasta pärast seda kui maha surutud tunne esimest korda luuletuste kaudu enesele väljapääsutee oli otsinud, millal Anna Haava esik kogu ilmus.

Kuigi ses kogus veel palju nooruslikku, ebamäärast leidub, on kogu ilmes siiski koos need tunnused, mis Anna Haava luulele pärastgi omaseks, eriliseks on jäänud. Kõik helid, toonid esinevad juba algusest pääle, ainult nende suurus, suhted ei ole veel asetunud, kindlad vastavused ei ole veel vahed kätte saadud.

Need ajad, millal Anna Haava esinemine kirjanduses sünnib, ei olnud valguseajad. Need ei olnud, kõige päält, omased suurt optimismi ehk luule joovastust suggereerima. Selja taga olid need ajad, mil Koidula omad joovastavad isamaalaulud oli loonud, millal üldine tõus oli valitsenud.

Aastal 1886 oli vaikinud jäädavasti Emajõe hõbehälne ööpik, järele jättes enne surma kogu kurtvaid, peaaegu mehelik-küpsed eleegilisi igatsusi kodumaa järge, meele nukruses nende aegade pärast, mille tulekut ta oli pidanud veel nägema. See oli olnud üks parem osa kogu Eesti lüürikast, mis kunagi on saadud näha. Sedamaid olid järgnenud pettumused pettumuste järge, kuna kogu püha-päine ülev pidumeeleolu halliks trööstitu - tumedaks argipäisuseks ja murepäisuseks oli muutunud. Järel kasvanud laulikute põlv püüdis veel edasi helistada isamaalist kannelt, kuid helid olid õõned, tühjad, jäljendud, järele tehtud, isegi võltsid, nii et keegi vaevalt neisse tahtis uskuda; sagedasti vahest laulikud isegi mitte. Iga idee, aade oli nagu iganud, ei tea missuguse askuse läbi moondunud, võltsiks. Ja kõik tundus nagu valus dissonants, odav kärategemine;

iga vaimustus oli nagu tahtmata enesepilkamine, satiir. Ei olnud tõesti enam aeg laulda joovastavaid hümnusi isamaa altari ees, mis oli rüvetatud ja ümber aetud, aeg oleks olnud kõige enam kohane kibeda satiiri tegemiseks, et sellega aega saada mingi sisemist hingelist puhastust. Kogu avalik elu vedas end tagasi kõige materjaalsematele aladele, sagedasti kõige raamal moelgi. SääI hakati pikkamisi looma, eraelus, neid uusi aluseid, kaine ja uuriva rehken-daja meelega, aluseid selle Eestile, mis uuesti 90 järel pidi esile tulema ja mida me veel praegugi tunneme, selle Eestile, mis wähehaawalt linnadesse hakkas tungima ja ligi 10 aasta kestes kogu haritlaste kogumise toime pani.

Kui Anna Haava esimene luulekogu aastal 1888. ilmus, ei olnud nüüdisaegist Eestit veel olemas. Kõik, mis oli pärit endisest ärkamisajast, oli langusis. Ja kui ka varsi uuesti mingi virgumist hakkas tunduma, oli üleüldse selle-aegne Eesti elu siisgi ilmetu, kahvatu, ja mõjutu. Käsil olid järeIajad, ja uus aeg ei olnud veel jõudnud tulla. See oli üleüldse rõhutud meeleolu aeg, selleaegse Eesti selts-konna üleüldine hingeelulise mõõna aeg, mis aastakümneid kestis.

Mis oligi siis loomulikum kui see, et ka lüürika, nagu üleüldine meeleolu avalikkusest eraelusse, üksikulisse elusse tungis, sääI püüdis seda otsida, mis väline maailm ei võinud anda. Ja sarnane süvenemine üksiku hingeelu piirkonda sündis nüüd esimest korda tõsisemalt, pärast seda kui Koidula esimese rahvusliku joovastusepäivil, nähtavasti samuti tugevasti isikulisest tundest välja minnes, rahvusliku isamaa lüürika oli loonud.

Püüdku luuletaja välismaailma kui objektiivselt tahes kujutada, kuidas ta seda iganes teeb, ta kujutab ometi omi tundeid, omi tundmusi, omi meeleliigutusi, omi heldumusi, omi sümpaatiaid, mõtteid ja vaatlusi, omi mälestusi ja elamus. Kui palju enam teeb seda lüürik. Me oleme alati piiratud enesest, omast sisemisest subjektiivsest maailmast, kui valjult me ka välismaailma püüame vaadelda, tähele panna ja edasi anda. Meie kihud, meie tunde ebateadvuses lebavad meeleliiked on lõpuks ikkagi need, mis selle välis-maailma määravad, mida tahame kujutada, seda oma moodi valgustades. Selles mõttes ei ole nii kindlat raja sub-jektiivse ja objektiivse vahel. Teine mõjub teise pääle ja teisest ulatavad mitmed setmed ühendussidemed üle.

Ei ole misgi nii keskist tunnet naise elus kui see, mida armastuseks kutsutakse. See on see tunne, mis kogu naiselu täidab, kõik selle varjundid, sümpaatiaid ja anti-

paatiad, kohused, ohvrid, kannatused, lõbud ja rõõmud ja kurbused, kogu selle sisu moodustab. Näikse nagu ei olekski väljaspool seda olemas teist sarnast, mis kõik koloreerib. See on see käskiv, see türanniline tunne, mis naise elu nii ühekülgseks, piiratuks, nii subjektiivseks ja sagedasti nii traagiliseksgi võib teha.

Samasest armu kõige vägevamast, kõike ümbritsevas, kõike läbitungivast tundest, on pärit Anna Haava lüürika, kogu Anna Haava luule ja kirjanduslik tegevus. Ei tarvitse kitsendusi teha nendegi isamaaliste ehk usuliste luuletuste poolest, mida laiali nii mitmes kogus leidub: need ei ole muud kui selle esimese tunde moonduused, mis ainult teise kaju on võtnud, nende põhi on liiakski läbi paistev. Nende tunnete algupära näib asetsevast samuti armastuse tunde kõige sügavamal põhjal, selle elementaarse tunde omal, mis naise elu kõiki soovisid, kõiki avaldusmoodusid määrab, piirab ja toonitab.

See tunne, mis muidu nii mitmes tavalises surelikus hariliku elu teid voolab, on Haava kaudu luule vägevasti pulbitsevaks lätteks paisunud, enesele avaldust, väljapääsu otsides. Ja valu, kannatused on see jõud olnud, igat-sused, kurtmised, mured ja leinad see võim, mis nad esile on mananud, neile tooni, värvi ja ilmelaadi annud.

Selle Haava luule kaudu tuleb Eesti haritud naine esimest korda oma erilise isikulise tunde eluga nähtavale, isikuna, indiviidina, mille avaldamist luuletaja koolis nii suure joobumusega on võinud konstateerida. Kuna ligi aastakümme tagasi Koidula tugevasti ja võimsasti värvitud isamaaluule kõrval vaevalt veel midagi isikulisemat armastuse lüürikat võib näha, sest et see isikuline tunne mõnesuguste olude ühtesattumise tõttu isamaalises joovastuses enesele avaldusmoodu oli leidnud, esineb armastuse lüürika Eesti naise hingeelu tõlgitsejana Anna Haava luules täiesti selgena, kindlasti piiratuna. Selle ilmemood on täiesti moodustunud, üksikud jooned teravasti väljalasutatud, üksikasjaliselt seltinud. See tundeelu, mis meile selle lüürika kaudu avaldub, ei ole missuguse tahes naisluuletaja tundeelu, vaid see on kindlasti piiratud, kindlasti määratud isiku oma, kõigi individuaalsete joontega. Sellest luulest puhkeb esimest korda kindlama jooneline subjektiivse elu vaatlus esile, mille taga arenud hingeeluga isik seisab. See ei ole enam Eesti naise üleüldine tüüp, nii palju kui luuletajal ka muidu kõigi oma suguõdedega tundeelu poolest sarnasust ja koguni silmapaistvat sugulust on, vaid see on ühtlasi haritud naine, kes omist tundmusist, omist südamesoovidest aru annab,

olgugi sagedasti enam mõtete kui nägemuste kaudu ; viimane on üleüldine tõuline omadus.

Anna Haava lüürikaga ongi Eesti kirjandus tugevasti hakanud üleüldisnimlikust ja üleüldistõulist isikulise, üksikujoonelise eritlemise poole edenema, sest et see üksikus isikus kõige intiimsemat hingeelu on pidanud katsuma tabada, kindlaks teha ja edasi anda. See on vajadusestgi isikuliseks saanud. Ja see on seda kergemini võinud sündida, et selle tundeelu taga tormav hingeline heitlus enesega ja saatuslikkude oludega on vooganud.

See lüürika, mis Eesti kirjandusesse Anna Haava läbi on tulnud, kannab selgeid tüüpilisi nõhiamaalase naise tunde tunnusmärkisid. Selles on asju, omadusi, mis me taas leiame Inglis, Saksa, Rootsi, ehk Soome naiste hingelus, või nende maade naiskirjanikkude teosis. Kuid ses ei ole midagi sarnast, mis leiaksime Prantsuse, Itaalia või koguni Vene naise tundelaadis. See on üleüldse põhjapoolne tunde tõug, millele armastus enam kohus kui armastus, arm enam sõprus kui joovastus, kirk ehk hullustus on.

Missugused on siis need pätunnused, mis Anna Haava lüürikat niimoodi iseloomustavad. Üks omadus, oleme selle pääle juba tähendanud, on, enne kõike, see, et see lüürika, kui naiskirjaniku oma, puhtasti või peaaegu puhtasti armastuse lüürika on. See on tingitud sest, et tegemises ollakse naiskirjanikuga, kes, mõningaist mehelikuist iseloomu joonest hoolimata — põhjamaail on naine üleüldse palju mehelikum kui heleda lõuna kaasõed — ometi liiaksgi naine on, et anduda muile asjadele ja loobuda armastusest. See on see tundmus, mis Anna Haavast ongi luuletaja teinud, olude sunnil, võib olla enese kuiste, vastu tahtmistgi. Teiseks üleüldiseks jooneks, ja seegi on ühine põhjamaaine omadus, on see, et see tundmus sagedamini ja pigemini loogilise kui esteetilise kuju, pigemini mõttelise kui meelelise avaldusmoodu omandab. See on, tundmus ei eristu meeleliseks kujuks nii palju kui just mõtteliseks, esinedes nagu loogiline järelduslause. Sest nagu põhjamaalastele kunagi on see armastuse tundmus ülepää ikka palju enam sentimentaalne kui sensuaalne, palju enam tundmuslik kui meeleline. Armastus ei ole põhjamaalasele midagi, mis ainult meeli köidaks, misgi iluasi, kõige vähem puhas lõbutunne, millele ilma muuta võidakse anduda, vaid midagi tõsist, ülevat, mis seotud inimese mõistuse tegevusega, mille tõttu see uduseks, hämaraks, abstraktseks ülendatakse ehk usuliseks härduseks seletatakse. Sarnasena on see ühtlasi õige kompleksne, mitmesuhteline, komplitseeritud, keeruline

sagedasti vastakõnelusi ja kohustega kokkupõrkamisi toov, millest traagiline joon. Sellepärast on see nii sagedasti ka kurb, õnetu, isegi kesk õnnekust, aimduslik, saatuslik, raskemeelne ja mitte nii väljenduslik, välispidine, vaid intiimne. See tundmus ei puhke esile, otsekohe vahendita, kirgena, joovastusena, vaid see on kinnine, sagedasi allarõhutud, raske tõusma, tagasihoidlik, see on looritud romantise teadmatuma salapärasusega, sügava, kaugel ja kõrgega. See on umbmeelne suletus, pigemini salgav kui tunnistav, eitlev pigemini kui jaatlev, pigemini sõbralik kui sensuaalne. Mõistuse kõrgetest varjudest ümbritsetud olles on see ülev, püha. See armastus on nagu altar, mille ette palvetades langetakse. See ei ole andumine, vaid pigemine keeldumine, ei nii joovastus, hullumeelsus kui härdus, hardus, usuline süvenemine. Sellepärast on see armastus arg, kartlik, tagasihoidlik, häbelik. See ei näe nii palju, kui see püüab aimata, see ei ihka nii palju, kui see igatseb, see ei ihalda nii palju, kui see soovib. Sellepärast on see, pääle selle et ta romantiline, hämar, kaugel ja traagiline, kannatades lahusolust, millest see siiski ei kehta loobuda, ideaalne, aateline, platooniline. See ei oska lugu pidada olevast õnnest, see kardab ja kurdab juba ette kaduvikku, õnne kadumist või otsib valu läinud aegade mälestusist, kõige sagedamini läinud aegade valedest ja nii toob ta hinge õnne asemele hingelist traagikat. See on eleegiline veel enne, kui seda tarvitseks olla, see ei kehta ilutseda, rõõmus, lõbus ja mõttevallatu olla, see kahetseb, kurdab, leinab, mürgites ka siis oma õnne, kui see kõige suurem. See on nagu süda, mis verd tilgub, isegi kesk õnne, sellepärast on see arm ka pessimistiline, kurvameelne, nukker, tumemeelne ja rasketooniline. Nii olles on arusaadav, miks see armastus on pigemini sõprus, kangelase kultus, kui mitte puhtasti usuline eksaltatsioon, üliloomulik, müstiline austus, või mingi kohus, orjus, ränk palvelus, mille alla süda nõrkeb ja hinge traagiliseks muutub, ja meele tumeda ja kohustava saatuse varjudega täidab. Ja vaevalt saab tunne selle koorma alt erupitiivselt esile murduda, kui see tundmus juba mõtte kuju on omandanud, selle elulise voolu abstraktistesse vahekordadesse seades. Sellest selle lüürika konvulsiivne loomus, katkelisus, ühisuhete ja astenduse puudus, sellest selle lüürika kainus, tunde sulavuse ja tunde külluse kahjuks, sellest selle lüürika sisukus, välise kuju kulul, ka konarus ja kargus, üleüldse selle lüürika aateline edemus intuiitiivse ja väljendusliku poole kulul. Sest see tundmus, see põhjamaine armastus on pigemini mõistuslik kui meelne, pigemini mõistuse

kui meele asi. Sellepärast võib see esineda, kesk kõige kõrge-
luulelisemat romantikat, sagedasti kainena, ka külmana ja
tundetuna, sarnasena, mis paiguti vähe suudab tundmuslikku
helevust tõsta ja puhast ilu lõbu sünnitada. Sellepärast
võib seda lüürikat maitseda palju paremini mõttelise lüü-
rikana kui puhtasti esteetilisena, mõtte analüüsina, psüühi-
lise probleemina palju enam kui puhtana ilukirjandusena.

Sel põhjamaisel armastuse lüürikal — põhjamaail ei
ole palju kunagi lauldud armastusest, ja kui kehvad ongi
sellepoolest meie rahvalaulud — on palju sarnast selle
armastuse lüürikaga, mis suurde Euroopa kirjanduste algus-
aegadel, keskaja künnisel, troubadourid ja minnesängerid,
Kesk- ja Lõuna Euroopas laulsid. See on sama Minne,
mis meie teisedatud kujul Haava lüürikas leiame, aateli-
sena ja peaaegu sublimeerituna.

Kui ka suur publikum ehk Anna Haava lüürikast kõige
paremini mäletab hõrnu, kergesti elegeilisi ehk südamlukult
kurtvaid toonid, või naljatlevat ja naeratlevat armastuse
toone, siisgi, sügav kurb traagik, meeleheit ja tumemeelne
ahastus on see joon, mis suuremast osast Haava luulet
läbi käib ja selles nagu valitsev akkord on. See pilkane
öö, kus torm tõuseb ja surma varjud hõljuvad, läneneb
pikka, aga raskena, ja tähed ja õnne helgid, mis esimestest
kogudest veel küllalt ohtratena läbi vilgatavad, kahanevad,
mida kaugemale noorusmaa ja mineviku armsad mälestused
selja taha jäävad, viimastes kogudes.

Valu on see, mis laulu on loonud nii mitu korda, ja
valu on ka see, mis Haava lüürika esile on nõidunud. Juba
esimene kogu heliseb kurvist toonidest, algavast elu traag-
ikast, mis väljapääsu nõuab. Seep see on, mis on sundi-
nud end avaldama, see on teinud Haavast luuletaja, ka
siis kui tema ise selle vastu on seisnud.

Ses luules on palju igatsust, palju tormi, ihkamist rahu
randa saada, mis iseäranis armsate surma järke nii raske-
meelseks, nii traagiliseks on muutunud. Surm ja sellest
sugenud õnnetus teeb selle luule traagiliseks. Ja see traag-
iline joon ulatab kätt, abi otsides, usulisele tundele,
millest troosti ja sisemist valgustust tuleb, kui meele-
heitmine püüab elu küünalt matta, ikka uuesti ja uuesti
esile murdudes. See on pikk ja väsitav heitlus lootuse ja
ebalootuse vahel. Need on saatuse löödud haavad, mis
ajavad õnne otsima kaugel sinitaeva piiril, nagu unenägu,
mis raugenud, nagu imemaad, mis meelekujutus veel
luulelisemaks nõidunud, seda randa, kus elumured kaovad
ja rahu, see igatsetud rahu valitseks. Säält, säält kaugelt

kostab koduigatsus, nagu koit, mis lööb kumama kesk pillkast tormist ööd, kesk leina, kaduvust ja musti muresid, siin külmas maailmas omasteta, armasteta. Tuleb pikk kannatuse käik, teekond Golgatale, mis ei taha lõppeda pärast kalliste surma, kui kevad, õnn — ah nii lühike ja petlik! kadunud, ja igavesti, nii näikse, püüdena pärisisamaa, kus kõik on loodetav, jäädav, õnnis. Sellest tekib enese nõrkuse tunne, ja allaandumine teeb vajaliseks igatsuse tõe valguse järge. See üksiolu tunne, nii üksildane kui hing ka muidu oleksgi, on ometi liig painav, liig ränk. Ega lase kahtlus rahu saada, see igavene dissonants, mis mõistuse ja tundmuse vahel valitseb, ja lootusgi tahab siis raugeda, ja meeleheitlikkus püüab kõik muud jõud matta.

Aga see on silmapilkne nõrkus, siis tuleb lootus uuesti, sest elu nõuab elu, elu on ometi tugevam, see igavene läte, mis kõik uuendab. Nii vaheldub meeleheide, valu lootusega igatsus, vaikse kalmu all puhata, uute elu sõõstidega, mis südame taas panevad tormama, või vaikse selgunud rahuga igatsuste ja mälestuste rahulikus muinasjutu maailmas. Kuid uuesti ja ikka ja uuesti püüab asuda põue pime öö ja hirm, ja näib, kui lehviks läbi öö viirastusi. See on kas arm või surm, ja süda soovib sala-soovisid, kuna tähed langevad. Vaevalt on saanud kevad puhkeda, kui juba sügis hinge väsimusega täidab ja süda tunneb end nagu üksiku mahajäetud linnu olevat. Liig lühike, liig kaduv on olnud see kevad, see kevadine õnne tunne! See on olnud nagu suvine öö. Kõik variseb mullaks ja tuul saab kurbuse sõnasaatjaks. On kui oleks vangis, ehk küll vast hiljaaegu uued hääled rinnus hõiskasid ja kevad rinda õnnega täitis, mida ei suutnud kanda. Aga just see, et see õnn käes, paneb kartma selle kadu. Sellepärast valdabgi kartus kevade eest meele, siis kardab omi tundeid, et mis need võivad tuua. Sest see kevade mõju tunde elu pääle on liig vägev, hoolimata pisarist sel ajal, kui uued lilled tulevad ja linnud jälle meele ilutsemisega täidavad ja õnne meele tuletavad. Süda tahaks siis lõhkeda. Aga kesk seda õnne tuleb äkki nukker mõte, tuul ja laine kohin toob midagi meele ja siis leiab enese üksi kuskil kingul. Siis leiab kurbi kõlasid ööpikugi laulus ja meeliskleb tahtmata minevikku: tahaks ära lenda, ei tea isegi, kuhu. Aga vahest võib ilmuda ka vallatlev tuju ja elu tundub hiilgav, kuid see meeleolu ei kesta kaua, meel läheb taas kurvaks ja nutt tuleb ehade eel.

See tundmus liigub nii kergesti äärmusest äärmuseni. Sellest see alaline võitlus, torm, mille käest tahaks pääseda, kuid rahu ei oota ometi mujal kui kalmus. Senni peab helisema, nägema, kuidas kevad jälle tuleb, ja kuidas see täidab südame uue õnnega, tagasihoidmata. Ja õitega tulevad uued lõkkesed, uus taeva tuli sütib südames. Ja kui ärkab lill ja puu, ilmub uus tundeküllus, ja kurbus ja rõõm ja hinge igatsus otsib väljapääsu lauludest. Ja kesk seda kevade tunnet täidab siis põue imelik valgus, nagu hiilgaks õnnetaht mägede kohal ja kõrvu kostab magus hääl ja näikse, kui tuleks saatuse väel uus rahu. Nüüd järgneb raugus, haigus, väsimus ja kõik näitab külm, lilledgi; kõrv kuulab lehtede langemist ja meel läheb haledaks. Ja ometi ei tahaks surra. Siis kahtleb, kas peab nii närtsima, kui igalpool õnn helgib, sest kõigest nägivast hoolimata on veri ometi liig kuum ja noorus on täies külluses. Põues tundus siis liig palav ja kitsuse tunne ahistab rinda. Aga kurvast kui surm vaatab kuu kambri, nagu oleks see kosja tulnud. Siisgi, see on ainult haiguse kole petekuju. Huuled hõõgavad ja imelik valgus voolab südame, kuna surm sunnitakse taganema ja väljast lehtedest kuulakse mingi häält. Sel ajal ei tule uni, tähe sära läbi öö nõiub silmad ja näikse, kui lennaks sala tiivul midagi, ja und, poolvalvust ümbritseb unistus ja põskedel allpool parga lehvib õnne jume.

Kuid enamasti on see armastus siisgi kurvatooniline, nukker, mahajäetud, nagu lind kesk sügavat metsa, kes nagu usutleks, et millal algab hõiskamine. Kevad, ehaaeg, koiduaeg on see aeg, mil armu helid ärkavad. Ja kõik hakkab kajama. Aga süda tunneb, siisgi, kui oleks vangis ja alati kordub küsimus millal, raskemeelsena. Aga kui künnilind ilmub, siis on elu või surm, ei või teisiti kannatada seda valdavat võimu põues. Üleüldse on see luule sarnane, kui heljuksid selle kohal alati misgi nägemata varjud, mis ahastavad. Ja harva murdub rõõm esile läbi kurvastuse. Siis otsib sõpra — oleme selle joone kohta tähendanud, kuidas see iseloomustab — kesk kuu valget ja tähtede sära. Muidu see tunne on igatsev nagu mägede õhk, kaugemeelne ja nukker. Kui süda tundub tuksuvat ja veri keeb, on see sellele tundmusele kui õnnetu leid, kui õnnetus, mis kaasa võib tuua vaid südamevalu, kannatusi, vaevast õnne, ehk õnsust! Sest süda tuksub liig taltumata, orjutab kõik, valdab kogu tähelepaneku. Ja siis tuleb mõistus, et piiri panna, see põhjamaalase harutlemise, külma kaine mõistuse tõkendustöö. Nii tekib

võitlus, heitlus nende kahe võime vahel, sellest see mõistuslikkus tundmuses, sellest see kaksikolu, see traagik. Valitseb alaline sõjajalal olu enese ja ümbrusega, rahutus seespool hinges, mida püütakse taltsutada rahu kätte saamiseks luule kaudu, üle kandes tundmused objektiivsesse maailma, aatellisse piirkonda ehk loodusesse.

Rahusilmapiilkudel, tasakaalu oludes võib see tundmus puhkeda naljatlevana, kergesti kelminana humoorilisse. Kuid ikka jääb see mõistlikkuse piiridesse, ja lõpuks võidab tõsisuse tõttu ikkagi nukker, kurvameelne, kurb toon. Mõistlikkuse tõttu on see tundmus tagasihoidlik, pigemini arglev, see kardab tuld silmis ja verd keevat, näeks vaikist vaadet sõbra silmis ja käseb minna kustutama sädemed. Kõige sagedamad toonid ses armastuses on hellad, hõrnad, igatsevad, kaugemeelsed, soovid tuule tiivul koidu, valgusemaale saada. See on enne kõike unistav tundmus, see armastab ehavalgel üksi seista, teadmata isegi, mispärast ja otsib enesele mõistukuju tähest ülal, langeb palvesse ja palub õnnistust armsamale. Öhtu hämar, eha ehk koit on meelikas aeg selle tundmusele, mis hõrn ja vaikne, üsilduse tundesse vajunud, mis otsib lohutust ülalt taevalt või üksildasest kurvameelsusest; nõmmel on selle olupaik, sest et see tundmus nii sisemine, intiimne on. Palve, hardus, süvenemine on selle tundele õige lähene, sugulane tunne, ja see kutsub esile heldumuse pisarad, haleduse, mis selle tunde põhjas alati varjul seisab. See on õhuline hõrn armastus, käksjalgana tuul, see saadab vaid tervisi, ebamäärasid igatsusi kesk tõise inimese hingeelu, elumuresid, kui süda väga tuksub, see armastab hõljuda kesk avasilmi unenägude nägemist, nii ebaaineline tahab see olla. Vaikne öö on selle armastuse, selle armu palvusetunni kõige perisem aeg, sest siis on vaim helevil mõlgutama, meelisklema ja unistama.

See tundmus otsib imemaad, olgugi ka armsama silmade kaudu. Oma tumepõhjasele meeolule leiab see kõige sagedamini võrdluskuju õiest, mida vaikne voolav vesi veereva päikesega edasi kannab, kuna linnud lepikus lahkumiselaulu laulavad ja öhtukellad igatsuse helinaid üle sügava vee saadavad, kesk magusat und, unistuse hõrnust. See armastab ikka ja ikka lugeda silmist, mis pehmed kui ööde ilmad, täis imestust, kuna mõtted kaovad ja meel haledaks läheb. See on üleüldse aldis tundetoonidele, mis mahedad kui eha ja vaiksed kui vaimude käik.

Sellele tundmusele on küllalt armsa pilgust, see teeb õnsaks ja täidab meele tänutundega, kuni surmani —

eht põhjamine piire, ses ustavuse ja usulisuse kultuses. Ei ole vähematgi vihjust, vähemast esimesis kogudes suudlusist, sülelusist saadik siis kirest. See otsib pigemini kuld südant silmi mis, vagad, näeb idealiseerituna vaga armastust. See armastus on ühe sõnaga hingelin ja sentimentaalne. See on igatsus, ei joovastus. ega kirg. See armastus võib küll ka tekitada vihkamist, seegi võib haavu lüüa, võib tunduda hädana, õnnetusena, kuid seda võidakse siiski nii kergesti salata. See on armastus, mis võib ennegi andeks paluda, et armastab, sagedasti lootusetu armastus, alandlikgi, valmis alati leinama, kannatama, isegi vihkamist.

See on armastus, mis hõljub looduse idüllis, keskkergeid mahedaid toone, pastoraalina, kesk liblikaid, lillesid; see ei tunne sendagi nii palju hõiskamist kui sisemist rõõmu, ilutsemist, ei joovastust, lõbu nii palju kui sisemist õnne, õnsust peaaegu. Selle tõsise ja vaikse härda tooni tõttu võib see nii kergesti nukrameelse ilme saada. Päike, mis kustub, kaste, mis värske, kesk vaatlemist pehmeid toone, ja alandlikka ehk kurbi, sambla süles, kus lillekesi, vaikiste õõdega — see on selle meelepärane, võtuline. See tundmus on tihti nagu lille unenägu, mis ebaseatav sõnule, ebatõlgitsetav. See on nagu lill, mis andeks palub sedagi, et ta õitseb, selle tundmuse, üksildase ja kurvameelse, mõistukuju ongi nõmmelill, kanarbik kesk sammalt, mis sügisel õitseb, kesk külma; harva saab see näha kuuma päikest, millel on imejõud, pannes kõik ilutsema.

Oma ebaainelise, õhulise, kaugemeelse, unistava ja igatseva loomu tõttu leiabgi see tundmus siis enesele kõige vastavama sümbolliku muinasjutust.

Aga enne kõike see tundmus on molltooni hääletatud. Haledus, nutt on selle avaldusmood; võimatus hõisata paneb selle igatsema surma, teeb selle eleegiliseks, veelgi sagedamini leinaliseks, kalmuliseks, traagiliseks. Kuigi see sagedasti rahuliku meeololu ja selge taeva olu tõttu leiab naljakust, humoori, kelmikat vallatust armastajate tunnetest, sarnasid asju leidub suur hulk nagu Anna Haava lüürikas, kuigi see võib end ehtida ehete ja sõlgedega kiigele, kust ratsanik, romantiline kangelane mööda ratsutab, see on ometi harva: palju sagedamini liigub see tumedates, nukrameelistes meeoludes. Ja et viimane omadus sügavast sisemisest hingeelust pärit, on sel lahutamata kaaskäijana ühes tugev, harras, peaaegu nukrameelne kodutunne. Kesk külanoorde kilkamist ajab see tundmus otsima koduseid kurbi Peipsi kaldaid eha aegu, ajab tühjale

rannale, heitma ehted vette, oodates, et surm avaks igaviku väravad. Sest noorusnurm on olnud täis okkaid, sellepärast on painunud liig sügavale õnn, rõõmus meel. Selle petliku kaduva kinnipüüdmata õnne oli küll äratanud kord laululind nagu muinasjutus, aga selle oli elu, selle sügava ja tumepõhjase hinge elu seda traagilisemaks, seda leinalisemaks teinud. Mureline minevik oli matnud rõõmu, sellepärast ei suuda hõisata. Armsadgi on kaugel ja rinda on jäänud igatsus kurtma õhtul, hommikul.

See on õnnetu armastus, see paneb otsima lohutust, leevendust lainete lähesusest ööl, sest igatsus roiutab, närtsitab. Et see tundmus nii mõistuslikkude elementidega läbi põimitud, on sellele lähene aateriik, kõrgemad vaimupiirid, aateline, õhuline, platooniline hingede kokkukõla. Väljaspool maist otsib see nii kergesti üliloomulikku, imede iseäralist muinasjuttude valdkonda, kus aated, igatsused, vähemast mõttesgi, teostuse leiaksid. Sellepärast on see kalduv mingi müstilise asjade käsitamisele, fantastilise piirkonna käsitamisele. Nii oles ei ole sellele meelepärasemat kui Jaani õõ romantika, vaikse mahe kuuvaluga ja tähtede ebamäärase hõbetusega. Siis unistab Ellu kase najal, pale kahvatu. Ja ohkus kaugele muutub haledaks, hardaks ainetivaatamiseks ja ta näeb üle aasa heljuvaid hääli: vaid taevast toob troosti. Sest ei pea kaebama, armastus on imelik. Ja ka valu ei ole muud kui seks, et inimlik tunne seletataks. Nii algab igatsus igaviku õnsuse järke, mis armastuse kaudu liidab kõik, ka kodumaa truuduse. Säält kaugelt hämardab rahu rand ja kutsub lootuse pärg. Sellepärast peab see armastus olema: hella neiu truu armastus, süda vaga ja palvelev.

Selle armastuse sõnastik on: lill, mässav meri või vaikne jõgi ehk järv, vaikne öö, eha aeg, tähtede ja kuu valge, sümboolina, mõistukujuna üksik neiu kalju najal, kilbiks usk ja lootus.

Olles hingeline armastus ei või selle aatelisele tundmusele olla meeldivamat olupaika kui unenägu. See on selle aateriik, mõtted, need ebamäärased ja salapärased liiked, ihad on need, mis unes ilmsiks saavad. Tunne maailma kohta on vaese lapse oma ja palved saavad selle troostiks, kui muu ei jaksa enam lohutada. Sest ahastavat hinge ümbritseb kole mets, ööde pilkane pimedus ja surm, millest abituse tunne tekib ja see paneb otsima, mis oleks jäädav, ustav. Oma sisemise olumoodu tõttu võib armastus kergesti vihagi armastuseks muutuda, kuigi see oleks lohutamatu. Aga et see armastus saatuslik, siis ei saa sest midu,

lahti kui soovides vabanemist kehast. Sest süda on tuli, see põletab, hukkab. Ei aita varjusurmgigi, sest hing virgub uuesti ja patt ja kahetsus ilmuvad ahistama. Aga elu nõuab elu: ei aita unistaja olla, unistajast peab saama inimene. Realiteet, tõelisus on vali, halastamatu. Peab andeks paluma, see toob lepituse, rahustuse, ja isesugune hõrnuse tunne täidab siis rinda.

Et see armastus aateline, otsib see armastusele korvust, asetäitjatgi aadetest, või püüab seda teha. Nii sünnivad Haava isamaalised laulud, enam mõisteliselt käistatud kui nägemustena, elavatena meelekujudena edasi antud. Kui mitte armastus arm armsama vasta neid aateid kalliks ei tee ega pühitse, siis on kodutunne see, mis luuletajat kodumaaga köidab: kodused mälestused, lapsepõlve unenäod, igatsuse helgid, õrnad metsad, künkad päikese paistes, vesi, lained, lilled, kaasik ja haavad kodu õues, künnilinnu laul kesk toome õisi, rõõmud ja kurbused, talvised öhtud ema kõrval ja muinasjutud. Neid mälestusi on luuletaja nii üksikasjalikult ja detailsemalt südamelikusega omas enne nimetatud töös: Väikesed pildid Eestis edasi arendanud.

Midagi ei või puudutada sarnast sissepoole sulgunud tunnet, kodutunnet selle hardusega valusamini kui kaugel-olu sest, rahutuse tundmusega südames. See on seda valulisem, kui isikud, keda mälestuste sära ümbritsenud, puhkavad kalmu all ega ole isa, ema, kodu enesel. Siis tundub see kodu ebakorvatav.

Ja luule kurvad keeled hakkavad siis härrastena kaebama. Ei ole olnud õnnerikkust, sellest on luule kurb ja alandlik, nõrelik, nukrameelne. Murest otsib troosti, lohutust, ja seda ei suuda ängata muu kui ülevane Isa. Sellest selle luule ühendus usulise tundega, mis nii sagedasti ikka uuesti ja uuesti kesk ahastavaid kaebusi ja meeleheiteid esineb.

Teine kogu, mis aastal 1890 ilmus ja samuti lihtsat päälkirja Luuletused kannab, esineb mitmeti masenduse meeleolu tunnustega. Sest sellest ajast pääle tuli luuletajal nii mitu korda seista vastamisi elu halastamatuse ja meeleheiduga. Sellest kogust pääle hakkab Haava lüürika selguma seks traagiliseks kaebuseks, mis kolmandas ja hilisemis kogudes mõnesuguste teisendustega püsib.

Südame valud, võitlused, mured väsitavad hinge ja väsinuna alistub ja palub laulik andeks, et ei vaiki. Tahaks küll puhata mulla põues, sest ehadgi on kustunud — viimasedgi lootused raugenud, aga surm viivib, surm ei tule.

Nii ajab hingeahastus troosti otsima usulisest andumisest. Püüab korvata tühjust isamaaliste kohustega, sest süda on ükski ja täis kurbust. See isamaalus nagu armgi, mis selle pühitsenud, asetseb sarnaste mõistupäraste tunnete pääl kui julgus, kindlus, vagadus, usk ja lootus. See on tugev, loodetav, olgugi et oma rinda mataks mure, see on traagiline joon, mis kohuse ja oma valu vahel püsima jääb. See on omane kogu Anna Haava luulele.

See meeleheitlikkus meeleolus ja tundmustes kasvis suureks, aset andes mahajäetusele pärast neid kibedaid katsumisi, mis pidid nii varakult luuletajad tabama, kui ta omaksed teine teise järel kaotas ja uski, mis oli jäänud, vankuma löi.

Meeleheide tõuseb siis kuuldavale ja sunnib küsima, et kuhu peab minema see, kes vaene, varjutu, kodutu. See on sügis, mis on ilmunud kogu pilkase pimedusega. Tundmus, meel on nagu vesi, mis mere poole voolab, nagu linnuke, kes rahutuna eksib, hälvib, nagu tuul, mis puhub, teadmata kuhu. Vangistuse tunne ängistab siis rinda ja meel igatseb tundmata rahupaika. See on meeleheide, ja siis tuleb resignatsjoon.

Kesk hingelist võitlust, tormi otsib luule nüüd taas abi tilalt ja hüüab halastust. Kurbus, kahtlus ahistavad laulikut ja haigus, surm, vaesus ähvardavad tulla. Kuid peab mehisena kannatama ja ses kannatuses tulevad ilmsiks jõud, mis ei lase sorduda; uhkus hoiab ülal ja annab kinnitust. Abi tuleb usulisest tundest, milleks armutunne nagu ümber moondub. Esimene raskem võitlus näikse võideldud. Hinge täidab jälle imehiilgus ja meeleheide põgeneb valguse eest. Silm näeb uuesti lillesid ja hinge asub rahu. Aga midagi on siiski muutunud ja see muutus areneb hingeliste kannatuste kaudu edasi.

On loomulik, et misgi seda kurvameelist, valulist, ebamääraselt helkivat luulet paremini ei oskaks tõlgitseda selle haaramatuses kui muusika, müstilised piiramata helid, pärit salapärasest maailmast. Selle on Haava välja lausunud ühes omas luuletuseses: *Reisenaueri mäng*. Kuid alati murdub kurb tume tunde põhi esile. Ja luuletaja soovib nüüd laulda viimist laulu, luigelaulu.

Aga ehk küll elu raske, lootus on suurem, see hoiab puudutamata inimese sisemised jõuallikad, see hoiab vihkamast. Sest liig püsiv on arm, see on elu ise, elu salapärane jõud.

See otsib nüüd sagedamini kui enne tormi, tühju randu, vesi, tumedaid öid, teravaid jooni ja järskusid tunde

üleminekuid, kus valguspooled ja varjupooled on teravasti veetud, peaaegu valusasti. See teeb selle luule helide ja toonide poolest väga vähe harmooniliseks, rikkaks eba-helidest ja teravustest, keeruliseks ja segiseks laadide poolest. Sest see on elu tragismi valus vastuhelk, kajastus, millele aga tähtsam puhtasti psühholoogiline põhi hingenähtusis, mitte selle esteetiline külj.

Luuletaja tahaks küll vaikida, rahu jääda, aga süda on kui tuleleleek. Midagi nagu kramplikku moonutab tunded ja murrab need vägivaldselt esile, peaeu purustades. Sest kahtlus tõuseb taas, piin omatundes mässab, kõik tundub eksitusena. Ei ole rahu välismaailmaga, ei enne kõike enesega, oma hingega.

Kogu elu muutub nii valusaks kannatuseks, mis elupäivi lühendab. Aga kõik on möödaminev, kannatusgi leiab leevenduse: sisemine heitlus taltub, ja tormisesse südamesse asetub rahu, laiub valgus, mis tuleb usust asjade paratamatusse, tunnislausel: võitle, usu, looda, aga enne kõike armasta. On kui oleks saatus raske sammuga ilmunud, kui ka teda ei ole veel nimetatud. Hingeline muutus on selginud, murrang on sündinud. Jäänud on vaid heitlus ja armastus, kõik muu on osutunud tühiseks. Kesk kõige kibedamaidgi meeleheite aegu jääb ainsaks troostiks lootus, mis toetab, lootus ja usk ei maistesse vägedesse, vaid ülevasse, üliloomulikku.

Sest tuleb midagi üliloomulikku luulesse, pärit armastuse moondumisest usuliseks tundeks. Üleilmlik õnn täidab hinge, süda vaikib nagu meri pärast tormi, kus valgus ja pimedus teravasti on vaheldunud, imelikud helid kuuluvad imeselgusest, kuigi kevad on närtsinud. Järskude toonide asemele astuvad hõrnad igatsused ja et maapäälne kaduv, siis pöördivad silmad kõrgele, kaugele igavese isamaa poole. Aga kevad tuleb taas, ühes künnilinnud ja süda lööb uuesti tuksuma. Ja misgi ei suuda tõkendada seda imelikku ümbermoondavat mõju, mis kevade tunne ikka ja ikka esile manab, nõia väega, elu uudistades, uudistades inimese rinnasgi looduse võitmata vägesid, vastist tarkamist. Ja süda tinnukse taas nagu unenäo kaisus, leegitsevana, lõkkeis. Kuid kes võib teada tulevikku, kes võib seda usaldada pärast nii mitmeid pettumusi? Laul näikse luigelauluna. Liig vara on hõisatud, ja nüüd peab vait olema, jumalaga jätma kõik, ehk küll kevad käes. Ööpikgi peab surema ja maha jääma laas, laul ja rindgi läheb varsi külmaks. Tundub nagu oleks see viimane jumalaga jätmine, viimased laulud.

Kuid vaiki ei saa olla, see oleks vale ja südagi lõhkeks valust, kui ei saaks seda avaldada. Sest see luule ongi just tänu sellele tarbele oma alguse saanud. Torm tõuseb uuesti ja arm loob uue laulu, paneb taas helisema hingekeeled. See on vana, ehk küll uus, juba karjapõlvest pärit, igatsusena saadetud päikese loojaminekul, ebamääraste unistustega. Sest teisiti ei saagi, kui on õpitud armastama, ehk küll on tahtnud vihata; kuid austamine on selle tundmuse päris sõna, vaste. Peab nüüd katsuma end vaigistada, ehk küll torm südames ja süda lõhkeks. Seda teiste pärast — jah, kui mõistlik on see tundmus sendagi! See on häbelikkuse joon, nii omane põhjamaalastele. Mõistus analüseeribgi seda tundmust liiga, sellest ka osalt selle valu ja pisarate küllus, ehk küll ka tagasihoidlikkus, võimetus õnne hõiskamiseks, sest see ei usalda käesolevat ega tulevikkugi, vaid kahtleb, juurdleb, mõlgutab, meeliskleb, kurdab. Ja selle tagajärjel tuleb rammestus, tunne omast vaesena olust, eksimisest, rahutusest, kogu käsitus elust kui võitlusest. See on ühtlasi liig ülev, liig tõsinegi, et see võiks olla, see tundmus, õnnekas. Sellepärast armastabgi see arm lugeda nii hää meelega kalli silmist tundmuse, neid juurelda, armsuse tundeid mõtteis mõlgutada. Sagedasti võib see sellepärast ka püüda naljatleda, lausuda humoorist helkivilt mõtteid, nii peita püüdes asjade tõsist olu, ehk katsudes seda pehmedada. Sarnaseid luuletusi, esimesele kogu iseloomulisi, leidub teisesgi kogus õige ohtrasti, kuigi ses teises kogus muidu üldine meeoleolu langus tugevasti tunnuks.

Selle armutunde idealiseeritav on tõsine, tubli, see on nagu kangelase sarnane. Kuid see leiab sagedasti naiseliselt hörnu nimetusi nagu linnuke, õieke oma tundmuse hellitlevale isikule, kui tuleb lahkumine, kaugele rändamine. Ses valusas lahkumise tundes armastabgi see luule kurta, ja selle armastusega seotud tundmuse kaudu saab kodutunne kodumaa igatsemiseks ja ema keele kalliks pidamiseks. Südant täidab seletamata kahetsus. Selle muutlikkuse tõttu on tühine kõik hiilgav õnn, ja maailm on väärtusetu selle koha kõrval, mida kord valgustas koit, mida arm ühendas, millest täht heledasti kevade aegu hiilgas. Et see tundmus niimoodi nukrameelne, mõlgutab see sagedasti truust armastusest, armastusest-kohusest, seda ühendades mälestuste kultusega. Nagu unistuses näeb see sõitvat ratsameest läbi ööde kodu poole, vägilast truu armastusega, meeles ema ja armsam, mingi traagilise tagasihelgiga.

Nii armastab see ka koduseid toone kesk öie kuud, kuupaistel, Emajõe kaldal pühapäise õhtu aegu jutuajamises koduselt, käsi käes. Need on nii sentimentaalsed unistused. See armastus on nagu laste aimamised, kelle tundmused nagu ei olekski teadlikud, see on ilmasüütu, unistav tundlikkus. Sellepärast armastabgi see lugeda silmist, häälest, mis vaikne ja pehme, ehk küll süda valju tuksub. See on nii sulgunud, see tunne, et ta välja ei pääse enesest, vaid vargsi katsub end kuhugi poetada, et avalduda varjatul, sagedasti imelikul kombel. See on see-pärast tundmus, mis vargsi esineb, argana, tagasihoidlikkuna. See on selle võrra arglik, et püüab varjata, salata äärmiseni, see ei julge, ei kehta vähematgi avaldust, vihjust teha. See on äärmiselt häbelik, diskreetne. Vaid ööse läbi une usaldab see otsida enesele avaldust laulu kaudu, millesse tundmused valgutatakse.

See tundmus on enne kõike hale, pisarad ilmuvad nii kergesti, pää hakkab hõõgama, valutama. Ja selle tundmuse, sisemise tundmuse suletus võib saada nii tugevaks, et see paneb nõrkema, paneb kohmetama kui kivi, teeb sõnatumaks, võtab sidumatuse. Vaevalt pääga nikutades võetakse siis tervis vasta, nii on see tundmus prüüd, see püüab teeskleda hoolimatust, et midagi ei võidaks aimata. Et keegi aga vähematgi ei teaks! See on selle soov. Sellepärast see loebgi enam silmist, häälest ja kaotab tabatuna võime selgesti näha ehk kuulda, tunde hoo tõttu. See on ülepää nii arglik, see armastus, et paneb armastajad maha vaatama, eemale, hoidma teine teise silmi vaatamast, taeva tähti lugedes. Nii olles juletakse vaid argsi teine teise silmi pilguga riivata, puudutada.

Kõigiti näitab see armastus nõnda pigemini sõprusena kui armastusena ja tundub nii sagedasti kui seltsimehelikkus. See püüab andeks, et armastab, kui ei saa vasta armastada, nii mõistlik on see. Kõige vähemini mängib see siis tundmustega, see ei avalda neid isegi nii palju, et valearusaamised oleksid võimatunud.

Juurdlevana, analüüseerivana, psühholoogilisena on see tundmus sagedasti teaduslikum tavalisest. See liigitab siis silmade mõju varjundustega; see oskab aga ka sisemistele väärtustele hindamist anda.

Sellepärast on selle paleus: mees — vahva — kangeline.

Omi algomadusi mööda püüab see armastus olla külm, vaikne, jututa, vaatab kaugele, ei vabanda, kuid kõige vähem tahab ja oskab see koketeerida. See on pigemini

alistuv, allaanduv, fatalismi poole kalduv ja küsib nii alalõpmata, mis saab, millega lugu lõpeb. Tunne suretab ses armastuses sõna suhu ja võtab avalduse sidumatuse. Ja siit ei ole pikk tee palvetuseni armastaja pilgu ees, harduse tundeni, devotsjoonini. See ei tea enamasti, mis sünnib, see on vaikne, arglik igatsus, mis teeb palvet.

Niiolles julgeb see armastus vaevalt iseeneselegi oma tundmusist tunnistada. Palju ennemini paneb see palvetuslik harduse tundmus helduma ja nutma, saab asjaoludes isegi nii tagasitõrjuvaks, et avalikult vaenugi avaldab. Sest seda tundmust toidab uhke süda, mis vaid igavesse armastusse usub. Tõsi küll, kui see armastus kannatuseks, pasjooniks ei ole veel saanud, siis võib ta olla koguni kelmikas, vallatlev. Mängides paneb see siis karjatse avaldama end laulus, hääle sulama ja sõnule mõnu andma — aga see juhtumine on siiski haruldane. Üle valitseb vastakas võimalus. See loeb silmist ja tegudest ainult aimamisi. Sest sõnad ongi sellele luulele liig materjaalsed, karged, rasked: palju vastavam on omas helilises ebamäärasuses sellele laul ja muusika. Sellest ka see perimane igatsus luigelaulu järke, see on selle luule kujutatav joon. See sooviks siis ainsa korra armsa silmi vaadata, ta hääle kõla kuulata ja siis surra. Ja ometi, see on kaugel sellest, et armastada haletsemise pärast. See armastus igatseb ülepää palju surma, sest see on omas olemuses juba õnnetu, traagiline, leinaline. See on hale, enne kõike, hõrn, vaikne, sügav-intiimne, harras. Ja ometi on see armastus kummatigi vägevam kõigest. See kaksikolu, lepitamatus võtabgi sellelt rahu ja õnnekuse ühtlasi. Kartus tekib ja lootus satub sellega vastaolusse ja see ei lase kunagi õnne maitseda olevikus. Selle õnneaeg on minevik või tulevik, mis nii ebaloodetav, mure, valguv, haaramatu kui voolav vesi, tuul, mis tuhiseb, ja ise on see tundmus kui tormi lind kesk püsimatust. Et olevik ei kutsu, viivibgi see nii sagedasti une vallas, lahkumise haledustes, tunnetes kesk tormi, pimedust, kus silm kustub. See tundmus on ebamäärane laul, kui mis igatseb kalli lähedale, unenäguna vaiksemana õhust, et lohutada kurbust. Või see otsib intiimsena üles koduse lee, kus ta unistab, vaadates tulle, kuuldes nagu armsama häält kesk hämarikku. Sellest unistusest lõuseb viirastus, mis tahab suud anda.

Ja nii ei või tuua andumist rõõmule kevadgi, sest samblaroosa, meelislilled, mälestused on selle tundmuse kannatudused — see õnnekus väljaspool paneb pigemini helduma, ja niisutab pisaratega vaikist õnne, peaaegu kurba,

traagilist. Kui ka kevad oleks käes, õiekuu õisis, süda läheb kurvaks, igatsus toob kurvad mõtted ja leinaline küsimus, kas kunagi ümbritseb hinge.

Sellepärast ongi, selle kurvameelsuse ja harduse tõttu, see tundmus äärmiselt sisemine, intiimne, südame põhjapääalne. Nii tihkab vaevalt armsama nimegi nimetada; see on liig kallis, liig armas, ka liig püha. See nimi liigub tasa hääletumana huuldel. Sellepärast ongi sel tundmusel sagedasti imelik häätegev mõju. See teeb paremaks nagu palve järel, nii et tahaks õnnistada kogu ümbrust. Sest hoovab suur häädu, mis paneb üksi olles hardana laulma õnnest. See võrdlebgi end kuuga, mis saab valguse päikesest, ja see päike on armsam.

See tundmus on nagu õõ, mis armsama silmist laotub, see täidab kõik mõtted, kõik asjad. See armastus, mis nii sügaval lebab, on lõpuks igavene, kuigi see pigemini on aimamine õnnest kui õnn ise, mille murenemist peab kartma. Sellepärast ei usaldagi see anduda õnne tunnetele, sest siis ei saaks see olla igavene, nagu igatsusgi. Sellepärast ei asetugi see nähtavaks, vaid veab end tagasi, et seda ei nähtaks, jäädes kurtvana vaatama järele, hardana nagu kesk palvet. Sellepärast on see tunne pigemini õnsus, kui õnnikus, õnne tunne. See leiabgi õnsust palvetamisest tema eest ja näeb inglit, kes õnnistust toob.

Selle luule süda on siis kurb ja kõik maapäalne on mulla arvuline selle õnsuse tundmuse kõrval. Seepärast pöördibgi selle siht ülespoole õnnistust paluma. See armastus tahab valvata, kaitseda, ja see on peaaegu emalikult hoolitsev ja hell.

Nii moodi arenud usulise ümbermoonduse kaudu seletubgi see maine armastus. Kõik saab selle tõttu üliloomuliku helgi. Ja tundub, kui oleksigi hingel tiivad, mis üles kannavad maisest kaduvikust.

Sellest armuõnsusest puhkebgi uus luule, mis ei või leida sõnu, mida ei saa tõlgitseda sõnaliste abinõude, vahenditega. Ja see ei püüagi seda katsuda.

Et armastus sarnasse ülevasse meeolusse latvub, siis on kõik vanded ilmaaegsed. See usub, olles ise peaaegu usuline. Jga lihtnegi sõna võib tunduda sellele töötusena. Paljas silma vaade, käe vajutus ütleb kõik. See on tunne — hingepõhjast, ja taevane vägi kaitseb seda armastust, truud, ustavat, süütumat. Ega mahuksgi selle tundmuse õnsus sõnusse, vaevalt ilmub see palgele; see paneb õitsema õied. Ja ometi jääb see kurblikuks surmani, juba et selle tundmuse laadi mõistlikkus määrab.

Aga ometi, misgi ei suuda kaitseda südant võitlustest iseenese ja välise maailmaga, mis mürki täis ja kurja. Mida aatelisem, seda enam on võinudgi sellele sündida haavu. Ja sõpruse kultus ja mälestused on omased valusid veelgi teravamaks tegema. Ja kõigest hoolimata närivad kahtlused selle tundmuse juurdel. Vaid lootus, tunne, mis inimliku jõu algallikast tõuseb, on see vägi, millega kõik võidetakse. Kuigi võit saadud, on see raskesti saadud, eneseteadvus tõuseb, uhkuse tunne, eneselootus saab tugevaks. Siit hakkab uhmelus, trotsimine saatuses, pää püsti, kesk meelegeitmisega ja ikka uuesti päälesööstvaid kahtlusi. Ainult üks tingimus: tema, armsam, armastus. Vaid see maksab elu, elu on väärt vaid selle kaudu.

Sest veri on ometi kuumem, kui võiks aimatagi. Seepärast ka kannatus, heitlus, meelegeit, tragism, miks Looja on annud armastaja südame. Luuletaja sooviksgi sagedasti, et see võiks muutuda kiviks; siis võiks kõik unuda.

Aga karikas, kannatusekarikas ei ole veel täis. Süda on veel kuum ja uhke; ta ei ole veel rusuks rõhutatud. Ja ses kannatuses on ainuke tee pääsmiseks palve, usuline hardus. Luuletaja manab Jumalat, miks see on annud talle nii kange südame ja otsustab nüüd, et mitte sõna enam armastusest. Kui kerge see on olnud otsustada, kui raske siisgi täita!

Nii moodi tekib traagiline küsimus: millest elada, mis tarbeks ja millega võita kiusatused. Ja vastus kõlab, kui meelegeitlik see võib ka tunduda: Ei, tuhat korda ei. Sest see ei või olla patt, mis Jumal ise imelikul viisil seadnud. Võib aimata, kui rängaks see sisemine võitlus on kujunud, otse ahastuseni, meelegeiteni.

Aga siis tuleb taas andekspalumine, sest kibedus on võitnud luuletaja hinge silmapilguks, kesk rasket sisemist heitlust. Ometi, mingi kahetsust, mingi kaastundmust, halastuse pärast muult! Sest mis puutub see muisse, kellele luuletaja laul ja armastus pühendatud, kellele ohvid toodud, mis puutud muisse luuletaja õnnetus, tragism. See õnnetu arm, see ei alanda, see tõstab. Ja see kaitses kesk võitlusi, kesk kiusatusi eluga kompromisse tegemast. Sest see on olnud see arm, mis eluküpses muutis luuletaja, tema pani leidma isamaa, emakeele. Siit kui kustgi paistab selgesti, kuidas kõik tundmused selle ühe armastuse tundmuse ümber on rühmitunud, sellele keskisele tundele alistatud.

Ei puutu see õnnetus ka temasse, armsamasse, sest maailmas on küllalt õnne ja ilu. Luuletaja tahab olla, sõnades vähemast, uhke ja karme, ka kui see nii raskesti maksaks, et süda tahab lõhkeda: armastus kestab ometi igavesti. Kuid ei ole aidanud äkkmeelgi, see on toonud üksnes kannatust. Peab andeks paluma, muidu võib saada nii palju vandeks. Sest siin aitab vaevalt taevagi halastus! Aga see suletus, kinnisus toob ühtlasi ka valesti arusamisi ja sellele järgnevad kannatused, lein ja kurbus. Ainus samm oleks võinud tuua lepituse, aga see jääbgi astumata. Hing jääb igatsema ja õnn saab õnnetuseks. Tragism läheb nüüd ikka tugevamaks, varjud ühinevad ja päeva, õnne päeva helk jääb ikka harvemaks. Aga ometi, kesk seda õnnetustgi, luuletaja ei või muud kui soovida õnne armsamale.

Uued surmakujud hakkavad esinema ja elu taevas läheb tumedamaks, pilkaseks, pahad ended näituvad.

Meeleheitus tuleb ahistama hinge kõigi piinade ja katlustega, süda tahab murduda ja surmgi hakkab nägema kui kauge igatsus, perimane igatsus, ja näikse, kui oleks õnn õnnetusest otsitav. Aga siis astub mälestus vahele, see ühendaja maapäälsega. Vaim tahaks küll vabaneda Isa heldusesse, kuid armastusgi on tuhatkordne, sest ei saa lahti, olgu mis viletsused tahes ees. See armastus on ustav hauani, sest enne mustub päike kui see arm, ja truudus südamest kaob.

Saatust astub nüüd valmina vahele ja luuletaja püüab leppida. Sest õnne on ikka küllalt, ka kui süda on pidanud kannatama rasket piina. Kõigest hoolimata on jätkunud jõudu armastada. See armastus-kannatus püüab nüüd leida suuremat õnne elu teel. Sest kui süda ei suudaks enam võidelda, armastada, õnnistada, siis oleks aeg surmal. Armsama kujutatud surm ongi nüüd teinud selle tragismi meekekujutuse äärmiseks, täites kõik lauliku meeled, mõtted. Ja lein ja valu kisuvad esile lõhestavad hüüud ja panevad looma rea elegeilisi troostitumaid luuletusi, nagu Küll oli ilus mu öie ke. Selle kalmulise tunde läbi, selle surmalise kannatuse läbi saabgi armastus nüüd mingi ideaalsema ülenduse, ülevuse, selgituse, mingi üliloomuliku helgi ja helilaadi.

Nutmine kadunud õnne järke, meeleheitlik hinge agoonia, tusk ja igatsus, peaaegu ihaldus rahu järele saavad sest ajast ikka enam neiks põhimotiivideks, millesse Anna Haava luule jääb liikuma. Rõõmsad vallatlevad helgid, välgatused kaugest kevade õnnest kaovad, ja ase-

mele astub taltunud meelerahu, resignatsioon, sügise mee-
leolu ja igatsemine ja otsimine imemaad, muinasjutumaad
teispool maailmsid tingimusi. Kevad on käändinud sügi-
seks ja seda ootab talve rahulik, tundeta külmus, nagu ei
oleks kevadet olnudgi, nii jäsku on muutus sündinud.
Õied on närtsinud nurmel ja laulikut, nii näikse, ei oota
muud kui surm, mis tuleb teda noppima.

Aga ometi: Kuni armastan, seni elan ma, tahan elada,
armasta — see hüdlause jääb siiski, misgi toon on
muutunud, hääletõug vaetunud. Selleks palub nüüd luule-
taja taeva õnnistust. See armastus on sest ajast päale kui
lilleke valguse järke, nagu laevuke, mis igatseb kodumaa
randa. Aga see arm on nüüd ühtlasi veelgi kõrgem, kau-
nim, püham, sest et äraseletud. Sääln on kodumaa, kus
on armsam, muu on võõras. Armastuse läbi pühitsetakse
isamaa armastus, naise hingeelus. Kogu Anna Haava
isamaa lüürika on pärit sellest lepingust, aga ka Koidula
oma, nii palju kui psühiloolilisi oletusi võib teha.

Sarnaseks traagiliseks hingeliseks võitluseks tröösti-
matuseni oli kujunud Anna Haava lüürika teises kogus
mis aastal 1890 oli ilmunud.

Saatust oli valmis, seda ei võinud misgi muuta, see
võis maheneda või veelgi teravamaks minna. See oli nüüd
paratamatu.

Kui ka Anna Haava juba lapsepõlvest saadik oli
pidanud kannatama nii palju pettumusi ja nõnda tuleviku kohta
vaevalt suuri illusjone õhutas, oli see aeg, mis teda
kesk nooruse paremat iga pidi tabama, ometi rängem kui
luuletajagi tume meelekujutus seda oleks osanud ette näha,
aimata. Kodusesse idüllis olid küll hävitanud mitmed
mõrud tundmused, ebasuhted, isa ja isa õemehe vahel,
kes eelmise kodukoha oli enese kätte kavaldanud; ja vahe-
kord õegagi oli olnud varases lapsepõlves ebasõbralik,
kuna õde saksastatuna oma loomupärasuse oli kaotanud,
see mis noorema õe silmis nii palju väärt oli. Aga need
mälestused, lapsepõlves kodu vastavõetud, olid liig sügaval,
et neid oleks võidud välja juurida; nad jäid kõigest hooli-
mata selleks õnnemaaks, kuhu lauliku meelekujutus ikka
jälle tagasi pööris, elu tormidest ja heitlustest, kahtlustest,
rahu ja lepitust otsima. Jseäranis näikse luuletaja vahe
isaga südamlilik olnud. See on peaaegu idealiseeriv jumal-
damine lapse silmadega. Võrreldagu seks seda kohta
Wäikesed pildid Eestist kogust, kus Haava mä-
lestust Jaanipäeva õhtust kujutab.

„Õnnis lapsepõli! kuldsed mälestused! — kaunis, mahe suvine laupäevaõhtu enne Jaanipäeva. Kõik päeva- tööd on lõpetatud, saunas käidud, õhtusöök, laupäeva tangupudru söödud. Jsa, viul käes, astub tagakambri- tare taha mäerinnale välja. Säält on ilus mäest alla vaa- data: allmäe, ehapaistel särab jõepind, ja jõekaldalt kaa- sikust kostab kaskede sala kohin. Jsa istub ukse lävele, ta on musta pühapäeva-vesti lumivalge särgi pääle tõm- manud; ta mehine kogu, tema kõrge, lahke otsaesine, tema ruuge juus ning habe, ta ilusad, sinised silmad ja rahu- ning rõõmu läige nendes — oh kõik on sel silma- pilgul minu meelest nii ütlemata ilus; mina, viieaastane tüdrukukene, seisan täis auukartust ja imetlemist oma isa ees; ta on minu meelest see kõige mehise, parem ja ilusam mees maailmas. Ta silitab minu pääd, nimetab mind oma väikeseks „Antkaks“. tõstab silmad nagu mõttes üles tähtede poole ja lausub siis viuli kaasmängul:

Mina tahan sest
Armuseadusest
Õöd ja päevad jutustada . . .

See oli enam kui lihtne lapse kodusest tundest tek- kinud armastus, see oli tndmus, kui harduseni küündis.

Võib arvata kui raskesti pidi mõjuma kui neist arm- satest mälestustest see kaju kadus, mida see luulesära oli ümbritsenud. Jsa suri 1888—1890 aastate vahel, siis kui Haava esimesed luuletustekogud ilmusid.

See kaotus kui misgi muu, kõigesuguste kahtluste ja tumedate tuleviku aimduste kõrval, näikse laulikult süda- messe tabanud. Ja psüühilised põrutused ja võitlused. mis tal samal ajal tulid võidelda, õnnistasid muidu just mitte liig tugeva tervise. See oli 1892 aastal, kui haigus kriisiks oli arenud. Ja et seisukord õige kardetav, pidi otsima parandust väljamaalt tervisevetelt. Kuid vaevalt on Haava vähe saanud kosuda psüühilisest masendusest ja rõhutatud meeolest, kui uus õnnetus teda valusasti tabas. Berliini lähedal Fürstenwaldis olles tuuakse talle teade, et ta õde suremas. Kui ka vahe noores põlves õega kõige südamlikum ei olnud, oli see siiski hiljemini õnne- tuse päivil palju paranenud ja valusasti tundus ainsa õe kaotus luuletajale. Haava tuli tagasi kodumaale, kuid, surma vari pääkohal piiramas, ei võinud ta jääda kodu- maale. Mälestused olid liig valusad, hinge rahu ei olnud veel saavutatud ja psüühilised ahastused ja kahtlused kestsid edasi. Pidi põgenema nende ahastamist, pidi rahu otsima tööst, kohuste täitmisest kesk elu võitlust. Näitas

nagu oleks saatus tõepoolest vainunud. Haava, et unustust saada värskeist haavust, läheb Venemaale, esite Peetrilinna, siis Sise-Venemaale ja saadab säääl, kesk võõrast, ehk küll hiilgavat seltskonda, mõned aastad mööda, hinges kustutamata koduigatsus. Neid meeleolusid on ta kujutanud jutukogus Väikesed pildid Eestist, jutukeses Koduigatsus. Need on peaaegu väljavõtteta autobiograafilised ja seepärast suurema hingeululise väärtusega. See on laulik, kes enese kohta kõneleb.

„Tema oli Põhjamaa tütar, Läänemere kallastelt.

Ta oli omad esimesed mängud suitsuse tare savi-põrandal mänginud ja karjas käies, metsakohinast ja ojakese vulinast, isamaa ja emakeele armastust joonud.

Aga tema isa ja ema karedad töökäed olivad oma last kätel kandnud, olivad teda edasi avitanud, sinna lähemale, kus vaimuvalguse ja tarkusehallikatest saab juua ja kus inimeselapsi õpetatakse oma enese peidetud varandusi üles leidma.

— Ning siis viis rada teda edasi — kuni korraks nende hulka, kellest maailmas öeldakse, et nad suurtsugu inimesed olevat ja kõrgest seisusest.

Sinna — kus kroonlühtrid välgust-kinnipüütud tuledes säravad; kus damast, kuld, hõbe ja kristall laudadel läigib ning muusika saatel ilusad inimeselilled läbi suurte saalide hõljuvad; kus auutähed ning -nimed vahest teadust ja vaimu, ilu ja kunsti kumardavad — ja kus teadus ja vaim, ilu ja kunst nii mõnikord auunimede, auutähte' ja — kulla ees paenduvad; ja kus ilmakodanlises õhus suure Vene isamaalased vahest mängides „V i v e l a p a t r i e!“ laulavad: — sinna oli saatus ta tükiks ajaks juhatanud.“

Ja siis selle maailma mõju ja reageerimine selle pääle.

„Aga ta ei teinud seda, ta ütles „jah“ asemel tihti „ei“. Ta tundis omas talupojalikus kohtluses, et ta ei teiste kantud riideid, ega päälesunnitud mõtteid ei kannu ega omaks võta — kui need ka ekstsellentside omad oleksid.“

See oli omapäaga talulaps udustelt Läänemere kallastelt, kel koduigatsus põues.

„Käskijanna! see mis minu silmis särab, on ainult koduigatsus —; kustutaksid sa selle minu põuest ja silmist, siis ei oleks ma enam sulle ega kellegile armas. Ning minu elupuu juurdub ja võib õitseda ainult kodumaa mullas ja õhus. Säääl, Läänemere kallastel, paistab mulle rohkem päikest kui siin.“ —

Kuid see oli vast hinge piinade ja ahastuste algus. Surmad järgnesid. Varsi suri omastest isa õemes ja siis

ehk sama raske kaotus kui isa surm — ema. Need olid ebatalutavad löögid, mis seda valusamad olid kanda, et need nagu saatuse juhutusest teine teisele ootamata kiirusega olid järgnenud. Lohutamatus, lein pidi olema ääretu, kõik kodused mälestused olid saanud kalmulise ja valurikka tooni. Veel oli järke mõnigi armas isik, hing selle kurva taeva all, aga kahtlused ja paha-aimamised ei lasknud neidgi harjutada seda häätegevat, trööstivat mõju, mida neil muidu oleks olnud.

Sarnasis raskeis hingelisis oludes ilmus Anna Haava kolmas kogu aastal 1897. Saatuse oli teinud, mis võimalik, et elu traagiliseks muuta. Omaste surm, haigus, mis raskena elu ähvardas, armastuse traagiline petekujutu, kõik olid kuhjanud valu valu pääle. Oli olnud võimatu jääda kodu pinnale, paigale oma valude koormat kandma. Torm hinges, meelegeide südames oli laulik rännanud kodumaalt, mis kõiki kallid mälestusi kandis, nüüd nii valusaid. Pidi valudele leevendust otsima välismaailma elu lainetusest, kaugel võõrsil.

Anna Haava jääb mõneks aastaks Venemaale. Siin võõrsil taltub küll meelegeite raju vähemaks, meel vaandub, selgub taas. Asemele asub, endiste kevade hõiskuste igatsuste, kurtmiste ja kahtluste asemele, mingi saatusele alistumine, allaheitmine, resignatsjoon. Vaid aeg ajalt murdub sest esile lepitamata meelegeide, kahtlused ja ahastused, kustumata koduigatsuse toonidega.

Aga hing on ikkagi rahutu ja see hingeline rahutus püüab välja pääseda. Kui ei ole troosti muust, siis jääb vähemalt see, et seda rahutust võib avaldada, objektiviseerida — see leevendab. Nii jääb luule edasi selleks lohutajaks senni kaua kui valu, kurbuse allik ei ole kustunud, ummistunud. Veel enam kui kunagi enne on selle luule toonid vastakased. Teised on nagu hõiskused, teised on surma radadelt. Taeva kõrgused ja selgused teiselt poolt ja põrmus olu teiselt on meelegeolude rajaliinid. Ja nende vastakate hääletõugude vahel sünnib põimimine, kooriks muutumine. Kuid ühtlasi näikse, nagu lööks kumama mingi sisemine valgenemine, koidu esi. Aga see on vaimu vallast, Isa troonilt, mis hinge ime-hiilgusega täidab. Seep õngi, see sisemine valgus, mis annab jälle julguse kartuseta vaadata tulevikku, igatseva pilguga, nagu läbi loori. Aga kui seegi loor hargub, mis on siis ees?

Sarnaste mõtetega algab kolmas kogu.

Tundub, nagu oleks südame tusk, valu taltunud, võidetuna, maha jättes imeliku, romantilise lootuse lille, luu-

lelise sära, mis asju ja nähtusi lepitatud värvidesse mähib ja tuleviku kujusid esile nõiub. Nooruse mälestused — me teame miks — on nüüd enam kui enne need, mille poole vaim hardana pöörduv. Nooruse unenäod, need ebamäärased ilutsemised, saavad nüüd haruldase väe, need kuldse koidu kaunid päevad, vaga usu ja lootusega ja lihtsa truu palvega, lapsemeelega. Kui ka need ajad tagasi kutsumata, on nende mälestused nagu kaitseingel tuleviku väraval. See on luule, mis valule troostiks, see leekiv tõde, veri südamest, mida ei saa jätta ilmutamata. Peab jätkama, hoolimata enesest. Teine võim, mis aitab hinge tekkinud kahtlused võita, on usuline tunne. Sest vaene on see, kes ei tunne Jumalat.

Ja ses härduses liidabgi laulik oma saatuse rahva omaga, usaldades selle ausad teod, vabaduse ja elu Jumala hoole, kes saatusi juhhib. Seda kõike, hoolimata ajavaimust, mis raudsena maha tallab usu ja lootuse.

Anna Haava nooruse luule kerged ja lootusväsked helgid löövad sedamaid uuesti välkuma paik paigalt. Naljalev ja humoristiline armusuhete käsitus esineb taasgi ja nõuab oma osa, püüdes lepitada eluga. Luuletaja katsub jälle naljakaid, argipäiselt koduseid varjundid näha ja teeb satiiri, kerge humooriga segi. Aga see on elu proosa, elu proosaline pool.

Luule puhkeb teisest allikast. See on suveõine unistus, muistne jutt järvega kesk metsa, ehapaistel, ja õitse-tulega, kus kõik nii pühalik ja kus esivanemate vaimud salapärasest juttu vestavad. See on see luulekodumaa, mis ülepää Haava kõige paremad laulud on esile kutsunud. Sest valeks on osutunud — nagu nii mitu korda enne ja pärastgi, kui on tahetud suuri mõtteid isamaa altarile — muud nõuded, muud tahtmised. Kust võtta, kui ei ole neid isamaal anda, ja luuletaja loob satiiri vaimustava isamaa hümnuse asemele. Ja nii saab õigustatuks satiiri olu Haava luules. Sest elu on proosa ja selle kuju on satiir, või humoristiline esitus.

Luule on teisel. See on nagu võõrsil, kus luuletaja kesk välist hiilgust, maailma sära, kurdab, kodu igatsus südames, oma kodumaad, omi armsaid, kallid kadunud. Ja kodumaaga ühes tuleb meele Soome, see Eesti vanemate laulikute muinasjutu maa, kuhu tervitusi lähetatakse. See on suretav koduigatsus, kaugelolu valu, nostalgia, mis nagu kristallselge allikas üles pulbitseb, üles keeb mälestuste põhjalt. Selle selgus loob nüüd kõige ilusamad, kõige värvi-

kamad ja sügavapõhjalisemad luuletused: Kesk sügavat Venemaa metsa.

Sääl kesk sügavat metsa, kus imeilus aas, kevade lilledõitses, on maapäalne paradiis. Jõgi voolab vaikselt ja salaja mööda ja põlised pärnad peidavad ta otsata sügavust. Ööpik hõiskab ja kaebab, et süda sulab ja hõrn hommiku tuul lehvib nagu teisest maailmast. Kuid asjata on see nõiduslik ilu, kui igatsus südames. Liig sügav on jõgi, liig sügav ta ilu, vesi on sügav, kuid sügavam veel igatsus, ja igavene rahu küll see võib olla suur! Ehk talvel. Aas hiilgab kesk kuupaistet, mis metsa üle, ja seda katab lumi ja puud on härmatises, nagu oleksid nad õisi täis. Ja jõesäng paistab kui marmor. Sääl on sügav rahu, üksilduses, kõik on vaikne ja hääletu. Aga südaõöse lõhkevee kate ja kaeblik hääл kostab:

„Oh, vaikne vesi on sügav
Ja vaikne igatsus suur,
Ja igavene rahu,
Küll see võib olla suur!“

Ja luuletaja tuletab meele, kuidas ta istunud jõe kaldal ja leinanud omakseid ja kadunud armu. Ja kaebus ja igatsus oli suur ja sügav kohe veepeeglit, kuhu taevas kajastus. Aga rahu ei lasku taevast, ei tõuse veest, olgu ka, et tuhat aastat sääl kaldal kaebaks. Sest laulik ei tohi näha enam päeva, kevade ilu; ta võib sääl eksida vaid kesk talve, rahutumalt. Siis lennab nagu vari üle lume, kuu läheb pilve ja kõik jääb vaikseks.

Misgi ei iseloomusta selgemini seda meeoleu kaugel võõrsil, seda unustamata kurbust, kui esitatud koht, paar luuletust kolmandas kogus. See on üks kõige sügavamist helidest, mis üleüldse Eesti lüürikast on värisenud, määramata traagilise hinge ränk kannatus.

Mälestused, need on ainus lohutaja sel raskel palveränduse teel. Laulikule tulevad meele kodused hinged, vana ema, ja see hääдus, mis vanaema käsist, häälest, sõnust ja silmist hoovanud, — sedasama mõju on Haava omis juttudesgi nii südamlilikult meele tuletanud, vana emast kõneledes — ja kuidas siis kõik oli hõisanud, laulnud! Aga kõik on olnud kaduv, kõik on läinud, asemele on saanud haud; vaid mälestused on jäänud südame põhja, kustumatuna.

Elu püüab küll luuletajat tagasi võita. Meele tulevad aeg ajalt endised vallatlevad, kelmikas-naljatlevad lood, nagu luuletusis *L i h t n e l u g u*, *S e r e n a d e*, kus siis lilledest, lahkest noorestmehes, südame ohust, piinapäivist,

lootusetä igatsusist, tähtedest ehk sarnasist asjust kergesti lauldakse. Aga traagika, kurvameelne toon püsib ja pääseb võidule. See on noormees Lõuna mailt, kelle meel tume ja süda järsk ja kare nagu armgi, kes armastab neidu, kel vaikne ja murelik meel. Aga nii ei teki sõprust. Ja võõras, meel veel tumedam ja järsum kui enne, läheb sõtta ja langeb kirega lepitamatuna. Veel võib see luule vahete vahel vallatleda humoorikalt, nagu luuletuses *M a a i l m a p a r a n d a j a*, vähe Heine taoliselt, ja *K ü l a k a r j a s e s*, kujutades idüllit, ehk luuletuses *M a r i*, kus kosjalugu, vana kosjalugu nii lõbusasti vestetakse, ehk laulus *K o i t o n t a e v a ä ä r e p ä ä l*. Siin on naljatlemist, nii nagu seda esimeses kogus nii ohtrasti leidis. See on ikka tema, kes üksi olles meele tuleb, kelle hää alati kõrvus, kelle nimi paneb palge hõõguma, et piinlikuks läheb, kas vihasta või. See luule võib minna koguni vähe laiapäraseks nagu luuletuses: *N i i t a o n*. See armastab veel meele tuletada laulmisi armsa akna all, neid serenaadiseid, kus unelaulusid lauldakse, kust tähed vestavad vaikselt juttu igavesest õnsusest, *kus läte und näeb lilledest, ehast, tähe särast, õitsvist lätte lilledest*; soovina, et ka lauljatest vähe. Need on armastuse unistused, mis korduvad. Laulik soovib küll, et armsama kaju põues kustuks. Aga küla käseb laulda, publikum on selle luule omaks asjaks võtnud. Aga kuidas laulda kurvil päivil, leina aegul, armastusest, kui nii mitu värsket kalmu meeles? Laulaks, kui oleks lusti, õnne, kui võiks hõisata ja kui oleks kingitud iga.

See armastus ei ole veel murdunud, sest veel võidakse naljatada, kuigi samal ajal surma soovitakse. Ja kui ka armsaga vihas ollakse, võidakse varsi ära leppida. Leping on veel võimalik ja tulevik ei ole täiesti tähetumaks saanud. Aga kahtlusi on raske kannatada, ja kurvameelsust taltsutada. Tuleb taas tuttav tee üle nõmme, üksi, südames torm; rändus seks, et rahu saada. Aga armastus ei väsi, see on visa nagu elugi; ka kui maailma otsa jõuaks, jääks tema — armsam lauliku saatuseks. Ja siis on nii nukker mälestada linnukest õiekuust, kes üles pilvini kandis lauliku oma lennu ja lauluga, kui torm, ja surmgi oleks tundunud kui paradiis. See oli siis imeline soov, mis nägi armsama vägilasena, silmad nagu öö, kõrgel, kaljul, kuld mõök vööl, vaade mere poole: hing oleks jäänud ootama kas või viimse päevani.

Luuletaja püüab nii tulevikku aimata vee voolust, vee kohast, lainete laulust. Kuid tume ja ähvardav on see, mis kuulakse. On, kui kurdaksid lained lauliku üle. Uus

härduš täidab lauliku meele. See on isa, kes kahvatanud palgel, silmi ei ava, suudlusist, hüüdudest hoolimata. See on raske põlvitus, närtsinuna nagu murtud taim. Ahastavana tungib kuuldavale soov, et isa kurva nõrkenud lapse koju kutsuks, sest kõik tähed on kustunud elu taevast ja vaimgi on väsinud valvamast. See on uue hingelise heitluse algus, mis mitut puhku uudistub ja suureneb. Pea peidavad luuletaja õegi palgeid surma roosid, mis põues ammu olid õide puhkenud, nende istutatud, kes nüüd kaebasid, et õde liig vara surnud. Küll lähevad taas õitsema lootuse sinililledgi, kõik tervitab kevadet nagu ennegi, aga laulik peab vajutama käe rinnale: liig valus, liig südame puudutav on kevade ilu selle, kes peab leinama. Sest hauad, värsked hauad kalliste hingedega, kalmulised mõtted on need, mis laulikut köidavad, valitsevad. Ja kurvad mõtted, pärit neist tundmustest, ümbritsevad lauliku meelt. Hauad on kanarbikku, kaste heina, ja hauas puhkab see, kellele õnn on jäänud tundmatumaks. Ja hauale rändaja on õn väsinud, juuksed hallid. Ta valab pisaraid, põlvitab ja palub, teadmata siiski, kas surnu või enese, oma rahu eest.

Aga igatsetud surm ei kuule, peab elusse vaatama. Uus rada avandub: olgu päev, olgu õõ, pilkane, ees on kõrged järsud mäed, mida kuristiku kaldad piiravad. Ja taga kahtlus, kas leiabgi puhkust. Ainus asi, mis on selge, on see, et ei pea eksima teelt. Aga siiski, lootus on veelgi visam, kesk meeleheitmist teeb laulik nalja oma muredega, kui oleks jõud raudne. Sest lootus ei lase pihuks rõhuda. Kui päevad lähevad raskeks, siis lubab laulik nad veelgi kibedamaks minna. Ja kui mitte muud, siis jääb laul, mis kutsub inglid trööstima. Nii jääb lootust, kuigi see oleks meeleheitlik, jõuda õnnelikult haa ääreni, kalmu alla, kuhu, ainagi, mured ei pääse järele. See, et kord piin lõpeb, troostib siis, kui tuleb kannatada, ka kui peakski algama võitlus, hingeline heitlus. Pisaradgi lõpevad ja haud on õnnis ja vaikne. Ja nii moodi pühitsevad kannatused armastuse, mis muutub pühaks. Aga sest võib kõnelda vaid Jumalale, kui kahtlus ja mured tulevad. Päike on looja läinud, tähed kustunud, elu tühi ja pime, lootusgi ähvardab kustuda ja süda jääda hirmsaks, vaikseks. Öõ on väljas ja südames, tormine öõ, armastus ähvardab hinge heita ja elu kütinal kustuda. Meele heide ja kahtlus, isegi Jumala olemasolusse, ahistab hinge koleda mõttena. Mis saab? Kõik oleks otsas, kui Jumalat ei oleks: usk, armastus, lootus, ja süda oleks kole paik. Aga siis ilmub ingel öõse ja teeb terveks südame ja rahu tuleb tagasi. Kuid see on nüüd haa rahu,

kus kõik kalmu on kantud, matuse kellade saatel. Ainult kord õitseb imelill. Sest armastus, mis unub, on kaduv, see ei olegi armastus. Seda seadust ei või misgi vägi muuta. Siin on lauliku traagika tõusupunkt.

Lauliku armastus ei olnud kaduv, möödaminev, mis oleks võinud unuda, kesk elumuresid. See ei kustinud kaugel, nagu ei kustinud mälestused lapsepõlvest, mis seda kurba armu südame pisaratega lohutasid, nagu ei kustinud taeva poole igatsus.

Laulik teeb viimse võitluse, püüab vabaneda minevikust, selle vaatlemisest, ei taha aga ka tulevikku liiga vaadata, vaid tahab olla käes olevas, mis nüüd jälle vaikne ja rahulik. Jmelik rahu täidab hinge. Tundub, nagu oleks hing lõpuks ometi vabaks saanud igatsusist, mis seotud maapäälsega, pilk hälvib pilvede peral, otsib usulises andumuses Isa palet. See on misgi uus tunne, uus tundmuse moondus, mis algab. Misgi äraseletud hiilgus paneb nägema aimamata õnsust, kõik kõrgena, kaunina, pühana. Aga siis näeb laulik maapäalist eluvõitlust, muret, ohtu, haavu, oma südant ja mis selles ja kõikide keskel teda, armsamat ja soovib ometi tagasi maapäälseesse maailma, et kannatada tema eest. See on ohvrimeelsus, enam kui kohusarmastus. Igatsus tõuseb uuesti pilvedeni, leegitsedes, süda on nagu tormine meri, mis kaasa kisub. Igatsus on olnud ometi kangem surmast, inglitest ja däämonitestgi. See on igavene tuli, õnnis valgus, surm ja rahu, kõige sügavam. Kas surm või elu — kõik on õnneks, ja selle teadvusega kaob nõrkusgi. See annab jõudu maailma vaadata ja naeratades haavu kanda. Näib, nagu võiks nõnda kõigest rõõmu tunda, hõisatagi, kartmata elu tööd ehk surma. Lootus hädusesse maailmas ja taevasse teeb kartmatumaks surmale. Kõik on õnneks, nii viisi.

Laulik püüab nüüd leida elust elamise pärast seda, mis korvaks armastuse, ja asetab selle surmasgi oma krooniks. Aga siin, selle elu ülesande võimatuses peitubgi kogu naise hinge traagika. Kuida püüakski kätte saada rahulikku maailmavaadet, kurbus ei taltu. Kuu tuletab meeles asju, mida ei või unustada, süda läheb raskeks, tuleb heldumine ja pisarad veerevad taas. Hele tähekiir sünnitab hinges taevalise harmoonia, täites kurbuse imeliku õnsusega. Meeli võrgutavad imelikud mälestused, muinasjutulised, lapsepõlvest. See on enese haletsemine. Luuletaja näeb taeva inglid nutvat oma ülekohtu pärast. See on kahetsemine. Ingel Armastus on taas see, kes ahastusest päästab. Tarvis andeks palumist, alandumist, et siis hinge

taevani ülendada. See on katharsis, puhastus. Aga sinnagi, neisse nägemustesse põimivad end mälestused armsamasti. See on Looja au, mis on saanud aegu ime südames. Näikse, nagu oleks laulik pääsnud jälle mõneks ajaks rahule.

Sest rahust kostavad uued sõnumed, kerged ja rõõmsad, naljatlevad. Linnud laulavad, mööda on piin, uus püha algab, ei suuda külmaks jääda. Maailm on siisgi kaunis. Ja läbi kevadise looduse lehvib taas ingel, hing ärkab, silm lööb särama, õnnest. On, kui oleks imeasju taas õieajast laulda. Peab kevadele anduma. See on kui lill, mis kaunist und näeb, kuid mis peab närtsima. Ja nii valdav on kevad, et ei tea põgeneda kuhugi, see on liig kaunis, liig ilus. Ega ialgi olnud kevad nii tulnud, nagu nüüd, pärast füüsilist ja hingelist terveks saamist, nähtavasti. Süda lööb jälle tuksuma otsata valust ja õnnest. Kordub uus ärkamine, uus õide puhkemine. See tundub kui suur pidu, mis ärkab looduses ja inimeste südames, nagu oleks imevägi tulnud taevast surelikka õnnistama. See on taas imeilus aeg, siin taeva all. Aga südames on ometi midagi endist, palju ohtu, koledat ja õnnist ühtlasi. Ja on, nagu oleks uus laululugu äratanud lauliku, kui akna all taas õunapuu õide läheb, nagu oleks sündinud misgi ime. Imelik aimamine tundub hinges ja kevad ilmutub veelgi imelikumalt kui kunagi enne. Midagi lehvib tuppä, südame, palgele. Kõik hõiskab, laulab, on kui oleks paradiisis. See on uus õnnis aimamine, uue armu ärkus, nii näitab. Armastus paneb uuesti nägema kõik õnsa valguses. Maailm näikse taas ilus, kõik on täis valgust, elu. Aga hinges on siisgi midagi iseäralist, ses on ometi imekikk kurbust, imekikk õnne, samal ajal. On, nagu ei oleks seda näinud. Näitab, nagu oleks õnnis lapsepõli uuesti puhkenud, tagasi tulnud, igatsus põues ilma nimeta, kus ei olnud võitlust, ei valu, ei pimedust, ei surma. Aga õöse allpool kuu paistet ilmub raske unenägu mürtidest; haud saab lillepeendraks ja pärlitest, mis kausist veerevad, saavad kurvad pisarad. Eks olnud see mardus peiu surmast, traagilisk kohutav pahaandeline nägemus, aimus. Siis palub laulik jõudu Jumalalt kallimale. Ja arm paistab sügavam kui sinav vesi, hiilgavam kui päike, kõrgem kui taevas. Ja siis ilmuvad igatsused lainetetaguse maa järge, kus Eedeni lilled ja õnsus, kus armsam, kus kõik, mis kallis. See igatsus on ühtlasi igatsus üle pilvede, kus kõik seletud, õnn ja armastus. Taevas näikse nüüd armsama silmis. Ja see luule, mis nüüd puhkeb, on jälle kui ainus õnnis laul, ja armsama kaju on põues, kui merepõhjas pärl,

mida imehiilgus ümbritseb. See uinutab hinge, ülendab meelt. Kas see laul kunagi maailmas ärkab? Ja laulik meeliskleb armsamat kaugele vaatavat, kaugele, pisarad silmis. Ei pea rääkima enam leinast, kannatusest, ristist, sellest on küllalt räägitud, taeva isaga. Igavene rahu, taeva ja maa üle on nüüd see, millest peab kõnelema, vaikselt. Siis saab süda kindla usu.

Üks täht näikse läbi pilkase pimedada öö, aga see on määramata kaugel, ja meel on kurb. See on kurb armastus armsama vastu, ja igatsus, mis suur. Miks on ometi Jumal nii tahtnud, et pidi armsamat tundma. See ei võinud ainult kurvastuseks olla. Ja läbi kurbuse näikse armsam seletatud nagu ingel, kuigi lahkumine igavene. Aga igatsus ei loobu, väsinu silm nõiub esile armsama kesk metsa koha, allpool pilvist taevast. Ja see igatsus püüab laulusse puhkeda, oodates armsamat kui päikese tõusu, sügava õnnetundmusega, mis paneb hinge heljuma. Selle võim on nõidlik, moondav, äratundmatuseeni.

Aga, kuidas tahaksgi rõõmus olla, süda on valus, säälpistab taas nagu noaga, ka kui naerataksgi. Igatseb armsamat, aga ei ole teateid. See on kustumata, see igatsus. Olgugi, et tuleb ikka uus ärkamine, uus kevad, uueks saamine: tuli ei või kesta igavesti, kui kaunim ka teistest see kevad näiksgi. Ei palju või tõelisus anda ja igatsus otsib jälle unenägusid. See paneb nägema unes armsama palet äraseletuna, palgel hinge sära, selgema kui päike, andes õnsuse vaatajale kaugelt. Ja luule on nagu hiline lill nurmelt, sinilill, selle armsam sümbol, esimene ja viimne, mille üle õnne pisaraid võib nutta.

Nüüd korduvad uued ehaaegsed istumised, sini lillede vaatlemised, armsamale tervit saates. Aga see laul ei näi enam olevat siit ilmast, sest laulik näeb nüüd nagu midagi inglitaolist armsama silmist. Mis oleksgi maailm ilma temata, armsamata? Ja laulik kurdab enese häabumist ja igatsus kannab kaugele. Sest see ilu, mis armsamas, see on üleilmlik, see ei tohi maa päält kaduda! Ja laulik soovib ise raugeda, et võiks olla armsama kaitseingel.

Õnn on see, mis on peidus põues, usus armastuses ja lootuses, see on ainus õnn. Ja lauliku igatsus muutub nüüd vaiksemaks ja sügavamaks, sest hinge paistab taeva valgus. Ja armastusgi näib, nii olles, hellem, hörnem. Ega või see vanne olla armsamale, sest see on kui thät, mis talle paistab.

Ja laulik tahaks nüüd laulda viimist laulu, laulu selgest armastusest. Kuid see peaks olema üleilmlik-ilus,

teisest maailmast, ja siis tunneb enese liig nõrgaks. Sest kõige ilusam luule on ometi sõnutu, sarnane, mis ei ilmutu igauhele. See luule on maa pääl kodutu; ainult silmapilgul võib see ilmuda hinges kajana, aimusena sest armust surmani.

Nüüd on lauliku silmad taas pöördud taeva poole, igatsedes, usulises härduses. See on koduigatsus, mis täidab meele. Siis tundub tühine siit maailma rõõm, oht, viletsus, õnn ja ilu. See on teine igatsus, taevaline, armsa Isa juure. Sinna on läinud kallis sõber, sinna, kus igavene arm, kus vennad, õed. See on vana igatsus, ja ometi uus. Säält ülevalt saab abi ja troosti, kui usk ja lootus tahab nõrkeda ja hinge pimedus varjab, surma ahastus püüab neelda ja meeleheide ahistab. Aga mis see kõik aitabgi, et laulik vahest usu kaotab ja siis taas palvetab. Mis saab, kuhu minnakse — need on nüüd appihüüded, kesk kahtlusi ja hinge ahastust. Ja laulik tõstab siis silmad jälle taeva poole, sest kord tuleb ometi päev, millal õnneks muutub oht ja vaev. Ja lootus on see, mis päästab. Siis asub taas südame püha ja vaikne rõõm ja rahu, sest Jumal on lähedal ja taevas näikse lahti, ja säält valgub südame igavene õnsus. Ja laulik kiidab kõige vägevamat.

Näitab nagu oleks luuletaja läbi murede, meeleheituste, kannatuste lõpulikult taevalise valguse, sisemise äratundmusega täitunud, võitnud hinges selle harmoonia, selle rahu, mis elu traagikagi võib lepitada. Kõik lõpeb nüüd kokkukõlaga, üleilmliku seletud harmoonia tundega, otse selle vasta, kui lugu eelmises kogus oli olnud.

Laulik on külm, kuid rahulik, alistunud, leppinud, kindel usus kõrgema saatuse sisse. Armastus oli läbi valusasti tormavate meeleheidete, ebalootuste seletunud, surma või õigemini surmade kaudu ja nagu usulises ülenduses leidnud korvuse, mälestuste kaudu maapäälsegi tundmused üliloomulikuga ühendades, need ülevaks taevaliseks tõstatades. Armastuse tunde pühitsus oli sündinud.

Valulisena oli nooruseluule kõigi omade vahelduvate hõiskuste, kuuvalgel ilutsemiste ja õnnedega, muinasjutuliste igatsemiste, armu rahutuste ja kurtmiste, ilude, pettumuste ja leinamistega läbi kõlanud, esile tuues pehmeid unistavaid toone, elegilisi unelusi, ebamääraseid igatsusi või tõsisid, mässavaid tunnete esilemurdumisi, südame purgusi, meeleheitmisi, ringutusi, ahastamisi ja alistumisi. Näitas, et nüüd pidi olema saavutatud lõplik rahustus, asetumine, alistumine. Kuid elu näitas kangem, sedagi korda, tahtmisest, kangem kõigest. Kuigi kolme koguga

tähtsam osa Anna Haava lüürikast oli sündinud, seega esimene lüürika järk sulgus, luule ei vaikinud, sest südagi ei olnud, kõigist püüetest hoolimata, rahustunud, taltunud, tüündunud.

Anna Haava lüürikas pidi veelgi suurem hinge traagika esile murduma, just nende elu saatuste tõttu, mis ees seisis ja mida laulik kaugele nägijana oli aimanud.

Nii sündisid järgmised kogud, mitmeti erilaadilised esimesist.

Kui tumedaks oligi lauliku elutaevas muutunud pärast armsate surma ja pärast nii mitmeid pettumusi, kahtlusi ja ebalootusi, valurikkam aeg oli veel ees, saatus ei olnud veel jõudnud raskena meelt maani painutada, südant murda.

Saatus hakkas kohe täide minema pärast seda kui kolmas kogu luuletusi oli ilmunud. See oli nüüd lauliku armastatu, kes suri, aastal 1898, see hing, kes lauliku oli pannud looma omad luuletused, hõiskama õnnest, kurtma ja kaebama kesk kahtlusi ja elu muresid ja kes oleks ehk võinud päästa lauliku sinna muinasjutu maale, mida luule sära ümbritses.

Mis isa ja omaste surm veel ei olnud jõudnud teha, seda pidi see viimane saatuse löök tegema. Meeleheide oli vastuseismatu, ei võinud enam jääda lootma, ootama, selt petlikult ja halastamata tulevikult, pidi sellele selja pöörma ja eneseohverdamisest troosti otsima.

Sarnastes hingelistes oludes loobub Haava nagu elust ja heidab halastajaks õeks Peetrilinnas. Sest liig ränk oli olnud valu kannatada, liig raske oli olnud saatus, et püüda end eluga muul teel lepitada. Ja siiski, ka see oli olnud eksitus. Elu osutus nüüdgi kangemaks kõigest muust. See ülesanne, mis laulik samariitlase tööst otsis, ei võinud rahustada, see ei olnud ometi see, mis elu troostimatus oli otsinud. Liig kitsad, liig ahtakesed olid need piirid ses asutuses, et laulik oleks võinud jääda sinna kurtma oma elu saatust. Aastal 1900 lahkub ta uuesti sest kohast ja tuleb kodumaale tagasi, nähtavasti tagaetatavana valusatest mälestustest, mis ei kustunud ega rahu annud. Ainult kodu võis pakkuda lohutust, jõudu uueks elu võitluseks, mis nüüd ees seisis tõsisemana kui kunagi enne. Laulik asub oma venna juure kesk maarahu, taas kokku puutudes vana tuttava kodu loodusega, mis uuesti elustab lapsepõlve mälestused ja need kauged õnnelikud ajal neil paigul, ja hoolitseb samal ajal venna majapidamise eest. Siin lihtsas maaelus tüündub nähtavasti meel pikkamisi, kuigi

haavad ei taha pahkuda, ja siin maaelus, lihtsas ja tõsises kesk lihtsaid inimesi ja elu nähtusi, tuleb tagasi tung ennast avaldada. Aga nähtavasti, raskete psüühiliste pö- rutuste tõttu, oli organism siisgi enam kannatanud, kui elu kestis, ja nii tuleb aastal 1904 raske haigus, mis lauliku kauaks haigesängi heidab, ligi pooleks aastaks. Liig oli elu mürgitatud olnud murede läbi, ja uudistus pidi sündima kas või elu hinnaga. Alavoodi tõi nüüd kaasa palju kannatust ja vaeva, kuid ühtlasi aega läbi mõtelda oma elu, neid saatusi, mis oli elatud ja kannatatud. Ja haiguse kriisi järke oli sündinud põhjalik muutus organismi tunde- olus. Lauliku haaras, nagu see sagedasti sarnaste terveks saa- miste aegu tähelepanev, isesugune isu, isu luuletada, rii- mida, mis valu hinge põhjale oli jätnud. Nii töötumana haigesängis lamades kirjutas Haava hulga luuletusi nagu nende hingeolude seletuseks, mis ta hiljuti läbi oli elanud ehk mis ta sel ajal koges ja läbi elas.

Ja varsi pärast haigusest paranemist asus Haava maalt venna juurest jälle Tartu ja jäi mõneks ajaks Pos- timehe kaastööliseks.

Sarnasis oludes pärast ärevaid uusi aegu ilmus esi- mene kogu luuletusi uuest ajajärgust, mis kannab pääl- kirja: *L a i n e d*. See oli aasta 1906, kui kogu ilmus.

Palju oli muutunud nende aastatega, mis viimase kol- manda luuletuste kogu ja Lainete vahel. Ja need muu- tused tulevadgi selgesti vastses kogus esile.

Kuna kolm esimest kogu, milles küll paiguti kõige vägevamad helid Haava lüürikast olid kõlanud, olid nime- tumad — nimetus oli pärit nähtavasti samast diskreetsu- sest kui tundmus ise — kannavad järgmised kindlaid ni- metusi. Midagi oli vaheajal esile tulnud, pinnale ilmunud iseteadlikumana, kindlamana, ja sellest tarve luuletusi ni- metada.

See oli kesk ärevaid aegu, aasta 1905 ümber, millal Eestis nii palju oli muutunud või muutus, kui *Lained* sündis. Need välisedgi olud, mis Eestis valitsesid, ei võinud olla tähtsuseta luuletaja tundemaailma muutuste kohta. Uus ajajärk oli hakanud Eestis ja Haava lüürikasgi oli palju tooni- laadisid muutnud ehk teravamaks läinud. Kõnelemata vä- lisest poolest, kus vaba värs nähtavale tuleb, oli kahtle- mata muutus tundepõhjas eneses sündinud, pärast neid pörutavaid saatuse löökisid ja enne kõike pärast haigust. Midagi oli kadunud, kuid midagi oli ka asemele tulnud.

Oluliselt aga püsib see luule siisgi samasena. Hu- tav on siin tähele panna neid katseid, mis selleks ette

on võetud, et kõike täitva armastuse asemele teisi huvituse keskusi saada. Kui vähe ongi see õnnestunud! Miks nõnda, seda teame. Ja armastuse lüürika poolest ei too see uus ajajärk kaugeltgi seda uut, seda uudist, millest esimesed kogud olid rikkad olnud. Tundmuse külluse asemele astub sagedasti mõtteline tegevus, mõlgutus ja refleks, harutamine. Tooni tõug, laad, mis nüüd areneb kõigi muude üle, on traagiline, tumemeelne kurtmine, mis sagedasti meeleheitiks, ehk satiiriksi võib kujuneda. Aga traagikagi oli läbi elatud ennemini kõigi omade teravate vaheldustega. Mis nüüd tulevad, on enam järeлкajad endistest tormidest. Need ei ole nii palju lained, kui ummikad, tormilaened pärast maru, mis lauetena vesiselgadele jäävad liikuma; olgugi et tuul ja torm vaikinud. Tõsi küll, see hingeline traagika on mitmeti sügavamaks muutunud, ja sisemised mässud on jõudu saanud veel välistest tormidest, mis maast, rahvast üle käinud. Aga millesegi erilisesse endisest ei ole see siiski puhkenud, see traagika, see hinge valuline luule.

See lainete laul on pisut vallatlev, seegi, ja kannab ehabiilge ja tähtede valgel unistamist, mis kaugele sõuab igaviku poole. Nii vähemalt kogu esilehel. Need on nüüd pääasjus kodumälestused, kodu, lihtne vaikne Eesti talu, oma vaikse püha luulega, kord lahkunud vanemad, kes köidavad, kellele hüüud saadetakse ja kelle armastus lauliku südame on jäänud ilutsema, kunni elu päivi. On taas kevad, kodumaal, see sütitab püha tule. See püha tuli on isamaa armastus, mis kahetsab võõrduvaid vendi, õdesid, kes mujal. See on korvav tunne, mitte enam algupärane, see, mis armastuse lüürikas igatses ja kaebas. Sel on palju enam tegemist loogikaga, mõistusega kui tundmusega.

Luuletaja otsib elu ülesannet nüüd Eesti elust, tööst selle häaks. Sellele tahab ta nähtavasti edespidi oma luulegi pühendada. Truudus, ustavus, mis tahab ustavaks jääda kaunile sihile, on see voo rus, mida ülistatakse. Meeles on küll nagu aimus uuest tormist, kevade tormist, mis ähvardavana tunnukse tõusvat. Surmale on küll ei öeldud, sest et elu jõudu ja julgust oli jatkunud elamiseks. Ja tahaks nüüd osa saada elu vaevast ja võtlusest. Tahaks leida midagi, et tunda, kogeda, nutta, naerda, loota ja kannatada. Me teame, mis see tähendab ja kui traagiline selle tunde juur siiski on. Aga olemuse poolest on see sama igatsus, mis ennegi esines, ainult see näikse nagu enam taltunud, enam alistunud. Surm tulgu, ütleb laulik, teisel korral, nüüd ei saa enam minijat. Peab pühkima leina

pisarad. Kõrv kuuleb uusi hääli. See uus luule on luule päikesest, lilledest, luule kaunist, mis inimese südames — siis puhas inimlik luule — aateline lüürika.

Siin, ses lootuses ongi taas uus eksitus, mis ei ole võinud tasuta jääda.

Luuletaja hinges kõlavad samal ajal igavese elu hääled, sest usuline aluspõhi on vaandunud. Need hääled püsivad, jäävad, ka kui kõik muu kaob, moonduv. Igavesse tundesse uinutab end see igatsus selle muinasjutulise järve rannale, kus kõik vaev ja oht unub. Aga lained on ees ja vaevalt on lootust sinna mägede põue teed leida. Sest liig seotud on ometi hing armastusega, et seda võida: luuletaja ei ole võinud lahti saada sest omast liig subjektiivsest, mis ta olemuses.

Sarnasel puhul on tarvis üle olla omast saatusest, seda saadakse mõtlemise varal ja luule abiga. Viimane annab tiibu. Sest kaugel on nüüd luuletajast õnn. Aga ei pea meelt heitma, kui suur ka valu oleks ja kui ähvardavad oleksidgi surma varjud. Peab tõstma silmad päikese poole, taas uskuma, lootma, ja enne kõik, armastama. Väljasulgematu on see viimane. Siis kaob kate silmist. Omi kannatusi meeles pidades ei pea vihkama, see võiks nii kergesti muidu tulla. Vaid armastus ja heldus võivad kõrgele kanda. Nii võib leida troosti loodusest, vee mässust täis kõrget, karsket ilu, kuhu rändaja vaiksena tuleb ja säääl ustavust ja vahvust näeb, jõudu, julgust ja muinasjutulist maailma, luule maailma. Säälgil, teispool Imatrat on mets — kaljuline, kõrve põues, kus imelilled õitsevad. Sinnagi paneb luuletaja omad häbelikud luule sümbolid, Koidu ja Hämeriku; kuid sinna ei leia teed iga surelik silm.

Küsimus on nüüd elusõnast, mis, täis jõudu ja julgust, jääks kirjutatuks ajaraamatusse. See on suur siht pilvede poole. Missugune põue ja kuidas ometi nii raue, nii petlik, kui muud ei või kui armastada!

Kevad, nüüd ühiskondlik kevad on see, mis luuletaja põue uue aimuse ja lootusega täidab ja kahtluse ära ajab. See on Eesti kodu oma idülliga, mida kevade ümbritseb, kus vend peab kosja minema, austades neidu. Seda Eesti kodu, kesk imeilusat koidukulda püüab luuletaja nüüd oma luulega täita, sinna hiide oma püha tule põlema süüdata.

Aga siisgi, see ei ole see tuli, mis varemini oli loitnud, see luule on pigemini mõistuse kui tunde leek. Sest see tahab olla tegu, töö, ei nii, kuidas ennemini, armastus. See tuli on tundmuse korvaja.

Nagu uus kangelasemeelne hoog käib üle luuletaja hinge, kes õhutab võitlema kangelasi tõe ja õiguse eest, silmi üles tõstes, sest et nüüd koidab. Siin on uute aegade ärevust. Näikse, nagu oleks luuletaja võitnud enesele kindla maailmavaate, vaatekoha. See on üksiolu kesk kõrgust, valguse selgust, kuhu kõik ei pääse, sest kõigil ei ole kotka tiibu ja kõigile ei sosista õnsust kevade tuul. See üleolek annab pärgi päikese kiirtest, kuigi saadud kroon võib sagedasti tunduda kui kibuvitsa kroon. Üksi, üksi on see tunne, mis nüüd Haava luulest läbi käib, olgugi et see, nagu ennemini, taas ja ikka ses üksilduses igatseb. Ja aatelise, mõttelise vaatlusega võib lepitada valu, selle raskuse; see saab trööstijaks nagu ennemini nii mitme ahastuse päivil.

See on rahva vabadus, rahva elukiri, millest luuletaja nüüd tahab joovastada, ja vabaduse, valguse lained, mis üle kalmude kohavad ja nagu lind rahva nime üle maade ja merede kannavad, hiigavana.

Aga siiski, kui inimene nii subjektiivne, kui ta on, siis ei saa ta ka valutunnet puhutada, sellest vabaneda. See tunne tõuseb ja siis on laulik kui vaenelaps, kodutu, hingemaatu, tuuletoaline, kel ei omast, ja kuigi leiba ja riiet saaks, südant ei anta, — armastus puudub, süda jääb külmaks. Mis on elu ilma armastuseta, eriti naesele, kellele elu muud ei ole, muust troosti ei leia kui sest ainsast tundmusest, armastusest. Siin ongi sagedasti kõige sügavam traagika, mis meele murrab, kibestab, selle ebalootusega täidab. Igatsus võib luua küll õhulise päikesepaisete kodu kusgi muinasjutu maal, luule maal. Aga häda, viletsus tuleb siiski kohutama, ahistama, hoolimata sest, et talle kuulutada, et teda ei kardeta, vägivaldselt lauliku kuuega end ehtides. Ja laulik on siis väsinud ja võimetu. Ja siis puhkevad meeleheitlikud appihüüded. Kes on neid kuulanud, kes on neid tähelepannud! Ainult päale varju, kätele tööd, suutäis leiba, jalatäis maad, vaid seda vähest nõuab nüüd luuletaja veel kodumaalt. Ei muidu, kui ei oleks nii valus veerda võõrsile, sest süda ja hing on kodumaal. Kõigest muust on tulnud loobuda, kui petlikust, kui illusoorsest õhukujust.

Siis tuleb jälle tume meeleheitmine, ahastus, surma igatsus, igatsus puhata, väsinuna, kodumaa mullas. Leiba pidid nad andma, ja andsid kivi ja kihvtitasid hinge ja jätsid üksi ja hing nälgis, oli janune. See ei läinud neile korda! Ja häda paneb tarretama pilgu, teeb külmaks, surmavaks, teeb põlglikuks ja kibedaks sõnad ja teod. Ja

siis mõistetakse hukka, ehk küll hing on haige. Kui terasaks ja valusaks on nüüd traagika kujunud. See ajab hukatuse pardale. Laulik on nagu rändaja, kel ei ole õnne-
maad, vaid ohakaid õitsmas. Ja saatus on vali haavu
löömas. Peaks puhkama, ega olegi ruttu, sest ees ei olegi
muud kui haud. See on äärmine ebalootus, hinge ahas-
tus, mis halastamatuna kõlab. Ja sellegipärast peab pa-
nema küündla põlema, kui ka ümber pime, kõik kurb, ja
haigus käes; peab lootma ja kannatama, sest valukarikas
saab viimaks ometi tühjaks. Oht ei või kesta igavesti,
ega õnnigi, ja valugi võib saada õnnistuseks. Peab ehtima
hinge taas taeva rahuga — see on ainus troost, mis aitab.
Kui mitu korda on tulnud ometi seda teha, ikka uuesti ja
uuesti.

Siin maapääl otsib asjata kodumaad, kus üksik lind
võiks rahu leida. See ei ole siin, kus palju surma, piina,
kus õnn nagu vari ja nii palju ülekohtu. See on kaugel,
see on üleilmlik maa, kus õnn asub.

Kõik katsed, eelpool nii suurde lootustega alustatud,
uusi huvituse keskusi, uusi elu ülesandeid leida, olid rau-
genud nõnda, nii suurde pettumustega, nii valusa traagikaga.
Ja elu tundub mõttes halastamatuna, valusana, valjuna ja
ülekohtusena.

Vaid satiir võib nüüd puhkeda luuletaja hingest, kibe-
dusega, sest kõik tundub nii tühine, kui pilkemäng. Ja
samal ajal, kesk meelegeid, koputab surm, see ainus sõber,
kes on jäänud, kes töö pärast ei ole tulnud veel koju
saatma. Ja ometi ei taha raugeda tühjusesse. Kui raske
peab olnud olema neid sõnu tunnistades! Kui ka elu üü-
rike, mis kaob ja igatsus, kurbus, rõõmgi otsa lõpeb nii
ruttu, see Mina, mis surematu, ei suuda, ei tohi raugeda!
Peab olema teispoole hauda koht, kus soovid, igatsused
elavad ja jumalusele lähenevad. See on see maailm, kus
luule oma õnsate saare loob, kaugel pilvede peral. Aga
liig hilja, liig hilja, kõik on ometi lootusetu olnud. Aeg on
kiire, ja see tundub nii valusana, kesk kevadist õiemerd.
Ja kui ka viimne tund võiks tunduda õnnistusena, armsam
puhkab mullas, hoolimata kartusest ja lootusest südames.
Võib ainult kahetseda ja see troostib, siiski, vähe. Armastus
nutab, ega muu aita kui palve, mis otsib igaviku mõt-
teist troosti.

Ja need on siis mälestused, mis ikka jälle meele tõu-
sevad, mälestused kallist silmist. Aga, need ajad on läi-
nud. Kevad on kustunud ja kõik roosid on hauda lan-
genud. Kandle keeled tahavad katkeda, andes viimse

valusa hüüde, viimse värina, viimse kaja. Kuid viimne värin ei taha kaduda, armastus ei taha lahkuda, vaid kestab surmani. Ja kuidas tunduvad siis ilusad läinud ajad! Kuidas rind hõiskas, kaebas, silm säras; siis tuli öö, pilkane leina öö, nii pikk, lõpmatu, ja tähed kustusid. Kui ka uus koit tõusis, oli noorus läinud, ei seda taevalist või keegi tagasi tuua! Ja olgugi öö selja taga ja uus koit alanud, ees ootab vaid kibe, raske töö. Noorus oli öö hõlma maetud, ja süda on jäänud külmaks ja vaikseks. Sellegipärast on jäänud hinge vähe valgust, meel on hale. Pikk oli see öö, nüüd ootab päeva töö, töö — kibe ja raske. Mured on maha maetud, kuid ka ihkamised, lootused. Elu tee on nüüd vaikne, vilu, ja kui vahest hinge midagi puudub, ärkavad kõik valud.

Nii jääb unenägu seks, kus võidakse õnnest, läinud õnnest und näha. Kuid see on kui vari, mis kaob. Ja kannatatud valu läbi omandab kadunud õnn peaaegu üliloomuliku õnsuse ja hiilguse, sära.

Aga, kui ka võis arvata, et kevad kadunud, jäädavalt, igatsus kerkib uuesti, imelikkuna, rahutumaks tehes, ja loob uueks südame. Kevad tuleb taas nagu vägimees, uudistab kõik lauludega, kroonib kõik õnnestava aimuse ja lootusega. Ega tohi siis ometi lasta kevadet mööda minna. Siis tuleb meele, et sõbrad on kadunud ja et on üksi jäänud, ahastama. Kuid kes jäänud, olgu kujutatud tuletahtedega. Oma põue peab püstitama altri, et sääli ohverdada oma südant, hinge. Vaid julgus, trotslik julgus, uhmelus võib hoida pää püsti; peab kinni haarama aateist. Mis siis sest, et külm ja peab nalgima, kandma ühte kuube seitse aastat, kopikatagi elades. Kuigi saatus nagu öö, peab tast üle olema, lootes, naeratades, uskudes, et ka see milleksigi hääks tarvilik. Aga lootustgi ähvardab hukatus, vaid süda tuksub ja igatseb. On jäänud ainult liiliad hauale, kuhu õnn maetud, ja kõik on õudseks ja tühjaks muutunud, mis enne oli ilus, õnnelik. Palet peidab kahvatus ja laulik küsib, kas ihkab juba hauda?

Aga valus karastub, valmib vaim, peab kannatama ahastust kui mees. Hauas on õnn, nooruse õnn, nüüd olgu armastus isamaa, sadade saatus, vendade vaev. Enese ohverdamisest teiste hääks tuleb otsida troosti, tööst, tegevusest, lubades vaid õhtu tunnil mälestada oma nooruse õnne, ühendades selle härduse tundega. Ei olnud elus, laias maailmas õnnemaad, suurt selget jäädavat õnne, see oli vaid uni, mis tõi meele kodumaa vaikse isamaja, metsa kohina, kududes petlikku kuju; igatsus tõusis kaugemale, mõtted

kandsid nõmmele, kus tuul nuttis. Kõik on närtsinud, juuksed hallid, varemis isamaja ja noorus kadunud. Armastus oli olnud kui kohisev läte, kuid mõistus on südamest võidu saanud ja valu on hinge taeva tulega selgitanud. Uus Eesti viis on karganud põlema südames kui ohvri tuli ja valguse tee läheb kaugele, kõrgemale. Sest misgi maine hiilgus ega kuulsus ei saa lahutada laulikut vaesest väiksest rahvast: ei või isamaad jätta.

Ei saa ka luulet kõita misgi välisega, laul tahab vabadust, päikese paistet, olgugi see hurtsikus, kus vaesus, hämarus ja häda. Sest see laul ilmutab hinge sügavusi, ohkusi ja püüab jumaluse juure, kotka tiivul. Kuid need on siiski enne kõike jäällilled, millest luuletaja nüüd laulab, elu sügisel, kui põskedel surma roosid ja kadunud suve öö armastus imelikkude silmadega.

Ja siis loob palju kergema meelega satiire. Nii kirjutab Haava rea kergeid satiire neist inimestest, kes küsivad, mis kasu on kuust, satiire kohvi joomisest ja keelepeksust, õpetajatest, eesõigusist, mis pärit minevikust, kehvast rumalusest, alkoholist, talupoja konservatismist ja arstidest. See on kerge pilkamine, peaaegu häatahtlik. Neid asju jätkavad humoristilised Ilmar, Vaid sedasi suad mehele, kus samuti kerget nalja tehakse. See on taas nagu tuttav ajutine jalutuskäik igapäisesse elusse, mis omast hingeelust väljaspool. Ja viimasesse tuleb nii ruttu tagasi minna. Sest viimane, see on vaid luule tõsine asupaik.

Kitsas, kivine on see tee, mis viib mägedele, kuid orus on ometi raske, sume, ja igatsust täis. Sinna üles peab püüdma, kui ei taha lämbuda. Käsi käes armsamaga — vaid selle ühenduse kaudu on kõik arusaadav — lööb paistma luule valgus, vabadus, üleilmlik igatsus otsatumas kauguses, lilled ees, südame, hinge avamisega. Sääll on paradiis, kus surm ei saa lahutada. Sest luule, see luule on nüüd enam kui enne elu tuum, vaid see võib anda õnsust. Aga vahel on siiski nii palju lahutavat ja harva täidab õnne aimus südame, imestades teine teise silmi vaadates. See on sõprus, hinge kokkukõla pärast surma, tõsine tundmine säällpool hauda, see on kurb arm. Kuid elu püüab lahutada, teine teisest kaugele kandes õnne otsijad. Nüüd on tunne, et on lepitatud kõigega, kõigile võib andeks anda, kellel aga püüdu kõrgemale.

Ja siis on kui lehviks jälle kevade, kui algaks taas imepidu, õnn, lootus südames. Aga see on hilja, liig hilja, ei lähe lilled enam õitsma. Ja kui kord koidaks, siis ei mahuks see enam siia elusse, vaid siis avaksid end igaviku

värvavad valgusesse. Sää! tähtede pääl on lauliku arm astus Küll ülendab meelt lille ilu, linnu laul, kuid südames on püham igatsus, üleilmlik viis. Sest rahu ei leia maailmast, liig kitsas, liig pime on maailm hingele. See arm, mis nüüd südames, on nagu palve, mis võib lunastada põrgust, see on ohvrimeelne, valmis andma elu ja kõik. Ei tarvitse enam karta, küll lõpeb kord elu teegi vaikselt, kui ka süda peaks värisema; see on nagu hää! mis kutsub vastu tahtmist. Kui ka rahu kaotusega, peab elulaulu veelgi laulma. Sest lauliku süda on loodud kannatama ja valust keeb luule.

Meele kerkivad taas mälestused, õnnelised lapsepõlve ajad karjarajal kesk päikest, kullast läiget, millest kogu maailm säras. Siis pidi hääks ja vagaks jäädama, ikka, nagu unistused, mis taevasinas sõudsid. Ja siis oli tulnud elutõsi, torm ja võitlus, ja hinge põhjas oli midagi nagu katki kärisenud. Sellest selle luule valuline traagika, rahutu kurtmine ja tume lein. Sedamaid tulid eksimised, kannatused. Kuid asjata on tagasihüüd. Järel on vähe, mis lohutab. Need on vaid väikesed rõõmu sädemed, mis püüavad kustunud küündlaid sütitada, aga neid sädemekesi, ainsat tähekest ei tohi tõrjuda südamest, neid peab hoidma.

See armastus on nüüd peaaegu usulise laadi saanud. See on nagu muinasjutt, üliloomulik igatsus; ja armastatu kuhu on nagu kaitseingel unenäos, imehiilgusega, iluga lauliku eksiteel. Ja igatsus ei kustu, ei kao, see on tundmus, mida ei või mõista siin elus, mille kõrval maine lootus ja õnn on kaduv, varjusarnane. Selle igatsuse eesmärk on puhata üksikus kalmus, kuhu põrmu pardal vaikselt võidakse palvetada; see armastus õitseb teises maailmas. Ei ole teist, kes suudaks äratada unuvaid tundmusi, luua hingede kokkukõla, mis oleks sügav ja suur kui vaikne metsa järv. Rändamine peab jätkuma üksi läbi kõrve, hing hirmul nagu hirmunud lind vägeva saatuse kütõsis, teadmata kuhu. Südant ei või sundida mõistusega armastama teist, olgugi et sel hinge suurust, armu sügavust. Viimane tundmus võiks jääda ainult austamiseks. Rada läheb edasi üksi, puhkuseeni kalmus. Sest kui seda kokkukõla ei ole, ei ole armastust ja elu oleks siis ahelate kõlin, selle pärast ettevaatust. Ja nõnda ei suuda panna põue ei misgi lille, olgu kui veripunast iganes. Iga sarnase armastuse peab laulik tagasi tõrjuma, kui külma, kui ebatõõsise, olgugi et sõnad teist oleksid lausunud. Sellepärast peab hoidma sydant kui silmatera, ja ometi võib see kaduma minna.

Veel kord käib naljatlev, humoristiline joon sest elu-
tõsisest luulest läbi. Veel korra puhkeb luuletaja naljat-
lev, mängiv vallatus südamlikkuna esile, pooliti hõrnana,
pooliti harutlevana. See on nagu välgatus endisaegade hinge-
küllusest, rahust ja selgusest. Kuid see on siiski enam nii-
kui teiste tõttu. Omas südames valitseb nähtavasti rahu.
On nagu oleks laulik tulnud kõrvest, ja elu kõigi kuumade
ja külmadega tunnuks kaugel, liig kaugel. On küll, kui
avarduks uus kevade uni ja õnne tunne, kuid ikkamised
ja soovid on nüüd kaugel, teiselpool maist maailma. See
on äraseletud pale õnsuse vaikusega, mis paistab.

Hinge tiivad ei ole küll veel murtud, see tõuseb nagu
kotkas udust, pimedusest kõrgemale, hoolimata eksimisest
ja lennab nagu taeva teedel. Aga ometi lehvitab surm
tiibu, sügavik haigutab, vari ilmub inglina, kui Jumala
saadetud. See on armsam, kes kutsub teispoolt hauda.
See tooks kui elu, uue koidu, ja imelik valgus paneb põl-
vitama ja palvetama Jumala ees.

Laulik tahaks nüüd õppida uuesti naeru, südamelist,
õnnelikku, mis silmpilguks tagasi tooks päikese paiste; aga
ei saaks leppida leigustega, mis pärit närtsinud hingest, tuima
rõõmuga, külma kurbusega — see võiks ainult vihkamist
äratada. Südant ei suuda uueks luua, kui saatus on
teisiti tahtnud. See võiks olla kas elu või surm, mis hinge
on otsinud pilvede udust, vaikusest, vaikivast kaugusest. Ja
nõnda suudaks ühes minna elu ülemlaulu lauldes; muidu
peab jääma üksi rändama.

Veel kostavad korra luuletused hinge alandusest, mis
nagu raske unenägu, kui mõistus vangistatud, helin luule ime-
teost, südame vabadusest, kaugete mägede otsimisest, mui-
nasjutt õnne igatsemisest, ehk küll oli leidnud elu tühja,
muinasjutt luule imetegevast, tervendavast mõjust neile
närtsinud, kihvtistele, veristele meeltele. Kuid muidu näeb
laulik kesk kevade rajusid, — ilm külm, pilvine, tusane —,
ainult und jääst ja lumest, talvest, võimata enam avameel-
selt naeratada.

Kuid kõigest hoolimata, ei sünni siiski igavesti kurta,
elu ei salli seda, mis ei ole surnud, peab elama. Ja lau-
lik tahab elada, lootuse tiivul taas lehvida, vaadata taeva
sinasse, kuulda kevade kohinat.

Süda aimab nagu hõrna imemaad, kus tuhanded
lilled õitsevad. Kui ka surm peaks ähvardama, mis sest,
peab ometi elama. Näitab nagu saaks luuletaja uuesti
vallatella kelmikast neiu, roosidest südames, silmade
sügavikust, kus tahaks puhata, südame saatusest, mis nagu

ingel; millest süda muutub uueks, puhtaks, lapselikuks, otsatumas õnnes.

Aga see kõik on petlik, põgus helk kustuvast päevast pilve pardas. Traagiline põhi murdub esile, kõige üle. Süda rändab nüüd Golgatale, Jumalat manades, nõrkedes ikke alla ja maailm on taas pime ega abi ole tulemas. Luuletaja on nagu valgus, mis alla, looja peab minema, ümberringi leina kahin.

Veel korra teeb laulik katse vabaneda saatusest. Laulik tahab laulda uuesti nagu unelaulu, haarates armsama kae, kuid lahkumiseks. Armastus on olnud nagu unenägu, nagu hõiskav palve, armastus on olnud nagu ilmasüütu uni igavikust. Võib olla, oleks elu ehk armastusegi tumestanud; võib olla, seepärast tuligi surm varemini. See on traagiline, kalmuline arm, ja see ei päästa valla enam kergesti surelikku.

See on nagu ehakuma, mis on jäänud hinge valgustama, kurba südant, mis palvesse süveneb.

Ja luuletaja palub, et nüüd, enne kui tuleviku väravad avakse, et see õnnis valgus vähemast nii kauaks jääks. Ja nii saabgi see tundmus nagu usulise kindluse, mis kõik võidab, hinged puhtaks peseb, lumivalgeks, ja nad igaviku hiilgega kroonib, võites surmagi, uueks luues maailma, igavesti. See armastus on nüüd nagu usuline eksaltatsioon, ülendus.

See luule on nüüd nagu sügise roosid leinajale enne halla, mida siiski südame verega peab kastma, valuliselt naeratades. Laulik tahaks kanda nüüd oma armastatu koormat, vaikselt ja rõõmsalt tõsta ta elu aadete kõrgusele, õnnes talle. Sest suur armastus on õnn ja valgus, ega ihalda ja elutee paistaks nii, ses valguses, kõrge, leides oma õnne teise õnnest ja rõõmust.

Taas on see õnnis lapse põli, mis kuldsena luuletajale paistab, kui kaunis unenägu, kuhu igatseb hing, kui meel puhas. Aga raudsed käed olid saatnud välja, külma maailma lapseliku südame, mis palvet tegi. Ja sääli ei olnud kedagi, kes oleks silitanud pääd nagu seda oli ema teinud: külmad, kalged olid olnud võõraste käed. Ja elu mässas, voogas ja hing oli olnud ärkvel, hõõguv, rahutu. Need olid olnud valusad võitlused tundmuste kiusatustega, ei nii kui selle elu, kes neid ei ole tunnud, kes kõrgilt seisab kõikide vooruste kõrguses. Ja hingel olid olnud tiivad, mis olid igatsenud leida teed pühale maale, kõrgustele, kus hinged ühinevad täis armastust, puhast, võimsat, täis õnsust, ses äraseletatud valguses.

Aga maailmas on palju ohtu, mis tumestab palju tähti, ja leegid on kui tõrvaste, tungalde vahel. Hing tõstub ja ülendub sest armastusest. Ja laulik otsib nüüd taas tõusvat kokkukõla, mis silmist loeks. See on armastus, mis tahaks olla armastatu silmade valgus, südame ilu, armastus, mis nüüd kordgi tahaks pää kalli rinnale peita, kõik muu õnne meelest heita, ja nutta, naerda, tunnistada, et ei ole suutnud unustada armastamat, ainus kord surmani.

Need on hääled, mida ei oleks teadnud hinges aimatagi, need rahutumad hääled, mis keskelt vilusid, nagu koit puhkeb. Kui mitte muud, siis soovib laulik, et nende valgelt võiks näha vähemalt oma kalmu. Missugune traagika, kalmuline ebalootus, ometi, ses armastuses!

Ja nüüd ilmuvad jälle kalmulistena unenägudena nägemused, kuidas laulik hauas puhkab, valvajatena kuu, tähed, päike. Ja siis tuleb tema, armsam, nagu suur valgus ja uus maa ja taevast ilmub, ja lauliku põuest puhkeb leekiv õis.

Ja see armastus on siis nagu kaks välku, mis suudlevad teine teist, suur selge nagu eha neu ja koidu oma, kesk kevadet, õnne aega, kes peavad lahkuma, lahkuma nii kiirelt, ja kaduma.

Ja siis tulevad mälestused sest ajast, kui silmad kõnelesid, hinged end ohvriks tõid, kui oldi vabad, suured, kõrged ja hinged loitsid. See oli siis nagu muinasjutt Hämarikust ja Koidust.

Sest kaks võimalust on, kas peab vihkama või armastama, aga unustada ei saa. See on saatust. Ja ahastuses otsib see kurbana taas tormise õõ, kesk välkusid, all tumeda taeva, üksi armsaga, all sügavas surm, Jumala ees, kus kõik unuks, kus järele jääks vaid armastus.

Ja see armastus tundub siis kui kevade unenägu, kui õnnis muinasjutt enne teadmata päikese piirilt, valguse ilma vainudelt. Kuid õnn on pidanud ometi lahkuma ja tähed on kõik kustunud.

Kõik on olnud nagu unenägu ja süda on vaikinud, liig õnnest, kesk kevadet, kus südamed taas süttinud. Need on punased roosid, pühendatud surmale, vaid valgud need on armsale.

Need tundmused on nagu viimane eha; hinges on taas uus põha loit ja silmad on pisaris õnne särast. Aga kõik matab lumi ja roosid peavad surema. Ei ole õnne armsata, tema armastus on nagu päikese leek, kevade. Hing on nüüd nagu lilleke külma käes ja saatust peites paistavad tumedad pilved.

Ja igatsus on nüüd ainult imemaal, olgugi et südames vahest lootust, peab üksi, kesk tormisid, kaduma kaugele. Sest asjata püüab nüüd esile saada kalli külma naeratust kinnisist tumedatest silmist.

Aga hauasgi on pime, ja hing kardab surma, tahaks peita kordgi pää armsama rinnale ja näha, kuidas tähedgi tõuseksid ja päike üleneks ja kevad puhkeks.

See armastus on veel kord hõiskav nagu pärli kesk mässulisi laineid, nagu lill allpool koitu, millele altar seatakse leegitseva tulega armsamale, ja laulik ise on preester. Tema, armsam on ainus igatsus. Ja veel kord on laulikul tahtmine hõisata, laulda palju hõiskavaid päikese laulusid, kõnelda armsale magusaid vaikseid juttusid ja pilguksigi viibida käsi käes. Kõik unuks siis ses õnsas unenäos. Ja veel kord puhkeb siis see luule kelmikasse vallatlevasse tooni, kogu lõpus. Sest laulul on luba niigi laulda, kui ta tahab, olgugi et see luule on vaikne, kannataja luule, enne kõike.

Me näeme siis veel korra endist püüdu vabaneda saatuse traagikast, mure koorma murdvast võimust. Kuid seegi katse on olnud asjata võitluses saatuse vastu. Seda ei ole saanud käända. See saab selgeks järgmises kogus, mis vähe hiljemini tuli kui **L a i n e d**.

Aastal 1910 ilmus järgmine kogu: **R i s t l a i n e d**. Siis olid ühtlasi ühiskondliku reaksiooni ja meelemasenduse aastad, ja need välised traagika toonid aitasid suurendada Haava hingeelus valitsevaid lainetuste vastamisi murdumisi, enne ebatavalise teravusega. Päälkiri on selle poolest väga kujutav: see teab uusi ja vastakaid hingelisi heitlusi, taas alanud võitlust lootuste ja ebalootuste vahel, viimaste ülekaaluga.

Luuletaja süda usub õnne, mere sügavuse sarnast, vähemast tahab seda uskuda nagu muinasjutu imesid, elu, mis küll maine, okkaline, siisgi taevane, kuid ka surma sügavust, kuhu mahuksid kõik õnsus, valgus ja elutööd. See on traagika nagu seda iganes võib olla, meelegeide, mida usk ja lootus möödavad. Kuid vaikida ei saa, luule võim on nii sama elementaarne nagu päike, meri, see tahab nutta ja naerda. Pandagu tähele need äärmused. Kuid enne kõike peab veel rändama Golgatale. Ei saa vabaks, kes ei ole purustanud kirgede kütked ega ole kuulnud hinges õnnist pühapäeva laulu. Pühapäeva laul peab kostma üle kõige. Ei saa siis ka päikese maale, harmoonilisele selgele vaatlusele see, kelle silmis tume loit, kui ta ka kõneleks elust ja valgusehiilgest. See leek silmis peab olema tasane

kui jumalakartuslik, harras andumine. Heideldes enese põrguga peab veel rändama Golgatale, võitma ja nägijaks saama, või taas langema igaveseks. Siis tõuseb sisemine valgus nagu päike koidu sülest, tasa, ja selle unenäo kallistuses ilmub armsam ise nagu päike vägimees ja paneb kõik särama südames. Ikka käändib tunne esimesse algkujusse, see on nii paratamata.

Aga kevad on alati vastuseisumatu ja ööde põues puhkab veel äikest — südame tuld ei suuda kustuda muu kui surm, hoolimata kõigest. Kui mitte muud, siis kerkivad ometi mälestused sest ajast, kui oldi kui lapsed, päike silmis ja silmad pisaris, kui rännati läbi öö pimeduse kuristikku kaldal, nähes õnnist und.

Aga nüüd katab hinge okasrüüd ja kaugelt läheneb saatus pilvis. Igalpool on saatus, kus ei ole armsamat, sest tema ise on saatus. Ja see on tuul nõmmel, mis paneb kandle kaebama pilkases pimedas, häda varudes, tuul, mis võiks kanda mägede põue, üle merede, laseks surma ja elu tunda ja südame ohvriks anda, hinge Golgatal põlvitada teiste pattude eest, südames taeva selgus, mis koidaks kevade tuult külvides.

Aga armsam uinub valulist sügavat und ja päike kustub merre, ja kui luuletaja ärkab ripuvad pilved sügavas; tähed vilguvad tumedalt ja elu on tume, tähed liig kõrgel. Peab põgenema siis kõrve tuulest, sest surm sositab sala sõnu, õnsat taevalist rahu all sügavas hauas.

Peab siiski jääma kindlaks, varustuma jõuga, hinge kinni kattes. Arm, mis võiks päästa, peaks olema kui kanglane, et surm siis sammuks oma teed. Sest, hing kaotatud, oleks kõik öö, ehk küll naerataksgi, valetades. Heitlus on surmaga ja see jätkub.

See oli õiekuul kui tuli jumalaga jätta, käsi külm, süda raske; ja naergi oli vale. Nii peab üksi otsima nõmme teed, rännates koduta, sääal kus sügise tuuled suudlevad, armuta. Taevas on kõrge ja öö sügav. Ja pisar, mis peidetud, on valus, mõru ja kodutee näikse otsatu kaugel veel, ja see kodu on kalm. Kõik on nüüd vait, tähedgi on kustunud, õhus kuulub midagi raskena, ja küsimus kerkib, kas süda võib nüüd surra. Aga lootus ei luba, see tõstab pää taeva poole ja hinge ilmub taas ülevane valgus.

Taevas lööb helendama, kus täht näikse. Ja laul hakkab kõlama päikesest, tulevist kevade imedest.

Maailma otsani tuleb saatus järele, süda heitleb, tunnukse, kui oleks põgeneja, ei leia rahu. Maailm on kitsas

ja surmgi ei taha eemale viia laulikut armsast. Südames põlevad külmad tumedad sõnad surma vallast, tähed kustuvad ja mitmedgi sügavused vaikivad. Troostib ainult see, et mitte üksi ei kannata, see annab vahvust, jõudu edasi minna, tagasi vaatamata oma saatust.

Ja meeleheites otsib siis hing valust õnnistust, nagu valu oleks see taeva tuli, mis sööb südame patud ja valgustab hinge. Ja pisarad veerevad vaikselt, kuna tähed langevad, sest kõik südame vermed ja haavad lähevad taas lahti. Aga siis tuleb tänumeelsus õnne pisarist omis silmis ja valgusest ja õnsusest hinges, piinadest, põrgu haavast omas südames, heitlusest surmaga, — kõik on unustatud. Hinge kõige pühamas paigas seisab vaid tema, armsama valguse kroonitud kuju. Süda on sest rikkamaks saanud, nii et peab õnnistama kõike, mis on olnud. Kalm, see ootab nüüd rahutut rändajat nagu hilist õit, mis peab närtsima. Kuid viimne sära õrnust silmist, eha omalt palgelt ühes südame tuksumisega on ikka armsama päralt. See tundmus on nüüdgi nagu sinilill kesk püha hiit, millest jõe kaldal pärg punutakse armsamale, allpool välku, mis pääle tuleb; ja värisevast käest on lilled langenud siis laenetesse, ja tee viib leinates üle nõmme.

Ei tohi minna Kunglamaale, sääl peab närtsima, surema valguse käes. Need on kibuvitsad, mis lauliku käes on. Ja tasa keskööl ilmub kadunud arm, unes, sügise tuulega ja kandle helin ja ööpiku laul nagu kostaksid — aga see oli minevik.

Kuid sügav on igavik, mille ees elu ja igatsus ei ole midagi. Ja tundub, kui tuleks taas armsam järele. See on õnnis uni nagu pilvedel, kus vaikselt varjud saadavad, valgeist õitest pärg pähe pandud, käes veripunased lilled. Kuid aimamata on see, mida see tähendab. Asjata on otsida õnne, südame verega joovastavat vilja Eedeni keeldud puust. Önn on däämon, kes hirvitab, ja südame jääb õud ja üksildus.

Siis peab edasi rändama, rahutuna. Kibedana tõusevad huuldele hüüud: „Kodu! oh kodu, kus oled sa?“ Kõju, ainult koju tahaks saada. Asjata! See on igatsus, kui tuli isamajast välja läinud inimese põues, olgugi hiilgavas tähtede kuues valgusest krooniga.

Siis ihkab heita valguse rüü, ja maitseda kurja ja kanda süüd, ehtida end Eedeni lillega ja mängida pattudega, külvates ohkusi, pisaraid, kandes risti ja okaskrooni ja pattusid, mis suremata, huuled valusad.

Siis on mõlemad äärmused teravaks dissonantsiks ühendatud.

Kus on kaunis kodu, see igatsetud? See on muinasjutumaal, luulemaal, kus õnne leiab; kuid säält tõuseb vari, nagu laul mere sügavikust. Ja kauge näib kangelaste maa. Võib leida sellestgi traagikast ilu, igavest elu, tormist, taevast, põrgust, vihast ja armastusest, seegi kõik on õnsuseks elus. See on nagu pärlite otsimine mere sügavikust, neid taevani heitēs.

Luulel ei või ometi midagi keelda, see on Jumala käest, aga valest ja võltsist ei pääse inimeste seas, sest endaga kantakse taevast ja põrgut. Ja sarnaseid mõtteid kandes tuleb lauliku meele jälle noorpõlv omade mälestustega.

Agas kõige põhjas on siiski mingi lepitamatus ja see puhkeb esile nüüd satiirina, mõruna, salvavana. Ja elu väärnähtused puudutavad valusasti luuletaja hinge. Need on noored mehed, kes käivad, surma pitsat otsa ees, kui varitsejad sügise vaimud kesk kevade haljust.

Selle luule nimi, mis nüüd edasi läheb, ongi kurbmäng, kus pulma ehitakse, pärg pääs, ja siiski on see valmistus kalmu teele. See on Maria Magdaleena risti all, südames üks ainus koduigatsus, selle suure igatsus, kes üht ainsat armastanud, teist aga kui surma kannatanud, — kellest laulik nüüd võrdluskuju otsib.

On nagu pilkane öö, kus saatuse teed teisele vasta viib. Maria Magdaleena peab nõrkema risti all, pimedas, sügaval, sest üks tõi okaskrooni, teine needmise. See maailm on nagu maja, mis lukus, mida põgeneb lind, kus lukus süda, hinged, ja surm oma tee sammub.

Sarnaste sügavusteni ei olnud see luule veel laskunud, meelemasenduses.

Sest valgust päikest ei olnud näinud see luule, kuna igatsus põles nagu tuli põues: see oli kogunud vaid tuuli, mulla tolmu, ja surnud oli valge lill sumedal suvel, ja kuu ja päike suudleb nüüd ta ununud hauda.

Agas kesk sedagi ebalootuse pilkast ööd tuleb selgus.

Järgnevad siis sügismõtted looduse vaatlusega, südames õnsalik rahu. Kas surm või elu — kõik on selge õnistus, kõige üle on nüüd haua rahu, kalmuline selgus, ja see on peaaegu üliloomulik. Agas ometi on see nägivi, ei tõsine, mis oleks püsiv olnud. Ja see on selle traagika luuletaja hinges seda tumedamaks, see troostitumaks teinud.

Aastal 1911 ilmus Anna Haava tänini ainus jutustuste kogu: Väikesed pildid Eestist. Väga objektiivne päälkiri, peaaegu värvitu, kahvatu ja ometi on see raamat

oma sisu poolest üks kõige isiskulisemist, mis meil leidub. Juba ilmudes leidis see juttude kogu sooja vastavõtmist. Ja autor esitlebgi siin peaaegu autobrograafiliselt omi elamusi ja mälestusi.

Need ei ole mitte jutud, nagu neid meil nii palju on kirjutatud välismaailma hallidest, külmist, aigipäisist ja sagedasti väga igavist ja tüütvistgi asjust: need on õige subjektiivsed, isikulised kogemused lapsepõlve ja nooruse päevilt, kujutused sest rahulikust ja tõsisest patriarhaalsest maa olust, mis laulikule nii lähene on olnud, ome vaikiste koduste kujudega. Vaevalt riivab seda maailma kauge suure maailma humin ja hiile.

Ei saa lugeda neid asju peaaegu ilma heldumisetundmuseta, nii on need tõeliste sündmustena esitatud pildid luuletaja meelest otsekohestena ilmunud. Need on haruldase tundelikkuse ja soojusega kirjutatud, nagu ainult mälestusi võib kirjeldada, mis kallid ja armsad.

Mingi pühapäine rahu, tüüsus ja kodukus lehvib neis nagu luule nägemata tiivul. Stiil ja keelgi, hoolimata mõningaist üleliigustest ja sentimentaliteetidest ehk magusustest, mis kahtlemata pärit Balti Saksa haridusest ja avaldusviisist, on tihe, rahulik, vagune, sügav ja tõsine, sagedasti peaaegu harras, nagu see positiivne joon ka üleüldse Anna Haava luulele omane. Sõnastusmoodgi on õige kompleksne ja varjundirikas ja seda tõstab siin säääl veelgi, tõepärasuse ja mõjususe poolest, murdeline kõne; nii on hoolitsetud, et esitus oleks ehtne. Ja paiguti tekibgi mõte, et kas ei oleks ehk Haava luule üleüldse enam võinud mõjule pääseda proosa rahulikus varjundirikas ja tõsises voolus kui rütmilises kõnes, kus mõtete ja tunnete mahatumatus nii sagedasti välised takistused murrab, segamisi heidab, ise katkeliseks muutudes, seks et esile saada. Selle katse oleks pidanud ehk Haava siisgi tegema. Sest tema proosal on nii palju positiivsid külgi, mis katsete kordamineku oleksid võinud tagada.

Aga pääle puhtasti kirjandusliku väärtuse on neil juttudel, nagu öeldud, väärtust kui asjakirjadel autori eluloo ja hingeelu tundma õppimiseks. Ja olles proosas võivad need seks seda paremini olla, et misgi väline asjaolu mõtete ehk juhtumiste otsekohesust ja vahenditust ei ole tumestanud ega tõkendanud.

Viimane asjaolu on kahtlemata veelgi enam omane juttude mõjusust ülendama. Ja tõesti, missuguse heldumusega ei loeksgi neid jutustusi kooli põlvest, kus luuletaja isik esimest korda ärkab, neid öösis kujutamisi omas nur-

gas lambi valgel, kasti nurgal, mis laua aset täitis, ehk kujutusi olust Venemaal, kus autori haruldane kujutuse ja kirjeldamise võime, palju paremini kui kusgi luuletuses kunagi, nähtavale tuleb, laialisena ja võimsana, värvikana, ehk kodust kesk talu idüllil harrast meeoleu, suviseid ehaaegu, kus õnn nii petlikkuna, nii üliloomulikkuna veel naeratas, ehk küll aimamistes juba traagikat tunnukse.

Jutustusega vanaemast ja emast — neid on Haava luuletusesgi puudutanud, nende mälestusi — algab kogu. Hardana lastakse pilk heita kodutalu inimeste tõsisesse loomudesse. Siin on isikulist värvi, hinge ja vaimu, omalaadilist sügavat vaatlevat, tähelepanelikku ja, enne kõike, tõsist, kaastundlikku, mis lugeja tahtmata võidab, nagu oleks see oma asi olevat. Ka ei ole esitus liig tundeline ega pateetiline, nagu see nii kergesti müidu naiskirjanikkude juures võib esineda, kellel nii raske on objektiivseks jääda. Seks on Anna Haava lapsest saadik, nägu näikse, palju tõsisem, palju asjalikum olnud. Ja see on üleüldse üks Haava proosa kõige väärikamist külgedest.

Ja missugused tõsised, peaaegu traagiliselt kuuluvad toonid kostavadgi esimese pala lõpul!

„Midagi minu südames oli korraga valus, ma ei teadnud isegi mis. — Ma vaatasin mäest üles, üles tare poole, kus katuse olvist reheahju suits tõusis ja kus isa, kõrgel tuulamise-pingil, seistes, rehe all tuulas, iga ivakese aja pärast mööda sabaga-pinki alla ja siis täie külimituga jälle üles astus, sest et kätteandjat ei olnud. — Sääl, kahe lahtise värava kohal, kust tuul nagu läbi sõitis, oli peaegu veel külmem kui meil kartuli aias.

— „Ema, kui sina siin ei oleks ja mina ka mitte — kas siis isa meieta üksi siin oleks?“ küsisin ma surutud häälel, veidi värisedes.

Ema vaatas kähku üles! vaatas mulle läbitungival sügaval pilgul otsa — pööris siis pea veidi sinna poole, kus isa mäel, rehe all kõrgel pingil seisis — kare joon ta huuldelt kadus, pehme helk asus ta silmisse:

„Siis õleks isa ilma meieta siin,“ — ütles ta nagu mõttes, nagu iseendale. „Ei! see on hea, et minu isa ja ema mind saksalapseks ära ei andnud.“ —

Missuguse targa lapse sõnad nii vara mõtleja tütarlapse suus, ja sest ei ole nii sagedasti ikka muud sündinud kui traagikat.

Samuti on peaaegu pühalik tõsine see lugu õpetajast, kes tulekahjule ilmub ja selle kustutab Jumala abiga. Aga naljagi oskab see müidu nii tõsine Haava jutt, nagu seda

piki luuletusi oleme nii sagedasti saanud näha, häästidamelist tõsist nalja, humoori, nagu seda kutsutakse, seda põhjamaalaste, traagiliste inimeste nalja. Seda näeme loos *Vana Juhan*, kus kogu Eesti kirjanduses nii sagedaks saanud Nikolaiagese soldati nalja esitatakse lugudes, mis see omast Poolamaal olust kõneleb.

Aga siiski, midagi ei ole niisuguse helluse ja hürdu-sega kirjutatud kui siis järgnevad jutud koolist, mälestused kooliajast, millest eelpool juttu on olnud, ja mälestused teenistuse aastatest kaugel Venemaal, suures maailmas, kus koduigatsus südant nii täitis, nii et seda misgi ei suutnud rahustada, ei misgi muu väärtus ega tundmus korvata. Kui ka esimeses jutus ja iseäranis teises, ka pateetikat, mis vähe võõrastab ja rahulikkusest välja väärtab, ei puudu, siiski on mõlemad jutud paiguti väga suure tõsisuse, pea-aegu asjalikkuse ja tõepärasusega kirjutatud. Viimases on osatud täie ustavusega edasi anda suure seltskonna ühisilmet, kogu kirjavusega. Neis kohtades on värvi, tunnet, hoogu ja väärdivust.

Sama pühalik, harras meeoleu, nagu nii mitmed Haava laulus, valitseb jutukeses *Metsatalu*.

„Eemal suure tee tolmust, veereva päikese kullas, seisab *Metsatalu*. Nagu kerge pilveke tõuseb sinine suits püstkojast üles taeva poole, ja üle haljendava muruõue ning sammeldanud-rohelise katuse lehvib veel lahkuva pühapäeva rahu. Tare ja koja vahel, laias rohuaias, kus pleekkangad maas valendavad, seisavad vanad suured õunapuud, täies õie ehtes, sahisevad haavad ja kuulavad vaikides pihlakad ning tare taga aia all, remmelgate varjul suliseb ojake kivide vahel, *oma rändamiselugu*.“

See on jutt sellest, kuidas *Metsatalu* vanad surevad.

„Tasane, pühalik sahin läheb läbi õunapuu lehtede, eemalt haavaladvust kostab tuulekannelde kahin — õisi sajab alla — looja mineva päikese viimne kuma ehib eide palet noorusliku jumega, valgustab tema ilusat puhast otsaesist, heidab taadi tuhmetanud silmadesse viimast sära! — kaugel õhtu taevas, metsapuude ladvul, paistavad hiilgavad, sakilised pilvede võlvid — nagu igaviku väravad... Käsi-käes, ära seletatud palgil, istuvad need kaks, kes kord noored on olnud, ja vaatavad sinna kaugusesse...“

Ja *Metsatalu* vana peremees kõneleb:

„Kopliaia — sain üle eile valmis — see oli — minu viimane töö. — — vili, mu poeg, tuleb sul sel aastal nagu mets uhkem kui millalgi minu päivil — rukis kasvab üle pää — aga üks sitke tõuväljal jäi tänavu tühjaks —

need on tuttavad märgid Metsatalus — sel aastal, kui minu isa suri — oli niisama — vana isa ajal ka. — — Vii mind puhkama, mu poeg, — viluks läheb siin väljas —“

„Esmaspäeva hommikul, päikese tõusu a'al on Metsatalu vana peremees vaikselt ära läinud — nagu see, kes oma töö on lõpetanud ja ära koju läheb“. (Ja niisama pereemagi.) „Kiriku sõidult koju jõudes ei taha vanaema süüa ega juua, läheb kohe ära süngi... „Lapsed ma vist enam ei tõuse,“ kõnele ema — „ei, ei, ärge nüüd õelge kedagi, ega minagi ilusambaks või jääda — nägin mineval ööl isa unes — kutsus mind ära. — Minu suririided on pahemalpool kirstu nurgas, kimpu seotud —; minu pruut-räti, tütreke, panete mulle ilusti ümber — seo aga sina ise, või teised minu tütrede, üksainuke sõlm. Anna pesijatele igaleühele uus särk ja sukad ja silmarätt; ja ärge hakake, lapsed, tõistkorda jälle suuri matusid tegema ja ennast kulutama — mina pidasin omad matused isa omadega ühes ära. — Olite meile hääd lapsed. — Saatke homme hommikul teistele ka sõna, et ema veel vaatama tulevad. Ja minge nüüd lapsed ära puhkama, — ega ma täna veel ei sure“ — homme tööpäev.“

„Kolmandal õhtul, päikse veerul, lahkus vanaema vaikselt naeratades — nagu see, kes oma töö on lõpetanud ja keda oodatakse“.

Nõndaks surrakse, või surdi maal taludes paar põlve veel tagasi ja osatakse ehk paiguti nüüdgi surra.

Ei ole ka ime, et muinasjutt kiriku kellast selle luuleproosa aineks on saanud, palas: Varastatud kell. Aine on nii vastav Haava luule sisemisele olemusele.

Kuid midagi ei ole kogu ses teoses ehk sel määral valgustavat Haava luule ja hingeelu kohta üleüldiselt kui jutt Koduigatsus, kus detailselt seda seltskonda on püütud esistella, mille hulka meie haritud tütrede, siis ka Haava, nii sagedasti on pidanud sattuma, teenistuse sunnil, kesk laia ja püha Venemaad. Ometi harvad on seda koduigatsust ehk sel määral tunnud kui luuletaja, kelle luulest see vastakus nii sagedasti ikka uuesti ja ja uuesti esile on tulnud. Oleme sest jutust mujal, ühenduses Haava elulooga, kõnelnud. Siin olgu veel mõned huvitavamad kohad.

„Õhtutel kui lambid kustunud ja Jumala küünlad mustaval taevatelgil sätentasid, vaatas ta aknast välja, kaugele sinna poole, kus tema väike kodumaa taevapiiri taga.“

Või teine koht, kus jutu naiskangelane lausub:

„Minu isamajal on sammeldanud roheline katus ja minu emal on tööst karedate käed; aga ei ole ma ilusaid unenägusid näinud kui kord sääl katuse all lapsepõlves, ega tea mina armsamaid käsi, auukartuses huultele vajutada, kui neid, tööst karedate; ja kui kõrvad ja hing siin võõrsil ära väsivad, võõrast kõlast ja võõrastest hümnustest — siis tahaks jälle kodumaa helinaid kuulda, kodumaa metsakohinat mõista; tahaks sääl olla, kus... — see on minu koduigatsus.“

„Minu süda ei igatse kaugele maailma, vaid siin Läänemere kallastel minu väike kodumaa on minu igatsus — — viiks mind saatus kauaks kaugele, võõrsile, võõraste hulka, kuhu emakeele kaja ei ulata — sureksin sääl!“

On veelgi teisi kohti, hingeeluliselt huvitavaid, nagu järgmine:

„Iial ei suudle minu silmi see, kes oma isamaja ja emakeele ära unustab naesearmastuse pärast — iial ei see, kelle mehekangus murdub, kes nagu puurilinnuks saab ja võõraid laulusid laulab võõrsil. Kes Põhjamaa neiu silmi suudleb, peab olema nagu põline kuusk Põhjamaa tormide pinnal! — peab olema kõikumata nagu kalju meres! — peab oma isade paremaid pärandusi pühaks pidama ja oma ema hällilaulu südames mälestama — : ainult sellele annab end Põhjamaa tütar õnnes ja usalduses — ainult selle pärast on ta tuksuv naese süda.“

Laitmata humooriga on kirjutatud järgnevad jutud Miks Ludvi Puusepp naiste ei võtnud, ehk kujutus taluelust Peremees ja sulane ja pühade jutt Kas ma ei õelnud, kus Haava meeldiv südamelik nali kergena ja mängivana esile särab.

See humoor ongi Haava luules, nagu oleme näinud, teiseks luule allikaks olnud, püüdes lepitada seda valju traagilist tõsisust, mis siiski kõigest muust üle valitseb. See joon ei ole muidu mitte üksi Haava luulele omane, vaid kogu Eesti kirjandusele paremil aegul.

Aga igatsus, mis koduste mälestustega luuletaja hinge on ümbritsenud, on ikka olnud see ala, mis esimesel kohal seisab. Kodus, selle südamliku jutuga, mis nii autobiograafiline, nii harras ja hellameelne, lõpevad väikesed pildid.

Oleme sest viimasestgi juba eespool saanud mahti kõnelda.

Olgu siin veel mõned katked sest hingeeluliselt luuletaja eluloo kohta nii tähtsast jutust.

Nii see koht, kus õe kujutus ja võrdlus enesega leidub: „Hõõgavil palgil, säravil silmil jookseb minu õde aiavärvasse; ta on ju suur tüdruk, üheksa aastane — mina tema vasta ei saa! ei saa tema viisi ratsa sõita, ega püsti hobuse seljas seista, kardan, olen „va toss“, sellepärast lähuvad meie mängudki lahku. Ta tuleb jututama, kuidas ta väiksele varsale ludadest ja lilledest päitsed teinud ja pähe pannud, kuidas ta vana kõrviga üle silla kihutanud, nii et sild muud kui: tõratanud, jne., aga — aiaväraval jääb ta seisatama: ema näitab sõrmega: — ta tuleb tasakesi lähemale — hakkab ühes laulma; sest tal on väikesest saadik ilus hääl, nagu teised ütlevad ja ta teab seda!“

„Vana isa, (ema isa) kes sääl lähedal keldriaida (keldri-laepäälse) lävel istub, võtab piibu, mida ta enamasti ainult laupäeva õhtutel, ehk mõni kord pühapäeval popsib, suust ja kuulab ristikätel, üheklaasiga prill ja vanamoodi paks lauluraamat põlve pääl.

Laul vaikib. Mina toetan pää ema rinna najale — ja olen õnnelik, nii ütlemata õnnelik. — Ema on seda ka, seda tunen, näen ma; ta muidu kahvatuvõitu paled kumavad nagu ehapuna sääl taeva serval, ta pruunikad silmad säravad pehmelt, ta tumepruun juusgi on minu meelest veel suurem ja läikivam kui muidu...

Isa algab varsti teist lugu, Joosepi lugu:

Omas noores lapsepõlves — lapsepõlves
Vaga isa silma all — silma all...

„Aetakse veel veidi juttu ühest ja teisest ja kiriku minekust homme — siis ütleme meie, lapsed, isale, emale, „häd ööd!“ ja läheme ära keldri aita, kus ka vanaisa säng seisab.

Mul ei tule kohe uni; värsked kaseoksad, mis vanaisal ja õel katuse ja seinte vahele on pistetud, lõhnavad; — kask või kolm sääske pirisevad minu pää kohal. Ma kuulen selgesti, kuidas vana isa oma sängis tasakesi Isameiet loeb. Meie aga, õde ja mina, lugesime üheskoos küll ka ühe õhtu salmi ära, juba tüki aja eest — aga see oli lühike, ja pääle selle ajasime jälle teist juttu: ma kõnelesin talle, kuidas ma Leenaga (see oli minu nuku nimi) vanaisa kanepimetsas jalutamas käisin... ma tahtsin vana isa tõttu ka veel tasakesi Isameie lugeda, aga — enne kui sellega lõpule jõuan, tuleb uni.

Ma kuulen aga laulu ja viuli häält, näen eha ja tähtede säras hiilgavat jõepinda; ja siis tunnen, et mul tiivad

on: ma lendan, lendan üle jõe: — ikka kaugemale, kõrgemale! jõuan ühe sügavuse kohta — säääl on kole ja pime, vihased kiskujad loomad mõiravad säääl! ma kardan väga... kardan, et sinna alla kukun... mu tiivad nagu ei taha mind enam kanda!...

Siis aga tuleb üks õhuke, taevakarvane sinine pilv, täis kuldseid tähti, lehvib ja hõljub nagu loor minu all sügavuse kohal, üle mägede ja orgude ja ikka kõlab mu kõrvus see laul

„Mina tahan sest
Armuseadusest
Õöd ja päevad jutustada, jne.“

Ja ikka ilusamaks läheb selle laulu viis, kõik sõnad muutuvad kujudeks ja lendavad minuga ühes: sõna „mina“ ilmutab end mulle nagu saladuslik olevus, keda ma ei näe, kes aga alati kord minu ees, kord kõrval on... „sest“ on pikk, must kepp, mis üles ja alla kõigub; „armuseadus“ — valguse samm, mille ots taevani ulatab! Tema kiired täidavad kõike maailma, ja tema lähedal on kergem hingata; „õöd“ on suured mustad linnud, kohavate tiibadega, inimesehäällega; „ja“ on kord tulesäde, kord ümmarik rusika suurune kivikene; ning „päevad“ — võõrad tundmata nägudega, kirjuriietega inimesed, päike paistab nende pääle ja nad tulevad ja lähevad üks teise järke minust mööda; — „jutustada“: kõik need kujud lähevad äkki lendu, sinine pilv aga katab nad kinni; ainult valgusesamm jääb seisma ja paistma; kõik hääled sulavad üheks, imelikuks kokkukõlaks, ja edasi läheb lend. —

„Seni kuni sinna saame,
Kus säääl ingli hulgaga
Laulame kõik otsata! —

Nende sõnade kujud on kaugel — otsata kaugel! ma ei suuda neid näha! Ma näen ees, lagendikul, haljast küngast, keset õitsevaid toomingaid, ja lilled, imelilled, tuhandevärvilised, säravad säääl haljuses; lend läheb sinna poole; ma tunnen, kuidas ma tasakesi pehme rohu ja lillede sisse vaon, ma näen enese ees veel nagu vikerkaart ja uinun siis.“

Peaaegu visjonaarne nägemus, nagu muinasjutt, millest kogu Haava luule kõige intiimsemad, härdamad toonid värisevad, värvides ja imetoonides välkudes, kantavina proosa laiul tiivul! Näib paiguti, nagu oleks tõesti ehk proosa, sidumata kõne selle luule kohasem mood olnud, et esineda, mõjule pääseda.

Oleks võinud arvata pärast Ristlaineid ja mälestuste raamatut Väikesed pildid Eestist, et nüüd

Haava luule oli ehtunud, lõppu kuivanud. Aga see ei olnud nii. Pidi ilmuma veelgi raamat, kuues kogu luuletusi. See ilmus aastal 1914 ja kandis päälkirja Põhja maa lapsed.

See pidi olema nagu seletuskiri eelmistele, nagu võti kogu Haava luule mõistmiseks, järele liidetud kommentaar oma laadi.

See kogu, Põhja maa lapsed, asubgi mitmeti erilise seisukohale.

Masendus oli suurenenud, ja resignatjoongi asetunud; torm üleüldse taltunud. Kas oldi saadud vaiksesse vette, rahu sadamasse, lahte, varjule maailma ja oma südame tormide käest? Näitas, et jah. Sisu oli muutunud, kuid selle luule üleüldine olemus, võimalusepiirid, selle luule laadid ja toonide varjundid ei olnud teisenud; oli lisandunud vaid mõistlev kaine poolne, harutlev osa sest luulest. Tunne oli, nii näitas, küll vähe ehtunud, kuivunud, järele jättes sagedasti refleksiooni, mõtte kajastuse, külma ja kalmulise helgiga.

Kogu see hiline luule pidi olema nagu põiming kodunurmelt, mõtted, mis tuule hoog oli toonud, piki aastate kestust.

Vaikuste helin, tähtede säravad ööd, kuu kuma, lumitanud metsad ja vaiksed kaugele teed olid loonud selle luule, selle põhjamaa laste luule, nagu laulik ise ütleb.

Sellepärast jääbgi õnn põue nagu lumi raskena ja südame valu ei saa muidu esile tulla kui ainult aimamisi. Ja nii jääb ütlemata igavesti südame kõige sisemisem, kõige sügavam õnn, ja südame valu, mis on kui vaikiv igavik. Nõnda vähemast juhtmõtted raamatu alguses.

See on romantiline tumemeelsus, härdus ja müstiline sissepoole käändimus, mis ei leia välist avaldust sisemistele varjupärastele sügavustele, täis lumikülma rahu, tähtede hõbeselget helki ja suurde vaikuste salapärasest raskust üle hämarate ja üksildaste teede, millel üksik rändaja, hing rahutuna, hälvib, jubedate ja fantastiliste metsade all.

Midagi karget, karmet on tõesti selles luules, midagi ebavormilist, sulamatut, kui see ka ühtlasi hörnustest ja vaikistest helidest üle voolab ja kuigi luule, sisemine hingeline suhe asjade kohta selle lüürika hingeõhk on. See luule ongi liiga palju hingeline, et meelne, väline, intueeritav olla. See ei või, siis, leida vastavat väljendusmoodu, sest et see oma olemuse poolest müstiline, igavese, põhjendamata tumeda äärismail heljub ja säält omi mõistukujusid otsib.

Sügav ühendus valitseb luules looduseümbruse ja inimese hinge, see on välise ja sisemise maailma vahel, milles esimene saja- ja tuhandekordselt kajastub. Ja kuidas võivadgi need nii keerulised suhted välisis avaldusis taidena teisiti avalduda, nähtavaks, tunduvaks saada, kui need, mis psüühis on olnud. Ja on psüühilised, hingeelulised elamused kord hämarad, salapärased, tumedad, ebamäärased, hõljuvad, laialevalguvad, ehk äärmisest järsust üleminekust teise äärmusesse ulatavate teravate vaheldustega, siis esinevad luuleteosed sõnus sisemise nägemise kaudu samuti keerulistena, tuhmidena, ihmjatena, ähmastena, hämaratena, katkelistena ja mitmesuhtelistena üleminekuis.

Ja sarnasele hingelisele luulele ei võigi olla midagi pühamat kui see kodune pind, sest et see enam kui misgi muu ilmastikulist ja selle tõttu raassilist, psüühilist, hingeelulist vastavust tarvitseb; ei võigi olla lähemat, vajalisemat sellele kui taevaalune, hämar-tusane, põhjamaa oma, varju-rikas, ilma milleta see luule, nagu lind tunnukse eksiv ja kohatu. Teisiti ei ole see mõeldav.

Sest sisemisest tundest hoovabgi see Heimweh, koduigatsus, sest, olles mõtteline ja ka psühholoogiline, käsitab see ühtlasi tundmuslikuis suhetes kõik kõlvulised, kodused sidemed, mälestused, mis seda isamaaga köidavad, mitmekordselt.

Kõik higi ja veri — see ongi traagiline tunne, enne kõike — tööga koormatud käed, mures ja hooles vaevatud pääd, kes ustavad sõjas isamaa eest rahukantsa ehitavad on need, kes siis meelega tulevad. See on aateline isamaalsus palju enam kui tundmuse kaudu käsitatud, mitte nii nagu see Koidulale oli olnud.

Seepärast ei tahagi see luule olla kunsti kõlad, arvustagu, kes neid tahab, vihaku, kes neid tahab, külma mõistusega ja ahtakese hangunud meelega, need, kelle nad haavu saadavad. Peaaegu kibedus kostab neist sõnust, ja kahtlemata olidgi seks kaasa mõjunud need vastakused, mis uuema ja vanema põlve vahel olid jõudnud sündida, aastakümne jooksul.

Lõhe nüüdisajaga ja selle edustajataga on luuletajas suur, ja kibedus on saanud juurduda olude tõttu, mis eriti meil kõik suhted nii teravaks kipub tegema.

Agas mitte üksi nendega ei ole vastakus, kes neist asjust, luulet, kunstist teisiti aru saavad, kui teine põlv tagasi, vaid veelgi enam suurde laiade hulkadega.

Sest mis ongi luuletajal tegemist nende söönud, joo- nud Jumala loomadega, kes päikese küllas närbuvad: luu-

letaja on kummitigi rändaja, rahutu, eksiv nagu täht, ehk sädemeke põrmu põuest.

Need on ülemaa orjade hulgad, mida mõru satiir nüüd püüab tabada. Need — vaimselt orjad isanda kuues, kes ka omast keelest ei hooli, kellele kõik müüdav, kes vaabatud võõra värviga, sarnased kui orjade hulgad, kes võõrale kantsa ehitavad.

Ja see meie aeg ongi luuletaja meelest kui näokatte pidu laenatud hilpudega, kus kõiki: Saksat, Sarmatiast, Seine kaldalt ja Karjalast, ja ometi on see mäng lapsemeeles. Sest oma ei ole midagi ette näidata, mis annaks õiguse astuda rahvaste ritta.

Missugune kibedus, valus ja mõru, on luuletaja hingest need sõnad esile murdnud! Kas kõik õige ja mis moodi õige, kui õige, jäägu otsustamata. Võib olla, et jah, võib olla, et ei, ainagi, mõnes asjas. Midagi ei ütle see luule olevatgi endale võõrama kui nii kutsutuv valitud kunsti, kus kõik sile, kõik helin, aga ometi ilma hingeta. Sest et viimases psüühiline põhi puudub, võiks lisada. Luuletaja ongi pea-aegu samal ajal kui luuletused olid ilmumas, omi mõtteid nüüdisaja kunsti ja maailmavaate kohta avaldanud Postimehes, kaunis pikalt ja laialt, pooliti arvustavas, pooliti mõtteteaduslikus kirjutuses. Neis harutustes on kahtlemata palju liialdustgi, ka eksitusi, aga psühholoogiliselt ei ole nad mitte huvituseta, kuigi esitus paiguti väga tume ja küllalt selgunud ei ole. See on nii kutsutud vahekord uuema kunsti ja kirjanduse voolu kohta, mis mõned ajad tagasi nii äge oli — küsimus, mis nii palju vaidlusi, kuid vähe asjalikku, palju enam aga valearusaamisi ja ekslikka kinnitusi esile on toonud, asja lähemalt selgitamata jättes, sest et meie harilikust pääliskaudsusest sügavamale ei saadud. Ka Anna Haava poleemika ei olnud muud kui ühe poole, nimelt vanema sugupõlve väitlused, täis üleüldisusi, kuid oluliselt siiski vähe asjalikku ja kriitilistgi. See ei võinudgi teisiti olla, sest et asjas ometi liig kaasas oldi, ega võidud nii moodi küllalt objektiivseks jääda. Kuid jäägu see muude aegade harutada!

Satiir oli nüüd see, mis sõna õiguse oli enese kätte saanud, ja palju oligi luuletaja südamele kogunud, mis pidi ära ütleva, kui see ka kibe oleks kuulunud. Et see luule kaudu sündis, ei ole ime, ja sel teel ongi see äraütlemine nähtavasti paremini õnnestunud kui proosas kirjutatud harutuse kaudu.

Ei aita, jätkab laulik, ja siin on taas vastist aega mõeldud, kui soovitakse saada pärgi pähe: tarvitseb tegusid,

sest elu on kare; tarvitseb sõnavaikist tööd, ohvrid, sure likuult vaikist suurust; muusugune auahnus teeb õnne tumaks.

Saavad kuulda ka oma parast kultuurakandjad värvimütsis, kes Bacchust orjavad ja vara raugevad, närt-sivad, põlates tööle rühkijaid, karedate kätega. See on jõutu hulk, kes ei kuule kodumaa hääli, kes rändab kui needmine kodumaa pinnal ja loob võõrsile vandudes — see rammetu orja vaim. Või see on jälle hulk, kes end liig targaks peab, kel põlised hooned, selged elujooned, kellele kevad vaid kena, suvi soe, sügis röske ja hall ja tali kare ja vali, ja kellele muud on unenägijad pilvede pääl.

Ei ole siis ime, et elu tundub luuletajale kui öö, pilkane pime, kus rändaja otsib puhkust, teed sinna mägedele, kus on kodu, kuhu peab saama, ainagi surema. Ja see on hommiku koit, mis suudleb, kuna mägede puud suurt laulu, armastuse laulu laulavad. Laulik oli otsinud kangelas, kuid see oli nõrk ja nõder olnud; süda oli muutunud võõraks, külmaks, ja kõik oli kaugenud. Tähed langevad ja laulik seisab kõrgel mäel; külm selge, vaikne on see sügis, mis ümbritseb lauliku südant. Aga siis täidab tänumeelsus hinge. Kõik on ometi unustatud. See oli olnud nagu kahe rändaja tee, kel ei olnud jäädavat kodumaad. Sest saatus on tundmatu, ja igähele jääb oma maailm.

Voolav vesi, kaks rändavat jõge sümboliseerib seda tundmust, kaks sügavat kui igatsus jõge, mille veed on tumedad öö vaikuses laante all, voolates mere poole, mis suur, lai ja sügav. Aga kas on sääligi igatsusel lõppu, kas on sääligi kodu? Siisgi, ei tarvitse igatseda läinud aegu, ei kevadet, vaid peab edasi minema: elu on rikas. Elu on küll palju võtnud, aga veel enam annud; armastus ning viha, enese ja teiste süüd on saatnud kõik, mis kannatatud. Ja sõnatu valu on siis olnud kõige sügavam, hääletu õnn kõige õnsam, ainult nõrk kaja on sest maailma kõrvu kostnud, ja kaunimale on viinud lauliku saatuse tee; teadmata, millal see lõpeb. See oli olnud kui kauge laul, see armastus, see igavesti kauge armastus, kesk kuuvalget merd, vaiksel ööl, kui jõe laened, mis merele igatsesid. Siis oli tulnud heldumus, pisarad olid veernud tasa ja neist olid lilled näidanud tärkavat. Ja südame vaikuses oli kõik igatsus näidanud olevat armsama igavesti kauge armastus, kui helisev kandle hää. Ja arm oli põiminud roosid kallil haualt ja läinud maailma, ja oma armsa hinge haul oli laulik põlvitanud omis südame mõt-

teis, ja lehed olid langenud ja armastus oli tulnud läbi sügisese laane. See oli olnud õnnis unenägu kui uus kevad, kuid siis oli lähenud sügis, kui raske saatus. Armsam oli läinud maailma otsa.

Ja nüüd soovib laulik saada mulla alla uinuma, matta põue kõik armastuse laulud. Aga seegi on võimatu, sest siis peaks kaebama metsa puil, laine ladvul. Ja armsam tuleks ja kuulaks kurvalist. Ja siis tahaks olla olematu, lauludgi oleksid jäänud laulmata ja saatust ei oleks enam.

Selle armu unistusgi on nüüd kurb, kalmuline: vaikesel haul — üksik kuusk. Taevast vaataks vaikne kahvatu valge kuu. Surm teritaks kirvest — kui julm nägemus! kuusk langeks, kuu kaoks ja armsama ja lauliku haa üle laskuks suur sügav vaikus.

Ja luule, laulud on nüüd kui hilised lilled kesk laant kohavate lainete pardal, allpool rahutumaid rändavaid pilvi, kesk lund, halla, kus linnud lahkumist hüüavad. Ja need lilled puutuvad südame, need on hilised õnne unenäod, mis südame valuks muutuvad. Sest süda on haavatud, ta on pidanud õppima vihkama; arm on nutnud leinas, usaldus on kadunud ja lootustgi ei näi enam. Sest see on teadmatu, kuhu jõutakse.

Surma vari on heitnud lauliku üle ja valla seisavad Manala väravad. Asjata oli olnud tagasihüüd kaduvale. Ja oleks jõudnud rahule, koju, kõik kahtlused, võlg, eksimine ja armsama mälestusgi oleks olnud lepitatud. Sest armsama kõige hellemad mõtted olid viibinud lauliku juures ja suudelnud ta hinge, ja see armastus oli olnud kadunud elu, mis täitis päivi ja unenägusid. Kuid vahe, kuristik oli lahutanud neid, ja sellest ei võinud üle saada igatsus. Ja, tiivad rasked ja hõiskav laul unustatud, tunneb laulik nüüd rinna raske olevat, surmaraske. Oleks tahtnud laulda unustuslaulu, kaugel maailmas, sest, et teine oli olnud armas armsamale. Kahtlus, mis armsama palges, oli meeletehteks, ja see paneb soovima igavest ööd, igavest unustust, armsamale rahu ja õnne soovides. Need olid olnud kaks üksildast südant, mida oli täitnud suur sügav õnne aimus, ja ometi olid need olnud kahtlevad südamed kui eksijatel. Seepärast oli saladud teine teist ja põrgu võimud olid saanud võidu.

See luule on nüüd nagu Jumala kannel, mis peaks rিপুতama oksile üle sügava vee, et tuul ja torm ja surm ses mängiksid. Viimased helid on kostnud selle keelilt. Mis puutubgi kallisse ja muisse enam lauliku saatus, kes rahu-

tumana rändab; ka see, mis laulikust saab ja et süda surma käes. Aga maailm on siisgi kaunis ja lai. Sääil võib ilu maitseda ja unustada. Peab edasi rändama, maailmas on kivistunud hingi küll, olgu eel surm ehk saatus, nii ühel kui teisel. Sest vale kannul käib needmine ja usaldus kaoõ, armastus murdub.

Ja nüüd tundub igatsusgi patt ja surm. Ja ometi on see pidanud tooma õnnistust ja rahu. Truudusgi on olnud kui hebeme kroon. Hing on tume, süda raske, peab katsuma leida troosti armsama silmist, et see laul unuks. Ja peab rändama üksi, kui ka maailm täis õhkuvaid lillesid ja hõbe, kulda. Kõik au ja hüüs tuleb jätta, kõik on temata, armsamata tühi ja muld. Tee viib nüüd hauale ja tema tuleb järele, südame ainus. Kõik muu on maha jäänud.

Ja painav on tunne, kui ei ole kodu, või kodu on vaid siin ja sääil. Ja siis on südame kodu lukus enesegi eest ja hauagi ase on teadmatu. Sest armastus on olnud kui eksinud kaja taeva all, ei puhkuse paika ega südamelgi kodu. See armastus on olnud kui vaikiv kõuene ring ja hing on kui linnuke olnud.

Ehk küll lillesid õitsis vasaku! ja paremal käel, ei tõsta armsam ühtgi rinnale. See on vaene süda, mis ei saa usaldada. Ja nii peab minema naeratades Manala majasse, sest tähte ei tõuse enam, ei ole teed tagasi.

Ja ometi on maailm täis õnsust ja puutumata truud armastust ja taevakõrget igatsust. Kõik muu võiks variseda. Ei ole midagi nii vajalist kui kordgi usaldada, kahtlus, nõtrus kõrvale jätta, unustada ja silmist silmi vaadata. Aeg kaob ja siis kutsub igavik, ja hauas on hiline armastus, ja igavesti peab jääma leinama. Ja siis tuleb seista surma-üksi, kõneldes sõnuta sõnu kesk pilkast nõiutud ringi. Oleks aeg, et kandle keeled katkeksid ja surma rahu saaks, ja pisarad kuivaksid ja ihu ja hing vaibuks. Aga meri müriseb kesk pimedat ööd. Ja hing tundub nii Getsemani-üksi, ja tahab nõrkeda. Kui traagilistena tunduvad siis enam mälestused, et on kord olnud isamaja, vend õde! See on nüüd nagu unenägu. Ja on nii külm, kuna tuul mühiseb. Ja kord oli olnud ainus inimene, armas, seegi on kui unenägu. Surm hakkab, on pilkane.

Aga ka kõige kurvemgi päev läheb mööda ja kõige valurikkam elu vajub igaviku sülle. Eks ole sesgi tunnistuses kalmuline armu igatsus veel järel! Südame on haaranud külmus, kõik on kui talvine surm, ees on külm ja pilkane üksildus.

Ja kui jäälilled tunduvad siis laulud. On, kui jõuaksid tervised südame armsama käest, ja need on kalmulised tervised. Näitab, nagu raueks kõik, valu, igatsus, lõpuks üksilduse tunnegi traagilise igatsuse öö sülle. Ja süda tahaks nagu seisma jääda. Ja kuidas tundub siis kurb teiste rõõm, jõulu rõõm, kui ei ole omast! Tähed üle lumevälja, need kutsuvad traagilist südant ja kesk laant üksi olles on pisar kui jõulu anne. On, kui tahaks põgeneda inimesi, et neid ei näeks, et ei tunneks, kui valusad on raasukesed nende käest. Ja siis on Jumal üksi, kes paneb risti lauliku käed, kutsudes ta jõulu kotta.

Hing igatseb nüüd viimist rahu, nii üksi olles. Ja kõik jääksid eemale. Siis tuleks Tema, Tema Tundmata süles tuleks puhkus, vaikne ja õnnis. Ei oleks lillesid, ei mälestusigi enam, Suur teadmata Tema ise krooniks, ja laulik oleks Ta süles nagu õnnis mõrsja, kes puhkaks pulma rüüs.

Muru mulla all tahaks laulik puhata, mälestusena ainult tuul nagu unenägu armsa mehe mälestuses. Sest kord oli paistnud õnnemaa, kuid liig hilja.

Laulik on nüüd nagu kuningas lume riigis, kus lilled närtsivad ja surm õisis valvab. Ja surm läheks armsamast mööda. Ja see oleks kui muinasjutt lumelillede maalt. Ja armsam, kui lumelill ise, puhkaks lauliku rinnal.

See kalmuline arm, see nõiub nüüd lauliku hinge, et maine minagi ta omaks saaks. Kogu süda on tema nagu leinas lill, mis igatseb päikese suudlust, öö varjus. Sest lauliku hinges oli kuningaks saanud uhke armastatud mees, kelle ette võiks madalduda, alandudagi. Kaugused nagu näiksid kaduvat armsamate vahel, eha kahvatab, surmaga loit on langenud.

Nõnda arglik sõnatu on see põhjalaste luule nagu ööde vaikiv igatsus, kannatused, mis elupikkused ja armastus — surma ustav. Sest teed näivad lahkuvat, nagu igaveseks.

Nüüd on süda nagu vaikiv metsa järv, mille üle sügav, vaikiv öö ja taeva ainus täht. Aga seda järve ei ümbritse enam kõrged puud, palmipuud, vaid kanarbik nõmmega. See on sügisene muinasjutt, mis selle järve kohal uinub, päikese laste naer ja nutt, aga enne kõike nutt. Kahin käib üle latvade ja täht virvendab. Siis ilmub armsama pale, ja okasrada näib ulatavat kaugetele, üle sügava vee.

Ja see nutt on kui kumardus üle sügava vee, mis kaob vaikivasse öösse.

Kuid kõik kannatused on ununud, ja otsata valgus, see tõuseb kalmulisest armust ja peidab endasse kõik rõõmu, õnsuse ja igatsuse. Ega tähenda selle kõrval enam midagi lahkumine, valu ja kannatused. See otsata valgus, see jääb lauliku üle, see hauatagune armastus. See on nagu kadunud õnnemaa, kadunud paradiis, kuid sinna ei lähe enam ühtegi teed. Aga kõik muutub nüüd taas seletatuks ses valguses. Ja on, kui puhkaks laulik juba sügavuste süles, õnsa taeva kõrgusis, kesk igaviku hiilet, armsama südamel.

Õo vaikib, tähed säravad, laulik on üksi oma mõtetega, oma kurbade mõtetega. Armsam, see on ta kodu-igatsus, rahu, ja ometi on laulik kodutu. See igatsus saadab nii läbi aegade, üksi rännates. Ja ainuke soov on nüüd veel palve armsama eest, talle valgust, jõudu, rahu igaviku kõrgusist paludes.

Järel on nõnda vaid sügisene muinasjutt, ja seda ei saa näha kui see, kes joonud kõik kevade rõõmud ja kes kardab kevadet kaduvat ja hirmub suve põgenemist. Sääl mägede sinas on kaks õnnelikku last, kes üksi teavad seda muinasjuttu sügisest, olles pärit kevade maalt, kus torm murdis õied ja nad pani rändama kodutumatena maailmas. Kuid siiski, see muinasjutt on kõige kaunimast sügisest.

Aga valu ei pea enam äratama. Peab katsuma mägida nagu laps lilledes, olgugi silmis veel pisarad. Neist pisarpärlitest tuleb punuda pärg armsamale, et lähendada taevast ja maad. Sest need meresinised silmad ei taha unuda, nagu igatsus, mis neisse kiindinud. Üks laul oleks tarvis, laul taevani, taevane laul. Aga liig hoiab hinge suur õnnis vaikus. Ja laulik soovib, et selles õnnes saaks surra, ses õnsas unenäos meresinisist silmist, südame sügavusest, siis ei tahaks ärgata, enam ealgi Sinuta tühjusesse.

Kodu, see on sääal igaviku mere süles, see haljas õnnis saar, eha kullas, kumava taeva kaare all, see koht, kuhu kaks õnnelikku rändajat Põhjast ja Lõunast on jõudnud. Kuld ehakroonid pääs, seisavad nad ranna kaljul, kaunis Põhjamaa naine ja uhke Põhjamaa mees. Sääal on armsam, ja sääal on kodu, olgu merel või maal, oma kangelase ligidal, kes kui kuningas Põhjamaal. Sinna Põhja ja Lõuna oli kõik igatsus tõtanud, mis südamed täitis. Ja kõrgel on tähtede koor üle selle muinasjutulise maa, kus kaks inimest kodu leidnud. Sääal vast on õnsus avatud naise südamele, uhke põhjamaa mehe kõrval. Sääal oleks surmgi õnnis ja soovitud. Väljas merelgi oleks kodu

mõlemil südames, sõudes igaviku randa, kuhu laev kaob kui unenägu.

See kogu on kui peotäis sügiselillesid, nopitud arm-sama käega päikse viimsel helgil vaikuses, kus kogu loodus kui õnnes seisis seletuna, kui oli vaikinud kõik soov ja meel kalkvel suurest sõnata leinast ja õnsusest. See on nagu peotäis lillesid, mis tuleksid panna kord lauliku kalmule, südame rinnale, armastuse koolja rinnale, igaveseks puhkamiseks.

Siin on kirju rida lehekülgi, mis kogu inimese elu esitavad, kogu elu selle traagikaga, lootuste, igatsuste, ebalootustega, ja appihüüdudega!

Juba sarnasena on need seitse vähepoolist köidet väärt, et neid loetaks, et neid mõteldaks, et neist püütaks otsida hingelist rikastumist, olgu ka et teise hingehädade, kurbuste ja ohtude kaudu.

Aga mitte üksi seda. On veel midagi, mis need seitse köidet unustamatumaks teeb, see on nende köidete puhtasti kirjanduslik väärtus.

Ses viimati nimetatud hindamises võidakse väga mitmesugustele saisukohtadele asetuda. Ja nii on ka tehtud. Sellegipärast, vara oleks püüda Haava luule kohta lausuda otsust, millel võiks olla kirjandusloolist kestust.

Seda ei saa veel teha, selleks ei ole veel aeg.

Siin olgu märgitud mõned üksikud mõtted, mis Anna Haava lüürikat lugedes võiksid tekkida.

Ei ole kahtlust, et Anna Haava isumise aegu Eesti lüürika ühe asja poolest edenemisesse haarati. See oli hingeeluline rikastumine. Elamused, muljed, tundmused, mille põhjal Eesti lüürika varemmini oli aetsenud, olid olnud kas hoopis elementaarsed, algelised, hõredad ja vähe ütlevad või teiselt poolt, kogu omast muidusest esialgsusest hoolimata, ometi taas kunstlikud; mitte otsekohe, vaid kaudselt saadud, sagedasti kirjanduslikku teed, võõra, Saksa kirjanduse kaudu; või mis veelgi pahem — järele tuntud, kujuteldud, mittetõsised. Sellegipärast on enne Haavat nii vähe isikulist enamis luuletooteis, ka kõige paremis lüürilisis teosis. Individuatsioon Eesti kirjanduses hakkas sündima pikka — ja siia kuuluvad Kreutzwald, ka osalt Koidula, — juba ärkamise ajal esinevad selle alged, pärastpoole tulevad seganähtused, epigoonidega. Ja tõtt ütelda, ei ole see isiku moodustumis-protsess kaugelt veel pikale arenud. Sellegipärast on meie kirjanduslikud tooted, kõigest hoolimata, ikkagi veel kahvatuks, elementaarselt, algeliselt arenematuks jäänud kunni viimaste aastateni.

Asi mida Haava lüürikas ennegi oleme juba tähendanud, on see, et Haava luules esimest korda jälle selgemini selle psüühilise aluspõhja laienemine ja tihenemine, omapärastumine sünnib. Võib olla ongi Haava seepärast luule psüühilisele tõepärasusele, hingeelu nähtuste olemasolule, seesugusena, liig ülikaaluva tähenduse annud, vähe arvesse võttes teist külge, mis mitte vähem tähtis ei ole luule olemusele. See on luule esteetiline, taidepärane ilmsikstulek, väljendus, mille kaudu alles inimese hinge kõige salapärasemad olud edasiantavaks, vastavõetavaks saavad. Teiste sõnadega, Haava ei ole püüdnud omade tundmuste objektiiv atsjooni saavutada, ei ole täisi jõudnud välja saada meeleliigete algelisest olukorrast. Haava on seda oma seisukoha kõikuvust nähtavasti aimanud, ja katsunud selle pooldamiseks nagu kaitsva seisukoha võtta, isegi luuletustes, mis taide iseloomu puudutavad, aga ka muis teoreetilisis teosis.

See seisukoht, aga, ei anna, kahjuks, ennast kaitsta, ja valesti on seda ka kaitsta püüdnud meie vanemad arvustajad.

Midagi on olemas, mis takistab. Ja see on see asjalu, et hingeelamused ei ole saanud sesse objektiivsesse valguda, kust kogu nende mõju koguna uuesti lugejate hinge lainetaks ja sääil uudistuks.

Seepärast tekib siis Haava luuletusi lugedes ka tundmus, nagu ei oleks kõik, mis autor on tahtnud ütelda, pinnale kerkinud. Või kui midagi ka täisi öeldud, siis saab taas võimsaks meeoleu, nagu ei oleks hingeelulised tõsiasiad tavalisest tasapinnast kõrgemale tõusnud, sesse piirkonda, kus kõik ilmed hakkavad sädelema salapärast sisemist värskust, isesugust sisemist valgust.

Seda võiks korvata sarnasis juhuis mingi sisemine tagasihoidmatu, elementaarne jõud, mis nagu looduse vägi esile tungib. Aga ka seda ei esine Haava luuletusis nii ohtrasti, kui tarvitseks.

Kõige selle lüürika hingeelulise põhja tugevusest hoolimata ei saa, nii moodi, vabastuda sest tundmusest, et misgi takistus ei lase luuletajat mõjule pääseda täies ulatuses. Olgu, et see takistus tuleb edasianni vahendite raskepärasusest ja algelisest lihtsusest, sest see vanaromantika sõnastik, mida Haava ometi tarvitab, võib meieaegist lugejat eksitada, ka kui püüaks kõrvale vaadata, või olgu, et hingeeluliste nähtuste, elamuste emotsjonaalne külg kül-

lalt vägev ei ole, et sõnadesse puhkeda, kõigi takistuste kiuste, värsketena, jõuküllastena, kaasakiskuvatena nagu vägev vool looduslikku jõudu. Ei ekshi ehk, kui oletab et siin pääpõhjus vahest siisgi emotsjonaalse poole kasinuses asetseb. Seda suurendab, aga, siin sääl, takistuste poolest, salgamata ka sõnalise võime raskepärasus, sõnastiku liig algeline lihtsus, mis pärit intuitsiooni hõredusest, esi- algusest.

Psüühilise põhja sügavusest ja sisukusest põlvneb Haava luule kodukus, mis tavaliseni võib küündida, kuid ühtlasi ka sagedane ebaselgus, selgimatus, või teiselt poolt kahvatus, kuivus, kui tunne on ehtunud, järele jättes õhu- kese põhja.

Ja nii palju kui ka Haava lüürikas traagilist põhja leidub, siisgi selle lüürika kodused hõrnad, südamelisemad helitõud kõige enam õnnestunud, kõige ehtsamad. Seda on ka suur publikum tunnud ja Haava luuletuste seas just neid hinnanud.

Aga võib esineda ka midagi hoopis eelmise vastast. See sünnib siis, kui tunne liig tormavana püüab esile murduda ja avalduse rahulikkuse ja sõnalise voolavuse võtab, ometi omamata seda elementaarist algjõudu, mis vägivaldselt ise, äkki, nagu nõia löögiga, taide selguseks võib saada.

Ja kui Haava lüürika pateetiliseks saab, hakkab see ometi liialdama, oma luule olemusele vasta kõnelema, väärdub, kaotab aegajuti pinna, ja saab ebaehtsaks.

Tõsi, ka kodukais, südamelisis lauludes eksitab vahe pääl ehk meieaegist lugejat ennegi selle lüürika keeleline külg. Ses leidub palju, mis pärit meie vanaromantikast, mis osalt naiiv, osalt ebakarvapäälne, osalt magusa võitu. Ja kui palju ei olegi sellest vanaaegsest luulesõnastikust, võrd- lusist ja ütlusist meie aja inimestele klisheedeks muutunud, koguni selle vastasiks tundepõhjuks saanud, mida need sõnad ja ütlused omal ajal on taotanud, ja tähendanud! Aga sest võib kõrvale vaadata, ja see on vahest ikkagi või- malik, kui tahetakse.

Seda sümbolist keelepoolist külge korvab selle lüü- rika kõige tugevam koht, selle lüürika psüholoogiline loo- detavus, selle hingeeluline tõepärasus.

Kuid viimase asja poolest just võibgi Haava sagedasti olla eksinud, liig palju usaldades seda psüholoogilist tõe-

pärasust, seda asjaolu, et iga luule, mis tõsine luule, tingimata mingi hingeelulises tõeasjas põhjeneb.

Ei ole üksi küllalt veel meeleliikeist, tundmusist, nende olemasolust, on asju, mis nii sama olulised, otse vajalised on seks, et mingi kirjanduslik teos mõjuks.

Kirjandus, ja mitte üksi kirjandus, vaid kogu taie, ja just eluline taie, ei asetse üksi tõe, psühholoogilise tõepärasuse põhjal, vaid ta on tingitud nii sama palju teisest tõsiasiast, mis esimesele juure tuleb. Taides on alati midagi enam kui puhtasti hingeline tõepärasus, ehk tõsi, kui tahetakse seda sõna tarvitada; taie on hingeeluline tõsi, aga välja õeldud, välja lausunud, väljendatud. Ja siit algavad eksitused, mis tehakse.

Hing on passiivne ja hinge nähtuste kohta jääb inimene samuti passiivseks. Alles siis, kui vaim inimelikkuna aktiveetina, hingelised tõsiasiad vallanud, haaranud, sünnib selgumine, seletumine, objektivatsioon, mida iga taide teos eeldab.

Vast vaimu tegevuse kaudu sünnib, nii moodi, kõrgem aste inimese hingeelu nähtasist ja seda kutsutakse taideks. Ja nii määrab vaimu, meelekujutuse elavus, selle suurus ja ehtsus taidelise teose, nii ka siis kirjandusliku töö mõjuse, selle elususe.

Esimist hingeelulist poolt rõhutades võidakse kergesti langeta eksitustesse. Ja seda ongi meil sündinud lugemata kordadel.

Aga ka teine hädad on võinud Haava lüürikat halvata. Haava lüürika, mis nii eksklusiivselt selle psühhilise tõepärasusele nõjab, ei ole oma kanduvuse poolt liigi valdav, hooline, algjõuline. See ei küüni suuri sügavusi ega kõrgusi saavutama. Südamlikkuses, õrnuses on selle tugevus. Haava lüürika tunnuks, kui see mitte tundelisena, sentimentaalsena ei esine, sagedasti kaine võitu, kuivapoolne. Seda ebakohta aitab luuletaja mõistuslik, harutlev vaim omast kohast edendada.

Sarnast laadi tooteid leidub palju kogu meie kirjanduses, ja mis veelgi enam kaalub, samuti meie lüürikas. Ka Anna Haava ei ole suutnud sest ebakohast vabaneda, vabaks saada.

Suur osa Haava isamaalist lüürikat, nagu eespool tähendatud, on seda laadi. Ka suur osa seda luulet, kus eluprobleeme käsitletakse, või mingi ideed esitatakse, kuulub siia.

Ja tõepoolest, ei ole veel küllalt sest, et misgi asi oleks tõsi, misgi olukord õige, käsitus kõrge, aateline, ideeline, ülev — vaja, et me seda võiksime elavalt taas tunda, vaja, et lugejatesgi meeleliige sünniks, et tundepõhi lööks helisema, kogu asi vaimu tungiks, koondatuna, seletatuna, esile tuues sisemise nägemuse.

Õigus küll: et see võiks sündida, on enne kõike vaja, et midagi kirjanikku sügavasti, põrutavasti või jätkuvalt oleks liigutanud, luuletaja meele täitnud. Vast nii võib esile puhkeda see, mida me võime vaadeldavaks, objektiviseeritavaks seada. Kuid mitte ennemini, peab lisama, kui ebamäärasest tundmusest, hingeliste elamuste laokusest, kaosest, mis segane, ilmetu, vormitu ja äärjoonitu, sisemine selgumine on jagu saanud.

Ka Haava lüürikas on pidanud intuiitivne selgumisprotsess, mis aset leiab meelekujutuse, vaimu valiva, ühte liitva tegevuse kaudu, osa mängima. See on aset leidnud, kui luuletaja hinge ikka uuesti uuesti ja uuesti sisemine vääramata vägi, algtonne puudutas, kogu meele täitis ja kõik muud, takistavad meeleliiked, tundmused eest tõrjus.

Sarnane koguja, taide looja võim, kuidas eelpool oleme näinud, on Haava lüürikas, armastus olnud, ja ainult see. Nii tulebgi, et luuletused, mis Haava kõige paremate hulka kuuluvad, on armastuse laulud, ehk laulud, mis siia liituvad.

Vahest veel teine affekt, koleduse tundele lähene, nimelt surma hirm, mis siis lahutamata eelmise, armastuse tundega seotud. See koleduse tunne, surma tunne, on nagu varjundajaks, värvi- ja tooni- andjaks olnud esimesele tundele, armastusele. Selle vastase, nagu ka muude affektide mõjualustena loodud luuletused on palju nõrgemad, kahvatumad. Sest kõik muud affektid on nagu esimese välja suletud, mis muile ei ole annud mahtu, ruumi. Selle keskise affekti tähtsuse kohta oleme alguses tarbeks tähelepanekut juhtinud.

Nagu eelmise tunne edendav, nii on viimane takistav olnud, ja võimalik, et luulevaimud viimasesse ongi ehtunud.

Sarnases lüürikas, kui Haava oma, mis ainuüksi sisemist psühholoogilist poolt on toonitanud, kogu esteetilise poole sagedasti unarule jättes, on pidanud iseenesest sündima need omadused, millest luuletaja ise Põhja maa lastes kõneleb. See on sõnalise moodu vajakus, teata-

vat laadi kargus, sulamatus, ebaühetasasus, ühtluse puudus, välise ilu hoolimatus.

Selle nähtuse põhjused on varjul, siiski, palju sügavamas, kui võiks arvata, luuletaja hingeelus, või õigemini tundelaadis ja meelekujutuse iseloomus. See nähtus on koguni veelgi üleüldisem, tõuline. See hingeelulise tõsiasja ainsale kohale asetamine on pärit tõulistest meelelaadidest, ja seesugusena on see kaasa toonud rea väga iseloomustavaid omadusi ses luules. Needgi kujutavad omadused ei esine mitte üksi Anna Haava kirjanduslikus toodangus, vaid samuti suures enamuses Eesti kirjandust, lüürikat üleüldse. Haava luuletustes on need aga kaunis terava ilmemeodu saanud. Siit, sest ebaesteetilises või õigemini vajaesteetilisest hindamisest on pärit kogu selle lüürika segalaadisus, mida eespool viljalt oleme näinud, kõrvu kõige kõrgema romantilise ülevusega, kodukuse, hõrnuse ja südamlikkusega. Viimased nähtused ei vaidle vasta teatavat laadi kargusele, sulamatusele, vaid seletavad koguni selle luule sisemise iseloomu, mis ei oska küllalt õigust anda puhastaidelisele ilmele, asja nägivale, enam meelelisele poole, mille kaudu, aga, luule ometi edasiantavaks saab. See kõik on tulnud hingenähtuste liig ainulisest, psühholoogilisest hindamisest, ülihindamisest, esteetilisest hindamise kulul. Ja nii ei ole jõutud sagedasti, või kui seda on tehtud, siis ainult juhtumisi, välja puhasteetilisest tasapinnani.

Sellepärast seab see luule edualale hingelise tõsiasja. See tõsiasi on kõige sagedamini romantiline, või kodune hõrn, mis kõik loomulikult rahusas valguses näeb. Sarnasis tingimustes on sündinud Haava kõige paremad laulud, nagu Ei saa mitte vaiki olla, Küll oli ilus mu õieke, Kesk sügavat Venemaa metsa ja kogu rida muid.

Need on kõige paremad, oma laadi poolest, kogu Eesti lüürikas.

Muidu on aga suur osa luuletusi, sest et neid ka algjõuliselt vägev tunne ei ole olnud kandmas, selle psüühilisele alusele jäänud, ega ole jõudnud kerkida vaimu seletavasse tulle, sinna objektiivsesse valgusse, kus tunne, valu või rõõm kaob ja selle asemele taide, püha ilu asub. Seda, nagu öeldud, kas see pärast et tunne ei ole olnud küllalt võimukas tõusma, emotsionaalselt kasin olles, või taas seepärast, et vaim, meelekujutus liig kaine, mõistuslik on olnud, ja asjadest palju enam tõtt, psüühilist tõtt, kui ilu,

asjade luulelist, esteetilist poolt on taotanud — ebakoht, mis kahjuks ka muidu Eesti kirjanduses sagedana esineb.

Ja kui vähe, näituseks, ongi Haava omas luules suutnud oma kodukohta, kodukoha ilu esitada, objektiviseerida, taideks valutada, nii et see lugejas samu meeleliikeid jõuaks tekitada, kui see, kahtlemata, luuletajas on pidanud aegu saama. Kui meil juhtumisi Haava proosat ei oleks, võiksime viimast lauset vaid mõistuse järelalusena oletada, ei tunda. Haava katsed eelpool mainitud alal jäävad kaugele varju nende kujutustega, mis J. Liiv omis lauludes Peipsi kallastest on esitanud. Nii on Haava laulud kodukohast peaaegu mõistuse põhjalt kerkinud, vähe omades seda liikuma panevat jõudu, mis lüürikas nii tähtis, nii vajaline.

Ja sama on lugu isamaa- ja muu aate-lüürikaga, kus ideed osa mängivad. Armastuse affekti keskine tähtsus saab ses mõttes veelgi enam mõistetavaks. Kõik mis muude affektidega on tegemises olnud, tunduvad nagu välispidistena, sellest siis ka tarve mõistuse korvava abi järke, et see puuduva meeleliike aset aitaks täita. Sellest on ka teiselt poolt arusaadav armastuse lüürika valdav edemus muu laadiliste luuletuste üle.

Nii on siis Anna Haava lüürika, sagedasti tundmuse tõepärasust toonitades, rikastanud meie kitsapiirilist ja ikkagi kehvana püsinud lüürikat palju enam psühholoogiliselt, psüühiliselt, hingealamuste, huvitavate, tõsisest traagilisest elust saadud ainete poolest, kui valmiste esteetiliste saavutustega. Aga ka seesugusena on see lüürika kahtlemata omane olnud meie hingeelulist süvenemist ja individuaalsiooni edasi viima. Vähemast on see selle edenemise tunnistaja olnud.

See on ka loomulik rahva kirjanduses, rahva, mis, siiski, veel on olnud nii kehva, kahvatu, ilmetu, arenematu, isegi sisutu oma sisemise subjektiivse maailma poolest. Ja üksi sest võivad ometi luule teosed puhkeda. Oli vaja anda psüühiline sisu, elamused, meeleliiked, kogemused, enne kui nende väljendamist mõtelda võidi, ja siin on ka Anna Haava elu ülesanne olnud, raske ja traagiline.

Sel alal on Anna Haava kõik annud, selle puuduse täiteks, mis oma elu kulul iganes võidakse anda.

Et Haava lüürika ulatuse ja kõrguse poolest estetiliselt ei ole saanud enam anda, tuleb sellest, et see luule oma laadi esimene katse oli, nii ütelda alustus pinnalt, sügavalt põhjalt. Viga oli enam ajas, ei nii palju luuletajas, puudus enam rahvas kui isikus.

Sellepärast ei ole nii palju Haava lüürika suutnud esteetilisse valgusse tõusta, mida ka ühtlasi üleüldistõulised ebakohad, rahva ühine mõistupärane meelelaad, ja kasinapoolne meelekujutus on olnud tõkendamas. Aga nende takistuste võitmises on tulevile põlvile ometi teenusid tehtud, ja neid tuleb hinnata, kogu suuruses.

Anna Haava kaudu on Eesti lüürika lingeeluliselt, selle võrra rikastunud, et meil ei ole tarvitsenud jääda peatama paljaste psüühiliste elamuste esitamiseni. Ei, Eesti lüürikas on juba Haava ajast päale hakatud otsima nende elamuste esteetilist, taidelist väärtust — väljendusis ja nende moodudes. Ja teiseks on see hingeelu, mis Haava lüürika kaudu kirjandusesse toodud, kõigest hoolimata, ometi võraturumalt palju laiendunud kõrvu endisega, rahvaluule primitiivsusest juba kõnelemata, mis nii elementaarne, algeline.

Aga veelgi enam: Haava lüürikas, nagu öeldud, ei leidu mitte üksi puhast hingeelulist tõtt, hingeelulisi nähtusi ilma muuta lisata, puhtaina, kui palju ka sarnaseid luuletusi võidaksgi märkida, vaid sääli leidub juba seda luulet, mis vaimu valituks, seletatuks, objektiviseerituks, esteetilisteks tõsiasjaks on selgunud. Sest ilma vaimu intuiitivse tegevuse lisata oleksidgi taideteosed ülepea käsitamatumad. Kui siin küsimus esteetilisest intuiitivsest tegevusest võiks tekkida, siis selles mõttes, et see tegevus Haava lüürikas veel küllalt iseteadlik, küllalt väljalausutud, läbiviidud ei ole, teisiti, veel algeline on. Viimase asjaolu pooldamises, selles ongi viga tehtud.

Tõsi, leidub küll ka luuletajaid, kes omade teostega enam seda psüühilist tõepärasust kui sisemise maailma ilmemeodu, psüühiliste nähtuste esteetilist avaldust toonitavad. Haava võiksgi viimaste hulka lugeda. Aga ses juhuses oleks pidanud luuletaja emotsionaalse külluse, algjõulise hoo poolest palju rikkam olema. Selles kaksiktaktuste keerus peitubgi see põhjus, miks Haava luuletused siin sääli ei pääse täiele mõjule. Päälegi kui naislüürikut piirab Haavat teatav subjektiivne ühekülgsus.

Nii olles võibgi Haava luuletusi lugeda palju enam seks, et rikastuda psüüsiliselt, hingeeluliselt, iseäranis kui meeles pidada, et luuletaja peaaegu väljavõtteta oma elu otsekohesena, vahendita esitab, mitte nii palju esteetiliselt. Võib olla, tuleb seda paiguti teha tugevasti mõistusliku vaimutegevuse vahendusel, vahest kohati enam kui tundmuste kaudu, siis mingi kõrvukäivate teede juhil, mida mõistuse valgused aitavad helendada.

Ja hingedulise aluse laiendamise, mitmekesistamise, rikastamise mõttes tuleb siis kõige päält Haava lüürikat hinnata. Sest siin kajastub ikkagi, juhust üleüldistades, kogu sugupõlve hingedu kõigi omade valude, hädade, kahtluste, igatsuste, lootuste ja meeleheidetega, nii ühekülgne, isikuline, kui see sisemaailm ka on.

Ja kui see hingedu ka ei oleks luules kirjutatud, juba seesugusena, asjalisena dokumentina, asjakirjana oleks see kõrgehinnaline. Kui palju enam nüüd, luulena, tundmuste tiivustatud käskjalgana, sisemise hingedu esteetilisena tõlgitsejana, ses püüpanäise avaldusmoodus.

Olgugi, et see tõlgitsemine siin sääb meid ähvardab jätta oma mõistuse või aimamise varale, meile vaid kaugeid külmselgeid mõistuse kõrgusi, või tumedaid läbipaistmata psüühilisi ilmeid esitades, siit säält kerkib ometi esile ohtrana, kesk seda hommikueelist selgimise algust, pikk rida luuletusi nagu luulesaari, luulemandrid psüühilisel tumedal hahetaval põhjal, täies säras, täies äärjoonde selguses, värvide ja toonide ilus, ühtluses. Muu hallina hahetav suur kogu, tagapõhi on nagu kirjanduse saamise hämarus, ja see ei ole Haava süü, et valgus seda kogu ei ole veel jõudnud seletada, helendada. See osa luuletaja psüühilisi elamusi on nagu kõrgustele kerkimata tähti, mis ei ole valgusevõimeliseks saanud, isevalguselisteks muutunud.

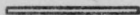
Aga kesk seda suurt hämardavat hulka valuvad ja sädelevad teised täie hiilgusega oma täisvalguses. Need on meile kõigile tuttavad luuletused, sagedasti muusikagi kaudu. Need on esimese luuletuste, Luuletused I kogus: Pime öö, Näe, mis lendab, lehvib läbi ööde, Haige, Tuksuv süda, Ära küsi, Kõik kallile, Hääd ööd, Kõrkjas kohas, Sinu silmad; teises kogus, Luuletused II: Ei või mitte vaiki olla, See oli ilusal õiekuul, Üks ainus kord, Kartus lootus, Küll hiilgavad tähed, Ma nägin unes, Küll oli ilus mu õieke; kolmandas, Luuletused III: Önnis lapsepõli, Järv leegib eha paistel, Võõrsil, Kesk sügavat Venemaa metsa I, II, Serenade I, Serenade II, Vesi voolab, vesi kohab, Kutsu koju, Ju õitsevad jälle sinililled, Üks ainus kord, Tagasi, Oh kevade, oh õieaeg, Üks rõõmus laululugu I, II, Kuu paistel, Kui sa tuled, too mull lilla, Viimast laulu ei saa laulda, Kes asub sääb hiilgvate tähtede pääl.

Lained-kogus leiduvad: Mägede põues, Oh kodumaa, Üks naene, Küll oli õnnis noorus-aeg, Kas mäletad, Miks on sinu silmad nii muutunud, Üks ainus kord, All orus hõiskab õitselind, All hauas.

Ristlaened-kogus: Kevade laul, Me olime nagu lapsed, Ühest vaiksest, pühast hiiest, Inimesed III, Maria Magdalena.

Põhjamaa lapsed sisaldab: Orjade hulga, Kaks jõge, Unustus, Kord oli külm, Ikka sõnatumaks huuled.

Need luuletused, ja, võib olla, kogu muid on luuletused, millega Anna Haava oma nime Eesti lüürika ajaramatusse on kirjutanud, nagu kuld tähtedega, mis ei kustu, nii kaua kui Eesti lüürikast kõneldakse ja armastuse lüürikast, enne kõike.

EA 36.750-

EA 36.751

EESTI RAHVUSRAAMATUKOGU

1 0100 00240346 3